

TC
İNÖNÜ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

KUR'ÂN-I KERÎM'DE İMAN VE KÜFÜR
BAĞLAMINDA KALBİN HALLERİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

TEZ DANIŞMANI **HAZIRLAYAN**
Dr. Öğr. Üyesi Ahmet KÜÇÜK **Ebru YILMAZ**

MALATYA-2020

TC
İNÖNÜ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLÂM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
TEFSİR BİLİM DALI

**KUR'ÂN-I KERÎM'DE İMAN VE KÜFÜR BAĞLAMINDA
KALBİN HALLERİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Hazırlayan
Ebru YILMAZ

Tez Danışmanı
Dr. Öğr. Üyesi Ahmet KÜÇÜK

MALATYA-2020

ONUR SÖZÜ

Dr. Öğr. Üyesi Ahmet KÜÇÜK'ün danışmanlığında yüksek lisans tezi olarak hazırladığım “Kur’ân-ı Kerîm’de İman ve Küfür Bağlamında Kalbin Halleri” başlıklı çalışmanın, bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın tarafımdan yazıldığını onaylıyorum. Tez çalışmam boyunca kütüphanelerde ve bireysel kaynaklarda yararlandığım tüm yapıtların hem dipnotlarda hem de kaynakçada, yöntemine uygun biçimde gösterilenlerden oluştuğunu belirtir, bunu onurumla doğruladığımı beyan ederim.

Ebru YILMAZ

ÖNSÖZ

Yüce Allah (c.c.) insanoğlunu temiz bir fitrat üzerine yaratmıştır. Ancak insan fitratını, iradesini kullanarak ya daha da iyileştirmiş ya da ona aykırı tercihlerde bulunarak bozmuştur. Temiz bir fitratta yaratılan kişi imanı kabullenmekle inkara sapmak arasında cüz'î iradesi ile tercihte bulunmaktadır. Bu seçimlerini gerçekleştirirken kalp önemli bir etkiye sahiptir. Çünkü imanın kendisi kalp ile tasdikten geçtiği için bir kişinin mümin, münafık, kafir ya da müşrik olduğunun bilinmezliğinin kalp ile bağdaştırıldığı görülmektedir. İnanç noktasında önemli olan bu kavrama Kur'ân-ı Kerim'in de ehemmiyet gösterdiği görülür. Âyetlerde pek çok müteradifi bulunan kalbin, akıl ve yakın anlamlılarıyla da ilişkili olması onun aynı zamanda akletme ve kavrama uzvu olduğunu göstermektedir. Âyetler ve hadisler insanda bulunan bu et parçasının kıymeti üzerinde durmaktadır. Onun bozulması ve sağlıklı olması durumlarında tüm uzuvların bundan etkilendiği belirtilmektedir. Hakikatleri idrak edebilmek, olaylardan ibret alabilmek, bela ve musibetler üzerinde tefekkür edebilmek için şirk, nifak, küfür, vesvese ve günahlar gibi tüm ahlakî yozlaşmalardan kalbini muhafaza etmelidir. Bu yüzden âyetlerde kalbin bozulmasından sakındırmaya ve sıhhatini korumaya dair uyarı niteliğinde birçok vasfın verildiği görülür. Bu vasıflar insanın benliğini ve toplumdaki insanların kişiliğini kavramakta kolaylık sağlamaktadır.

Çalışmamız; bir giriş, iki bölüm ve bir sonuçtan oluşmaktadır. İlk bölümde Kur'ân'da kalp kavramı ve ona yakın anlamda olan bazı kavramların tahlili bulunmaktadır. İkinci bölümde ise inanç bağlamında Kur'ân'da bulunan kişiliklerin sahip olduğu kalbî halleri ele alınmıştır. Olumlu ve olumsuz bu tipler mümin, münafık, kafir ve müşrik üzerinden incelenmiştir. Müminin sahip olduğu kalbî durumun inkarcı kişiliklerin halinden farkı görülmüştür. İnkarcı tiplerin ise aralarındaki farklılıklar üzerinden değerlendirilerek kalbî hayatları incelenmiştir.

Tez yazım aşaması sırasında değerli vakitlerini ayırarak yardımlarıyla yol gösteren değerli hocalarım Sayın Prof. Dr. Abdurrahman KASAPOĞLU'na ve Sayın Prof. Dr. Abdurrahman ATEŞ'e; gerek konu seçimi gerekse muhtevanın oluşturulması sırasında bilgi, tecrübe ve rehberliğini esirgemeyerek her daim ilme teşvik eden danışman hocam Dr. Öğr. Üyesi Ahmet KÜÇÜK'e şükranlarımı sunarım.

Gayret bizden, başarı Allah'tandır.

Ebru YILMAZ

Malatya, 2020

ÖZET

Kalp kelimesi, k-l-b kökünden türemiş “öz, iç ve halis olma” ve “değişim ve dönüşüm” anlam odakları üzerine kurulmuş Arapça bir kavramdır. İnsan bedeninde kan dolaşımını sağlayan bir organ olan kalbin dışında manevi bir yönü de bulunmaktadır. Kalp, cahiliye döneminde daha çok duyguların merkezi iken İslâmiyet’le birlikte vahyin indiği yer olmuştur. Dolayısıyla kalp, iman ve inkarın merkezi haline gelmiştir.

Kur’ân-ı Kerîm’de iman ve küfür bağlamında kalbin hallerinin çalışıldığı araştırmanın ilk bölümünde kalp ve yakın anlamlı kelimelerin tanımı ve tahlili yapılmıştır. İkinci bölümde Kur’an’da kalbin hallerine dair âyetler tespit edilmiştir. Bu âyetler ışığında kalbin; mümin, münafık, kafir ve müşrik kişiliklerinde nasıl bir durumda olduğu incelenmiştir. Kişilerin fiillerinin kalplerine ve kalbin, fiillere etkisi inanç bakımından değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kalp, İman, İnkâr, Nifak, Küfr, Şirk.

ABSTRACT

The Word “kalp” (heart in English) is an Arabic concept which is derived from k-l-b roots and based on the rhemes “alternation and transformation” and “core, intrinsic and absolute”. The concept refers not only to an organ which is responsible for bloodstream, but also to a spritual being. While heart had been the center of emotions in pre-Islamic age of ignorance, with Islam getting widespread, it became the place where divine inspiration was revealed. Hence, the heart has become the core of faith and denial.

In the first part of the research, states of heart in the context of faith and denial in Qur’an has been studied in detail. Also, heart and other related words have been defined and analysed. In the second part, verses about states of heart in Qur’an have been identified. In the light of these verses, how states of heart are in faithful, factious, heretic and polytheistic identities has been examined. The effect of people’s actions to their heart, and the impact of heart on their actions has been evaluated in terms of faith.

Key Words: Heart, Faith, Denial, Faction, Infidelity, Polytheism

İÇİNDEKİLER

KABUL ONAY SAYFASI	iii
ONUR SÖZÜ.....	iv
ÖNSÖZ	v
ÖZET	vi
ABSTRACT.....	vii
İÇİNDEKİLER	viii
KISALTMALAR	xii
GİRİŞ	1
1. Araştırmanın Konusu ve Önemi	1
2. Araştırmanın Amacı	1
3. Araştırmanın Metodu	2
4. Araştırmanın Sınırlılıkları	2

BİRİNCİ BÖLÜM

KALP KELİMESİNİN KAVRAMSAL ÇERÇEVESİ VE

YAKIN ANLAMLI KELİMELER

1.1. Kalp Kelimesi(قلب)	3
1.1.1. Bir Şeyin Özü ve İçi Anlamında Kalp.....	3
1.1.2. Dönüşmesi ve Değişmesi Anlamında Kalp	5
1.1.3. Dönüşme ve Değişme Anlamındaki Diğer Kelimeler	7
1.1.3.1. Tağyir(تغيير).....	7
1.1.3.2. Tebdil(تبدیل).....	8
1.1.3.3. Tahvil(تحویل).....	9
1.1.4. Istilâhî Anlamda Kalp	9
1.2. Kalp Kelimesine Yakın Anamlı Kelimeler	12
1.2.1. Sadr(صدر)	12
1.2.2. Fuâd(فؤاد)	14
1.2.3. Lübb(لب).....	16

1.2.4. Nefs (نفس)	17
1.2.5. Hicr(حجر)	20
1.2.6. Nuha(نهى)	21
1.2.7. Hilm(حلم).....	22
1.2.8. Akıl(عقل)	23
1.2.9. Zer'(ذرع)	25
1.2.10. Ruh(روح)	25
1.2.11. Ru'(روع).....	27

İKİNCİ BÖLÜM

KUR'ÂN-I KERİM'DE İNANAN VE İNANMAYAN KİŞİLİK TİPLERİNE GÖRE KALBİN HALLERİ

2.1. İnanan Kişilik Tipinin Kalbî Durumu	29
2.1.1. Müminlerin Kalp Halleri	29
2.1.1.1. Birbiriyle Kaynaşan ve Birbirine Isındırılan Kalp Hali (الف).....	32
2.1.1.2. İtminana Erişmiş Kalp Hali (اطمئنان)	34
2.1.1.3. Vesvese ve Endişeden Arınmış Kalp Hali (محص)	36
2.1.1.4. Titreyip Ürperen Kalp Hali (وجل).....	37
2.1.1.5. Güçlendirilen Kalp Hali (ربط).....	38
2.1.1.6. İçerisinde Hayır Bulunan Kalp Hali (خير).....	40
2.1.1.7. Takvalı Kalp Hali (تقوى)	40
2.1.1.8. Selim Kalp Hali (سليم).....	42
2.1.1.9. Allah'a (c.c.) Yönelen Kalp Hali (منيب).....	45
2.1.1.10. Huzur ve Sükûnet İçerisindeki Kalp Hali (سكينة).....	46
2.1.1.11. Huşûlu Kalp Hali (خشع)	47
2.1.1.12. Mütevazî Kalp Hali (خبت)	48
2.1.1.13. Temiz Kalp Hali (طهر).....	49
2.1.1.14. İmanla Süslenmiş Kalp Hali (زين).....	49
2.1.1.15. Şefkatli Kalp Hali (رافة)	50
2.1.1.16. Yumuşayan Kalp Hali (لين)	51
2.1.1.17. Hidayet Edilmiş Kalp Hali(هدى)	52
2.1.1.18. İman Yazılmış Kalp Hali (كتب).....	54
2.1.1.19. Kişide İki Kalbin Bulunmama Hali (قلبين)	54

2.2. İnkarcı Kişilik Tipinin Kalbî Durumu.....	55
2.2.1. Münafıkların Kalp Halleri.....	56
2.2.1.1. Kalplerinde Olmayanı Ağzlarıyla Söyleme Halleri.....	57
2.2.1.2. Hastalıklı Kalp Hali (مرض).....	59
2.2.1.3. Allah'ın Temizlemek İstemediği Kalp Hali.....	63
2.2.1.4. Şüpheye Düşmüş Kalp Hali (ريبه veya ريب).....	64
2.2.1.5. Nifak Sokulmuş Kalp Hali(نفاق).....	65
2.2.1.6. Tab' Edilmiş Kalp Hali (طبع).....	66
2.2.1.7. Döndürülmüş Kalp Hali (صرف).....	67
2.2.1.8. Kilitlenmiş Kalp Hali (قفل).....	68
2.2.1.9. Kötü Düşüncelerin Güzel Gösterildiği Kalp Hali (زين).....	69
2.2.1.10. Ciddiyetten Uzak, Eğlenceli Kalp Hali (لهي).....	70
2.2.1.11. Hayıflanana Kalp Hali (حسرة).....	71
2.2.2. Kafirlerin Kalp Halleri.....	72
2.2.2.1. Mühürlenmiş Kalp Hali (ختم).....	74
2.2.2.2. Korku Salınmış Kalp Hali (رعب).....	75
2.2.2.3. Darlık Verilmiş Kalp Hali (شدد).....	76
2.2.2.4. Cahiliye Taassubu Yerleşmiş Kalp Hali(حمية الجاهلية).....	78
2.2.2.5. Paslanmış Kalp Hali (ران).....	79
2.2.2.6. Ağır Bir Gafletteki Kalp Hali (غمرة).....	80
2.2.2.7. Kılıflanmış Kalp Hali (غلف).....	81
2.2.2.8. Tab' Edilmiş Kalp Hali (طبع).....	82
2.2.2.9. Perdelenmiş Kalp Hali (اكنة).....	85
2.2.2.10. Anlamayan Kalp Hali.....	87
2.2.2.11. Körelen Kalp Hali (عمى).....	88
2.2.3. Müşriklerin Kalp Halleri.....	90
2.2.3.1. Taşlaşmış Kalp Hali (قست).....	91
2.2.3.2. Korku Salınmış Kalp Hali (رعب).....	94
2.2.3.3. Şirk Sevgisi Sinmiş Kalp Hali (شرب).....	96
2.2.3.4. İnkarcı Kalp Hali(منكرة).....	97
2.2.3.5. Eğri Kalp Hali (زيغ).....	98
2.2.3.6. Birbirine Benzeyen Kalp Hali(تشابهت قلوبهم).....	99

2.2.3.7. Mühürlenmiş Kalp Hali (ختم)	101
2.2.3.8. Nefret Eden Kalp Hali (شمأز)	102
2.2.3.9. Gaflet İçindeki Kalp Hali (غفل)	103
SONUÇ	105
KAYNAKÇA	108

KISALTMALAR

b.y.	: Basım yeri yok
c.c.	: Celle Celâluhû
çev.	: Çeviren
DİB	: Diyanet İşleri Başkanlığı
H	: Hicrî
haz	: Hazırlayan
Hz.	: Hazreti
İFAV	: İlahiyat Fakültesi Vakfı
KURAMER	: Kur'ân Araştırmaları Merkezi
M	: Mîlâdî
MÜ.	: Marmara Üniversitesi
No.	: Numara
öl.	: Ölüm tarihi
s.a.v.	: Sallallâhu Aleyhi ve Sellem
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
thk.	: Tahkik eden
ts.	: Tarihsiz
TYEKB	: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı
vb	: Ve benzerleri
vd.	: Ve diğerleri
Yay.	: Yayınları
y.y.	: Yayıncı yok

GİRİŞ

1. Araştırmanın Konusu ve Önemi

Araştırmada, inancın merkezinde yer alan kalbin üzerinde duruldu. Kalbin günlük kullanım alanı olan vücudun bir uzvu olması dışında farklı bir anlam ihtiva ettiği görüldü. Bu manaya yönelik Kur'ân kullanımları bulunmaktadır. Aynı zamanda yakın anlamlı olduğu bazı kavramlar ile kalp arasındaki ilişki incelendi. Kalbin insanın özünü içermesi, yaşayışına yön veren bir komuta merkezi olması aynı zamanda her an değişime müsait yapısı üzerinden öz ve değişim mana merkezli bir yapısı olduğu görüldü. Kalbin âyetlerde olumlu ve olumsuz pek çok vasıfla nitelenmesi ve insanın fiillerine yön vermesi onun dini hayat için ne kadar ehemmiyetli olduğunu göstermektedir.

Kur'ân'da kalbin; imanın, inkarın, duyguların, akıl etmenin, kavramanın merkezi olduğu görülür. Özellikle iman ve inkarda kalbin tasdik etmesinin ayrı bir önemi bulunmaktadır. İnsan, imanı ve inkarı aynı anda içerisinde barındıracak şekilde iki kalpli yaratılmamıştır. Benimsediği inanca uygun ve ona yönelik fiiller gerçekleştirilmesi için insanın kalbinin de bu doğrultuda nitelikleri bulunmalıdır. Bu niteliklerin ortaya çıkarılması, kişilerin kalbî hallerinin kategorileştirip aralarındaki farkın ve bu hallere sebep olan motivlerin aydınlatılması için önem arz etmektedir. Çalışmamız iman eden ve inkar eden kişilik tiplerinin iç dünyasının Kur'ân âyetleri ışığında incelenmesi suretiyle kalplerinin durumuna ışık olma mahiyetinde ehemmiyet taşımaktadır.

2. Araştırmanın Amacı

Bu çalışmaya yönlendiren sebeplerden biri kişinin iç dünyasının merkezini oluşturan kalbin hallerini bilerek kendini tanımasına vesile kılmaktır. Kendini tanıyan insan akıbetini daha iyi kestirmekte ve buna uygun davranışlar sergilemektedir. Çalışmamız, inanç odağı üzerinden kalbin nitelikleri ile Allah'ın (c.c.) sakınmamızı veya sahip olmamızı istediği halleri sunmaktadır. Zira bir mümin hangi vasıflarda kalbe sahip olması gerektiğini bilmelidir. Aynı zamanda münafık, kafir ve müşrik kişiliğin kalbinin nasıl bir yapıda olduğu; onları tanımamızı, onlara karşı tutumlarımızın nasıl olması

gerektiğini ve bu özelliklere sahip olmamak için nelere dikkat etmemiz gerektiğini de göstermektedir. Çünkü kalp, etkiye açık ve her an değişime uğrayabilme ihtimaline sahiptir. Biz bu çalışmada mümin, münafık, kafir ve müşriklerin kalbî durumlarını ortaya sererek iman ve inkarda kalbin ve onun ahvalinin ne denli önemli olduğunu istifadelere sunmayı amaçladık.

3. Araştırmanın Metodu

Konumuzda âyetlerde geçen ve kalp ile yakın anlamda bulunan kelimelerin lügatlerde ve dini literatürde ne anlama geldiği incelenmiştir. Kalbi onlardan ayırmak ve aralarındaki ortak noktaları ortaya çıkarmak için bu gerekli görülmüştür. Kalbin iki temel anlam üzerinde kurulu olması üzerinden iç yapısı hakkında bilgi edinilmiştir. Yüzlerce âyette yer alan kalp kavramının geçtiği kısımlar ele alınarak kalp hallerinin inanç konularının tasnifi yapılmıştır. Kur'ân-ı Kerîm'de inanç tiplerine göre kişilerin kalp halleri ele alındığı için konu ile alakalı tasnifi yapılan âyetlere, ulaşabildiğimiz tefsir kitaplarından bakılarak onlardan temel kaynak olarak faydalanılmıştır. Daha çok dirayet tefsirleri referans alınmakla birlikte bazı rivayet ve işârî tefsirlere de yer verilmiştir. Aynı zamanda iman, inkar, nifak, küfür ve şirk kavramlarının alt yapısında bulunan karakter tahlili ile kalp hayatları bağdaştırılarak kişilikleri ortaya çıkarılmıştır. Konuya ilişkin yapılan önceki çalışmalar incelenmiştir. Kütüphaneler, internet ve online veri tabanları taranmış elde edilen bilgiler incelenerek faydalanılmıştır.

4. Araştırmanın Sınırlılıkları

Çalışmamız Kur'ân-ı Kerîm'de yer alan mümin, münafık, kafir ve müşrik kişilik tipleri özelinden kalplerini tahlil etmektedir. Bunu yaparken kalp ile tasdik konusundaki kelâmî tartışmalara değinilmemiştir. Kalplerinin hali ise dünya yaşamları boyunca sahip oldukları nitelikler ile sınırlıdır. Ahiret hayatlarında ve orada karşılaşacakları durumlarda ortaya çıkacak kalbî hallere yer verilmemiştir. Ayrıca kalp ile yakın anlamda bulunan kavramlara sadece aralarındaki ortak hususlara değinmek amaçlı ilk bölümde yer verilmiş inanç ve kişilik bağlamında sadece kalp kavramı kullanılarak konu sınırlandırılmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

KALP KELİMESİNİN KAVRAMSAL ÇERÇEVESİ VE YAKIN ANLAMLI KELİMELER

Kalp, insan hayatında önemli bir konum arz etmektedir. Bununla birlikte sadr, fuad lübb, nefis, hicr, nuha, hilm, akıl, zer', ruh ve ru' gibi kalple yakın anlamları ihtiva eden önemli kelimelerle ilişkisi, onun değeri ve durumunu gözler önüne sermektedir. Dolayısıyla bu kavramların üzerinde durularak içerdiği mana açığa çıkarılmaktadır.

1.1. Kalp Kelimesi (قلب)

Kalp, ق-ل-ب fiilinin mastarıdır. Çoğulu قُلُوب ve أَقْلُب olarak gelmektedir.¹ Kur'ân-ı Kerîm'de müfred, tesniye ve cemi olmak üzere yüz otuz iki yerde geçmektedir.² Kalp, cismanî anlamda vücutta kan dolaşımını sağlayan atardamarların bağlı olduğu organdır. Ancak Kur'ân-ı Kerîm'in üzerinde sıklıkla durduğu kalp, cismanî kalpten daha farklıdır. Bu kelimenin, fiil ve isim köklerinin “dönmek, değişmek, değiştirmek” ile “öz, lübb, hâlis olma” gibi iki farklı anlam çerçevesi oluşturduğu görülür.³ Şimdi bu temel iki odak anlam üzerinden kalp kelimesi açıklanacaktır.

1.1.1. Bir Şeyin Özü ve İçi Anlamında Kalp

Ağacın kovuğunun içindeki yumuşak kısmına *Kulûbu's-Şecer* (قُلُوبُ الشَّجَرِ), hurmanın içi ve öz suyuna *Kalbu'n-Nahle* (قَلْبُ النَّحْلَةِ), hurma yaprağının en güzeli, en tazesini ve en beyazı için *Kulbe* (قَلْبَةٌ), gökyüzünde bir takım yıldızı olan akrep için *Kalbu'l-Akreb* (قَلْبُ الْعَقْرَبِ) ifadeleri Arap dilinde kullanılmaktadır.⁴

¹ Ebû Abdîrrahmân el-Halîl b. Ahmed b. Amr b. Temîm el-Ferâhîdî, *Kitâbu'l-Ayn*, (Beyrut: Dâru'l Kütüb el-İlmiye, 2003), “klb”, 3/421; Muhammed b. Mükerrrem İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, (Beyrut: Mektebe Tahkîki't-Terâs, 1993), “klb”, 11/269.

² Muhammed Fuâd Abdülbâkî, *el-Mu'cemu'l-Müfehres li-Elfâzi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, (Kahire: Dâru'l-Hadîs, 1988) 697-700.

³ İbn Manzûr, “klb”, 11/270.

⁴ Ferâhîdî, “klb”, 3/421; Ebu Bekir Muhammed b el-Hasen İbn Dureyd el-Ezdî, *Cemherâtü'l-Luga*, (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2005). “klb”, 1/402; İbn Manzûr, “klb” 11/271.

Soyu hâlis olan asil kişiler için Araplar *Kalb/Kulb* (قلب) kelimesini kullanmıştır.⁵ Nitekim Hz. Peygamber (s.a.v.) bir rivayette, Hz. Ali'yi (كان علي قرشيا قلبا)- “*Ali, hâlis bir Kureyşli'ydi.*” sözleriyle övmüştür.⁶ Zemahşerî (ö. 538/1143) bu hadisle “*kavminin içinde şerefli ve soylu olan kişiye kalb denir*” diyerek bu kelimenin asaletle olan bağlantısına işaret etmiş ve kalbi, “محض واسط” tabiriyle ilişkilendirerek asâlet sahibi kişilerin toplumun merkezinde bulunan, söz sahibi insanlar olduğunu söylemiştir.⁷

Çekirdek için de bu kelime kullanılmıştır. Ona, hurmanın içindeki kimyasal tepkimelerin gerçekleştiği ve hurmanın gelişip büyümesini sağlayan merkez olduğu için bu isim verilmiştir. Toplum içerisindeki asil kişilere de Arabın kalbi denilmesi bu sebeptendir. Zira onlar kabilesinde söz sahibi olan ve kabilesinin faydasına olabilecek her türlü erdemi taşıyan, kabile reisi olmaya aday olan kişilerdir.⁸ Yani çekirdek ve asil kişi anlamının her ikisi de gelişim ve kalkınma manasında köklerine fayda doğuracak birer nüveyi ve bulunduğu çevrenin özünü taşıdığını ifade eder.

Kalp, bazı durumlarda akıl için de kullanılmıştır. Eğer این ذهب قلبك؟ (Kalbin nereye gitti) denilmişse burada kastedilen این ذهب عقلك؟ (Aklın nereye gitti?) manasıdır.⁹

Kulleb (قَلْب) ise zihin ve aklının kemâli veya tecrübesinin çokluğu sebebiyle işleri farklı bakış açılarıyla düşünüp , onları kolaylıkla halledebilen idrâk ve anlayış sahibi kişilere denilmektedir.¹⁰ Akıl ile anlam bakımından yakın olduğu görülmektedir.

Kalp; kişinin özünü taşıyan bir merkezdir. Kişinin iman ve inkar arasındaki tercihlerinde fayda ve zarara meyletmesinin temelini oluşturan çekirdek kalptir. Kalpten yansıyan düşünceler de kişinin inanç dünyasını kalkındırarak uhrevî hayatının seyrini belirlemektedir.

⁵ İbn Dureyd, *Cemherâtu'l-Luga*, 2/713.

⁶ Mecdüddîn Ebû's-Saâdât el-Mübârek İbnü'l-Esîr, *en-Nihâye fi Ğârîbi'l-Hadîs ve'l-Eser*, (Beyrut: Mektebetü'l-İlmiyye, 1979), 4/96.

⁷ Zemahşerî, *Esâsu'l-Belâğa*, (Mısır: Matbaatü Dâri'l-Kütüb, 1973), 270.

⁸ Hüseyin Algül, *İslâm Tarihi*, (İstanbul: Gonca Yay., 1991), 1/92.

⁹ Ebu'l-Feyz Muhammed el-Murtazâ b. Muhammed b. Muhammed b. Abdirezzak el-Bilgrâmî el-Hüseynî ez-Zebîdî, *Tâcü'l-Arûs*, (Beyrut: Daru'l Fikr, 2005), “klb”, 2/336.

¹⁰ Mütercim Âsım Efendî, *Kâmus Tercemesi*, (İstanbul: TYEKB, 2013), “kalb”, 1/619.

1.1.2. Dönüşmesi ve Değişmesi Anlamında Kalp

Fiil olarak bu kelime; bir şeyden yüzünü çevirdi, bir şeyi ters yüz etti, altı pişen ekmeğin tersini çevirdi, üzümün dış kabuğu kurudu,¹¹ hurma ile kullanıldığı zaman ham hurma olgunlaştı,¹² elbisenin içini dışına çevirdi, kuyu kazarken toprağın altını üstüne getirdi, bir halden başka bir hale geçti¹³ gibi birçok anlama gelmektedir. Bu anlamların hepsi de dönüşmek, değişmek odağına işaret etmektedir.

Araplar bir kişi öldüğü zaman **قَلَبَ اللَّهُ فَلَانَا إِلَيْهِ** diyerek onun Allah'tan (c.c.) gelip yine O'na döndüğünü kastederler.¹⁴ Dolayısıyla kişinin aslına ve geldiği yere döndüğü anlatılmak istenir.

Gümüş madeninden yapılan bileziğe *Kulb* (قلب) denilmiş ve onun bilekte dönmesinden teşbihle sıcak kumun üstünde kıvrılarak giden beyaz yılan da bu ismi vermişlerdir.¹⁵ Zira bilezikte suretin değil de yönünün değişmesi, kalbin işlevinde değil de halinde bulunan değişime örnektir.

Kurt, çobanları ve koyunları korkutarak o yandan bu yana döndürdüğü için *Kıllib-Kallâb-Kallûb* (قَلَيْب قَلَاب قَلُوب) kelimeleriyle ifade edilmiştir.¹⁶

Çapa, toprağı kaldırıp tekrar yere atmayı sağlayan bir alettir. Bu yüzden toprağı ekip biçmek ve havalandırmak için çeviren çapaya da *Miklab* (مِقْلَاب) denmiştir.¹⁷

Suyu çekilen ve kullanılmayan eski kuyuya da *Kalib* قَلَيْب denilmiştir.¹⁸

Araplar, hurmaya kızarıp olgunlaştığı ve tadı durum değiştirdiği zaman **قَلَبَتِ الْبِسْرَةَ** demişlerdir. Üzüm için dış kabuğu kuruyup büzüştüğünde de yine bu fiili kullanmışlardır.¹⁹

¹¹ İbn Dureyd, "klb", 1/402; İbn Manzûr, "klb", 11/271.

¹² Fîrûzâbâdî, *Kâmusu'l-Muhit*, (Beyrut: Dâru'l-Kütübil-İlmiyye, 2007), "klb", 1/207.

¹³ Ebu'l Kâsım el-Hüseyn b. Muhammed Rağıp el-İsfahânî, Müfredât Elfâzi'l-Kur'ân, nşr. Safvan Adnan Dâvûdi, (Dımeşk: Dâru'l Kalem, 2014), "Klb", 681-682.

¹⁴ Firuzâbâdî, "klb", 1/207.

¹⁵ Ferâhîdî, "klb", 3/421; İbn Dureyd, "klb", 1/402; İbn Manzûr, "klb", 11/270; Zebîdî, "klb", 2/337; Âsım Efendi, "kalb", 1/617.

¹⁶ İbn Dureyd, "klb", 1/402, 2/705; İbn Manzûr, "klb", 11/270; Zebîdî, "klb", 2/338.

¹⁷ İbn Manzûr, "klb", 11/269.

¹⁸ Ferâhîdî, "klb", 3/421; İbn Dureyd, *Cemherâtu'l-Luga*, 2/777.

¹⁹ İbn Manzûr, "klb", 11/270; Zemahşerî, *Esâsu'l-Belâğa*, 269.

Kıvrımı aşırı derecede belli olan, sarkık ve büyük dudağa *Kalbâ* (قلباء),²⁰ yine dudaklara, birbirine değmesi anlamında *Eklab* (اقلب) denilir.²¹

Aklından geçen fikirleri kolayca diline aktarabilen, düşüncelerini rahatlıkla ifade edebilen ve cümlelere dönüştürebilen insanları tanımlamak için onlara *Kallâb* (قَالَاب),²² davranışlarında ve manevî hallerinde farklılıklar sergileyen kişiye *Kalûb* (قلوب) denilmiştir.²³

Kulâb-Kalebe (قلبة - قلاب) kalbe âriz olan ve kendisinden mustarip olunan, kişiyi yatağında kıvrandırıp duran hastalıktır. Bazıları bunun psikolojik bir rahatsızlık olduğunu savunurken bazıları nörolojik bir hastalık olduğunu düşünür. Ancak nasıl bir hastalık olduğu kesin olarak belli olmasa da gün geçtikçe kişiyi ölüme sürükleyen bir reaksiyon gösterir.²⁴ Aynı zamanda bir deve hastalığı için de bu isim kullanılmıştır.²⁵

Madenlere belirli bir şekli verip onu, eski görünümünden başkasına dönüştürdüğü için eritilip içine döküldüğü veya ayakkabının içine konularak ona belirli bir şekil verdiği için kalıba, *Kâlib* (قالب) denmiştir. Aynı zamanda kızarmış hurma koruğu ve rengi annesinden farklı olan kuzu da bu şekilde adlandırılmıştır.²⁶ Bu anlamlar incelendiğinde cevher veya maddesinde değil de hallerinde değişimin görüldüğüne ulaşılır. Zira üzüm ve hurma olgunlaşarak halinde bir değişim meydana getirmiş, tatlanmıştır. Aynı zamanda maden eritilince kendi özünden bir şey kaybetmemektedir. Altın veya gümüşün kendisi değil şeklinde bir dönüşüm görülmüştür.

Kalp kelimesine verilen bu iki odak anlam birbirinden her ne kadar uzak ve bağımsız gibi görünse de aslında değişmek ve öz birbirini tamamlayan ve birlikte düşünülmesi gereken kavramlardır. Nasıl ki hurmanın özünü oluşturan çekirdek (kalp) onun büyüyüp gelişmesini ve bir ağaca dönüşmesini sağlıyorsa, toplumun kalp olarak nitelediği kişiler de fikrini özgürce ifade edip, çevresini çekip çevirerek toplumu

²⁰ İbn Manzûr, “klb”, 11/270; Zemahşerî, *Esâsu'l-Belâğa*, s269.

²¹ Ferâhîdî, “klb”, 3/421.

²² İbn Manzûr, “klb”, 11/271.

²³ Âsım Efendî, “kalb”, 1/617.

²⁴ İbn Manzûr, “klb”, 11/272.

²⁵ Fîrûzâbâdî, “klb”, 1/207.

²⁶ İbn Manzûr, “klb”, 11/272; Fîrûzâbâdî, “klb”, 1/207.

kalkındıran insanlardır. Yani kalbin fiil kökleri olan değişmek ve dönüşmek sadece öz ve halis olan varlığın niteliğidir.²⁷

1.1.3. Dönüşme ve Değişme Anlamındaki Diğer Kelimeler

1.1.3.1. Tağyir (تغییر)

غیر fiilinden türeyen tağyir, iki anlama gelir. İlki, evin olduğundan farklı şekilde düzenlenip şeklinin değiştirilmesinde olduğu gibi bir şeyin kendisinin değil de suretinin değişmesi anlamında kullanılır. Diğeri ise köleyi veya evi bir başkasıyla takas etmek anlamında bir benzeri olan şeyle aslını değiştirmek manası verilir.²⁸ Yani bir varlığın suretini değiştirmek ya da bir varlığın yerine onun benzeri bir varlık getirmek kastedilir. Kur’ân’da üç yerde geçen tağyir kelimesi iki yerde toplumsal ve bireysel yönden deęişimden²⁹ bahsederken diğerinde karışım, noksanlaşma ve bozulma³⁰ anlamını ifade etmektedir.

Surette değişiklik değil de özünü kaybetme ve benliğini değiştirme anlamında kullanılan “ Şüphesiz ki bir kavim kendi durumunu değiştirmedikçe Allah (c.c.) onların durumunu değiştirmez.”³¹ âyeti tağyirin kullanımına örnektir. Kavimlerin iradeleri ve sorumluluklarını hangi yönde kullandıklarına bağlı olarak Allah’ın (c.c.) bahşedeceği nimetlere etkisi görülmektedir. O kavim kendi özünü değiştirip kimliğini kaybedinceye kadar iradesinde serbest bırakılmıştır.³²

Allah’ın (c.c.) yarattığını değiştirmek ve bozmak konusuna farklı açılardan yaklaşılmaktadır. İnanç duygusunun akış yönünü değiştirmek suretiyle inkara düşmek insanın yaratılış gayesi ve fitratı olan imana yöneliştten uzaklaşmak bir bozulmadır. Allah’ın (c.c.) gönderdiği şer’î hükümler yine insan tabiatına uygundur. Ancak dine beşeri fikirleri karıştırmak ve Allah’ın (c.c.) dini gibi göstermeye çalışmak da değişimdir.

²⁷ Fatma Çalık, “Bir Semantik Analiz Denemesi: Kur’ân’da Kalp Kavramı”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 20/2 (2011), 174-175.

²⁸ İsfahâni, “gyr”, 618.

²⁹ *Kur’ân-ı Kerîm Meâli*, çev. Halil Altuntaş-Muzaffer Şahin, (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2009), er-Ra’d 13/11, el-Enfâl 8/58.

³⁰ en-Nisâ 4/119.

³¹ er-Ra’d 13/11.

³² Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur’ân Dili* (İstanbul: Eser Neşriyat, 1971), 4/2964.

Tabiat kanunlarını, ahlak kurallarını değiştirmek ve düzeni bozmak da Allah'ın (c.c.) yaratışına bir müdahaledir.³³

Tağyirde varlığın özünde bir değişim olmadığı durumlarda vasıflarında ve niteliğinde farklılaşma meydana gelmektedir. Diğer ihtimalde varlık özünü muhafaza edemez ve bununla birlikte içinde bulunduğu durum da değişir. Dolayısıyla yerine farklı bir varlık getirilir. Zamanla niteliklerini kaybeden ancak sağlanan desteklerle aynı güce tekrar ulaşan şeyler için de tağyir kelimesi kullanılır.³⁴

1.1.3.2. Tebdil (تبدیل)

“Bir şeyi başkasının yerine koymak” ve yine “bir şeyi, yerine başka bir şey getirmeksizin değiştirmek” anlamlarına gelen بدل fiilinden türeyen tebdil kelimesi Kur'ân'da pek çok yerde geçmektedir.³⁵

Bir şeyi kaldırıp yerine başka bir şeyi koymak veya bir şeyin kendinde değişiklik yapmak şeklinde tarif edilen tebdil kelimesi daha çok olumsuz bir anlam içermektedir. Genel olarak negatif değişimleri ifade eden bir kavram olarak görülmektedir.³⁶

Âyetlerde; doğru yoldan saparak imanı bırakıp küfre yönelme (İmanı, küfür ile değiştirme),³⁷ kişilerin hayat tarzları ve yaşayışlarını dine uyarlayıp değiştirmek yerine dini, yaşamlarına uygun hale getirme çabasına girerek Allah'ın (c.c.) kelamını ve dinini kendi görüşlerine göre değiştirmek,³⁸ sözü değiştirmek,³⁹ daha kaliteliye ulaşabilmek için iyiyi daha iyi ile değiştirmek,⁴⁰ kötülüğün yerine iyiliği getirmek,⁴¹ Sünnetullah'ın ve

³³ Bayraktar Bayraklı, *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur'ân Tefsiri* (İstanbul: Bayraklı Yayınları, 2002), 5/327-328.

³⁴ Abdurrahman Kasapoğlu, “Kur'ân'da Tağyir Olgusu”, *Ekev Akademi Dergisi*, 10/27 (Bahar 2006), 56.

³⁵ İsfahâni, “bdl”, 111.

³⁶ Celaleddin Çelik, *Kur'ân'da Toplumsal Değişim* (İstanbul: İnsan Yay., 1996), 59.

³⁷ el-Bakara 2/108.

³⁸ el-Fetih 48/15.

³⁹ el-Bakara 2/59.

⁴⁰ el-Kalem 68/32.

⁴¹ el-A'râf 7/95.

fitrat kanununun değişmezliği,⁴² bir topluluğun çöküp yerine başkasının getirilmesi,⁴³ tabiat olaylarının değişimi,⁴⁴ korkunun güvene çevrilmesi,⁴⁵ manalarında kullanılmıştır.⁴⁶

1.1.3.3. Tahvil (تحویل)

Temelde değişmek ve değişime uğramak manasına gelen حوّل fiilinin mastarı حوّل şeklinde gelmektedir. Hal değiştirmek, araya girmek, kafir kişinin din değiştirme suretiyle İslâm'a girmesi, senenin geçmesiyle zamanın değişmesi gibi anlamlar için bu kök kelime kullanılmıştır.⁴⁷ Kur'ân-ı Kerîm'de üç âyette bulunan tahvil kavramı hem olumlu anlamda⁴⁸ hem de olumsuz anlamda⁴⁹ değişimi ifade etmektedir. İsrâ Sûresi 56. âyette geçen "De ki, Allah'ı (c.c.) bırakıp da Tanrı olduğunu ileri sürdüklerinize yalvarın. Ama onlar sizin sıkıntınızı ne kaldırabilir ne de ferahlığa çevirebilir." âyetinde değiştirmenin, Tanrı olmanın temel vasfı olduğu vurgulanır. İnsanların sıkıntılarını gidermeyen, onları zorluklardan kurtarmayan ve dertlerini değiştiremeyen güce tanrı denemeyeceği kastedilir. Değiştirme gücü tanrının, tanrılığını ispat eden bir fiildir.⁵⁰

1.1.4. Istilâhî Anlamda Kalp

Kalp kavramına Arap dilinin kullanıldığı her dönemde önem verilmiştir. Cahiliye şiirinde bu kelimeye hayatın temelini oluşturan bir olgu gözüyle bakılmıştır. Kalp; sevgi, kin, üzüntü ve sır merkezi olarak konumlandırılmıştır.⁵¹

Kur'ân'a göre kalp vahyin indiği yerdir.⁵² Cebrail (as) Kur'ân-ı Kerîm'i Hz. Peygamberin kalbine indirmiştir. Vahyin anlamını gerçek manada elde edebilme işi bu yüzden kalbe izafe edilmiştir. İslâmiyet'in gelmesiyle birlikte Arap şiirinde kalbe yeni

⁴² er-Rûm 30/30; el-Ahzâb 33/92; el-Fetih 48/23.

⁴³ et-Tevbe 9/39.

⁴⁴ İbrâhîm 14/48.

⁴⁵ Nûr 24/55.

⁴⁶ Bayraktar Bayraklı, *Kur'ân'da Değişim, Gelişim ve Kalite Kavramları* (İstanbul: MÜ. İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1999), 169-180.

⁴⁷ İsfahânî, "hvl", 266.

⁴⁸ el-İsrâ 17/56.

⁴⁹ el-İsrâ 17/77; Fâtır 35/43.

⁵⁰ Bayraklı, *Kur'ân'da Değişim, Gelişim ve Kalite Kavramları*, 195.

⁵¹ Abdülbaki Güneş, *Kur'ân'da Kalp Kavramının Semantik Analizi* (Van: Ahenk, 2003), 17.

⁵² el-Bakara 2/97, eş-Şuarâ 26/193-194.

anlamlar yüklenmiştir. Böylelikle kalp; sevginin, şehadetin, temizliğin, imanın, isyanın, inkarın, zikrin, Allah'ı (c.c.) sevmeye ve ondan korkmanın yeri haline gelmiştir.⁵³

Kalp aynı zamanda akleden bir varlıktır. “Yeryüzünde hiç dolaşmadılar mı ki düşünebilecekleri kalpleri, işitebilecekleri kulakları olsun. Şu bir gerçek ki kafalardaki gözler kör olmaz ama göğüslerin içindeki kalpler kör olur.”⁵⁴ âyetinde gerçek körlüğün gözde değil basiret ve bilinçte olduğu vurgulanır. Akletmeyen cehalette olan kimseler ise Kur'ân'ın ifadesine göre sağır ve körlük olarak nitelenmektedir.⁵⁵ Kalp kelimesi tıpkı akletme fiili gibi Kur'ân-ı Kerîm'de işitme ve görme duyularıyla da beraber zikredilmektedir. Başka bir âyette bildirildiğine göre kalpleriyle anlamayan yani akıl etmeyen kişiler, hayvanlar gibi hatta onlardan daha sapkın olanlardır.⁵⁶ Kalbin akletmeye yönelik çalışması da ilahî hakikatler karşısında insanın yoldan sapmasını engellemektir.⁵⁷

Kur'ân-ı Kerîm'de kalbin, imanın merkezi olduğuna işaret etmektedir. “Ey Peygamber! Kalpten inanmadıkları halde, ağızlarıyla inandık diyenler ile Yahudilerden küfürde yarışanlar seni üzmesin.”⁵⁸ ayeti ve aynı muhtevaya sahip bazı âyetler⁵⁹ buna örnektir. İman, kalbî bir tasdik ediş, aklî bir teslim oluş ve amelle ispattan oluşmaktadır. Bunlardan ikisi somut verilerdir ancak kalpten tasdik etme işi, kişi ile Rabbi arasındadır. Bu yüzden kalbin imanı barındırıp barındırmadığının diğer insanlar tarafından tespit edilmesi mümkün görünmemektedir.

Kalp duyguların da merkezidir. Sevgi, merhamet, nefret, öfke, sükunet ve korku burada gerçekleşir. Kalpler arasında oluşan sevgi ve muhabbet,⁶⁰ Hz. peygamberin katı kalpli olsaydı insanlarla arasında bir set oluşacağı,⁶¹ Kur'ân'ı dinleyenlerin⁶² ve Allah'ı (c.c.) sevip ona saygı duyan müminlerin kalplerinin ürpermesi,⁶³ korkması,⁶⁴ öfkelenmesi⁶⁵ şefkat ve merhamet etmesi⁶⁶ bunlara örnektir.

⁵³ Güneş, *Kalp Kavramının Semantik Analizi*, 18.

⁵⁴ el-Hac 22/46.

⁵⁵ el-Bakara 2/171.

⁵⁶ el-Furkân 25/44.

⁵⁷ Yasin Pişgin, “Kur'ân'da Kalbin Akledişi: İman”, *Kelam Araştırmaları Dergisi*, 11/2 (2013), 120.

⁵⁸ el-Mâide 5/41.

⁵⁹ El-Hucurât 49/14; Nûr 24/47.

⁶⁰ Âl-i İmrân 3/103.

⁶¹ Âl-i İmrân 3/159.

⁶² el-Hadîd 57/16.

⁶³ el-Enfâl 8/2.

⁶⁴ Âl-i İmrân 3/151, el-Ahzâb 33/26, Sebe' 34/23.

⁶⁵ et-Tevbe 9/15.

⁶⁶ el-Mâide 5/41, el-Hadîd 57/27.

Kalp; imtihanın,⁶⁷ anlamının,⁶⁸ temizliğin,⁶⁹ tatmin olmanın,⁷⁰ inkarın,⁷¹ gafletin,⁷² nifakın,⁷³ ve hastalığın⁷⁴ da mahallidir.

Kalbin değişken ve dönüşebilen bir yapıya sahip olduğu düşünöldüğünde Hz. peygamberin Allah'ı (c.c.) “Mukallibe'l-Kulüb”⁷⁵ şeklinde anarak kalpleri evirip çevirenin Allah (c.c.) olduğu ve kalbin fizyolojik yapısının buna elverişli olduğu görülür.

Âyetler incelendiğinde kalbe bazı nitelermelerin yapıldığı da görülür. Mesela, mühürlenmiş,⁷⁶ katılaşmış,⁷⁷ hasta,⁷⁸ eğri,⁷⁹ taşlaşmış,⁸⁰ çevrilmiş,⁸¹ gafletli,⁸² daralmış,⁸³ muhafazalı,⁸⁴ günahkar,⁸⁵ korku salınmış,⁸⁶ perdeli kalp⁸⁷ gibi menfi vasıflara sahip olmakla birlikte tatmin olmuş,⁸⁸ ısıdırılmış,⁸⁹ öfkesi dinmiş,⁹⁰ takvalı,⁹¹ pekiştirilmiş,⁹² temiz,⁹³ ürperen,⁹⁴ sakin,⁹⁵ sağlam⁹⁶ ilahî vahye ev sahipliği yapan⁹⁷ kalp şeklinde müspet vasıflara sahip olabileceği de görölmektedir.

Hz. Peygamber, ruh ve kalbin mahiyeti üzerinde fazla durmadığından sahabe ve tabiin döneminde bu konu üzerine herhangi bir tartışma görülmemiştir. Ancak sonraki dönemlerde dini anlamda kalp kavramı her disiplinde ayrı bir öneme sahip olmuştur.

⁶⁷ el-Hucurât 49/2.

⁶⁸ et-Tevbe 9/87.

⁶⁹ el-Mâide 5/41.

⁷⁰ el-Mâide 5/113.

⁷¹ en-Nahl 16/22.

⁷² el-Mü'minûn 23/63.

⁷³ et-Tevbe 9/77.

⁷⁴ el-Enfâl 8/49.

⁷⁵ Buhâri, “Kader”, 13 (No.6243).

⁷⁶ el-Bakara 2/7; el-Mü'min 40/35; eş-Şûrâ 42/24.

⁷⁷ el-Bakara 2/74; Âl-i İmrân 3/159.

⁷⁸ el-Bakara 2/10; et-Tevbe 9/125; el-Ahzâb 33/32.

⁷⁹ Âl-i İmrân 3/7

⁸⁰ el-Bakara 2/ 74; el-En'âm 6/43; ez-Zümer 39/22.

⁸¹ et-Tevbe 9/127

⁸² el-Kehf 18/28; el-Enbiyâ 21/3.

⁸³ ez-Zümer 39/45.

⁸⁴ el-Bakara 2/88.

⁸⁵ el-Bakara 2/283.

⁸⁶ Âl-i İmrân 3/151; el-Enfâl 8/12; el-Haşr 59/2.

⁸⁷ el-En'âm 6/25; Fussilet 41/5.

⁸⁸ el Mâide 5/113.

⁸⁹ Âl-i İmrân 3/103; et-Tevbe 9/60.

⁹⁰ et-Tevbe 9/15.

⁹¹ el-Hac 22/32.

⁹² el Enfâl 8/11.

⁹³ el-Ahzâb 33/32.

⁹⁴ el-Hadîd 57/16.

⁹⁵ el-Fetih 48/4, 18.

⁹⁶ eş-Şuarâ 26/89; es-Sâffât 37/84.

⁹⁷ el-Bakara 2/97; eş-Şuarâ 26/194.

Kelamcılar daha çok nazar ve istidlal; fakihler kıyas ve rey; sûfiler de kalp ve onun ürünü olan keşif ve ilham üzerinde durmuşlardır. Kalp kavramı üzerinde en çok duranlar mutasavvıflar olduğu için tasavvufa “ilmü’l-kulûb” veya “ma’rifetü’l-kulûb” denmiş, sûfilere ise “ehlü’l-kulûb”, “erbâbü’l-kulûb”, “ashabü’l-kulûb” ve ehl-i dîl gibi isimler verilmiştir.⁹⁸ Tasavvufçular ise Kur’ân’da kalp ve kalbin anlamasıyla alakalı âyetleri keşf ve ilhamla ilişkilendirerek yorumlamışlardır.⁹⁹ Hatta tasavvufî olarak kalbe “rabbânî latîfe” ve “İlahî cevher” ismi de verilmiştir.¹⁰⁰

Türkçede gönül olarak da isimlendirilen rabbanî latîfe olan kalple alakalı gündelik dilde pek çok kullanım bulunmaktadır. Örneğin; merhametten uzak bir insan için “taş kalpli” veya “kalpsiz”, duygusal ve merhametli birine “yumuşak kalpli”; başkasına haksızlık yapıldığında ve incitildiğinde “kalbi kırılmak”; içten ve samimi olduğunda “sıcak kalp”; duygu, düşünce ve niyetleri önceden sezinlemek anlamında “kalbi okumak”; gelecek bela ve afetlerden beri olmak anlamında “kalbi serinlemek” ya da “kalbine su serpilmek”; duygu ve düşüncelerini ifşa etmek manasında “kalbini açmak”; güzel bir söz veya davranışla başkasını kendine bağlamak ve ona kendini sevdirmek anlamında “kalbini kazanmak” ya da “kalbi ısınmak” gibi daha düzinelerce deyim, mecaz ve atasözü dilimize yerleşmiş ve kalıp haline gelmiştir.

1.2. Kalp Kelimesine Yakın Anamlı Kelimeler

1.2.1. Sadr (صدر)

Sadr (صدر) kelimesi ص-د-ر (s-d-r) kökünden türemektedir. Kur’ân’da kırk dört yerde geçmektedir.¹⁰¹ Fiil olarak göğsüne vurdu veya dokundu ya da göğsüne doğru yöneldi demektir. “صدر عن” ise geri dönmek anlamına gelmektedir.¹⁰²

⁹⁸ Süleyman Uludağ, “Kalb”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 24/230.

⁹⁹ Ferhat Gökçe, “*İslâm dîfanı Geleneğinde Hadis Yorumu*” (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2010), 130.

¹⁰⁰ Uludağ, “Kalb”, 24/231.

¹⁰¹ Abdülbâkî, *el-Mu’cemu’l-Müfrehes li-Elfâzi’l-Kur’âni’l-Kerîm*, 512-513.

¹⁰² İbn Manzûr, “sdr”, 7/299.

İsim olarak “الصدر” sözlüklerde göğüs, kalbin yeri, kalbi ve ciğerleri de kapsayan insan bedeninin ön kısmı, bir nesnenin ön yüzü, baş tarafı veya en üst kısmı demektir. Çoğulu “صدور” olarak gelen sadr, bir nesnenin bir bölümü, önder, reis ve komutan manalarında da kullanılmıştır.¹⁰³

Sadr, vücudun boyundan karına kadar olan ve içinde kalbin bulunduğu nefes, kalp atışı, heyecan, kasılma, rahatlama hareketlerinin gerçekleştiği bir vücut azasıdır.¹⁰⁴ Kalbi içine alması ya da kalbin sadrın bir kısmı olmasından dolayı Kur’ân, sadr kelimesine kalp manası vermiştir.¹⁰⁵

Sadrın; hevâ, heves, vesvese, kibir ve kin gibi şehvi duyguların mahalli olduğu belirtilerek duruma göre daralıp açılması düşünülmektedir.¹⁰⁶ Göğsün açılması; hakikatin elde edilmesi ve Allah’a (c.c.) iman anlamına gelmektedir. İlahî nur kalbe ulaştığı zaman göğüs genişlemekte ve bunun sonucu olarak dünyevî zevklerin peşinde koşmayı ebedî dünya için hazırlıklarını yaparak ilahî emirlere itaat etmektedir.¹⁰⁷ Göğsün İslâm’a açılması¹⁰⁸ ve cesaret sahibi olarak huzura kavuşmak¹⁰⁹ anlamında شرح fiiliyle birlikte kullanılmıştır. Bunun tam tersi olan daralma ise ضيق fiiliyle ifade edilmiştir. İnsanın göğsü imanla genişlerken inkar ve küfür ile daralıp sıkıntı çekmektedir. Peygamberler için kullanıldığında iman ve inkardan ziyade tebliğlerine icabet edilmediğindeki ruh halleri kastedilir.¹¹⁰ İmanın içerisine girmesi ile kalbin bağlı bulunduğu sadrın genişleyip inkarla daralması iki kavram arasındaki ilişkiye işaret eder. Dolayısıyla kalbin haline göre sadrın hareketi değişmektedir.

Yüce Allah (c.c.) insanın içinde gizlediği şeylerin olabileceğini ancak bunları bilmenin kendisine zor gelmediğini vurgulamaktadır. “De ki: göğüslerinizde olanı gizleseniz de açığa vursanız da Allah (c.c.) onu bilir.”¹¹¹ Bu âyet incelendiğinde sadrda olanların insanların sakladığı sırlar, korku, nefret ve hamaset gibi olumsuz, geçici bazı

¹⁰³ İbn Manzûr, “sdr”, 7/301.

¹⁰⁴ İsfahani, “sdr”, 477-478.

¹⁰⁵ Asım Efendi, “sdr”, 2/2091.

¹⁰⁶ Hakim Tirmizî, Kalbini Bul, çev. Hacı Bayram Başer (İstanbul: Hayy kitap, 2013), 33- 36.

¹⁰⁷ Abdurrahman b. Muhammed b. Mahlûf es-Seâlibî, *el-Cevâhiru'l-Hisân fi Tefsiri'l-Kur'ân*, (Beyrut: Dâru'l-İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1418), 4/53.

¹⁰⁸ el-En'âm 6/125

¹⁰⁹ Tâhâ 20/25.

¹¹⁰ Güneş, Kalp Kavramının Semantik Analizi, 142.

¹¹¹ Âl-i İmrân 3/29.

duygu ve düşünceler olduğu görülür.¹¹² Aynı zamanda sadrın; arzu ve heveslerin,¹¹³ ilmin,¹¹⁴ kinin,¹¹⁵ vesvesenin¹¹⁶ ve korkunun¹¹⁷ yeri olduğu belirtilmiştir. Allah'ın (c.c.) sadrı zikrettiği yerlerde hem akıl ve ilme hem de şehvet, gazap, hevâ gibi ruhsal güçlere işaret edildiği görülmüştür.¹¹⁸ Kalbin de akletmenin, ilmin, imanın, duyguların ve arzuların merkezi olduğu kalbin halleri başlığında görülecektir.

1.2.2. Fuâd (فؤاد)

Fuâd, (ف-ء-د) kökünden türemiş bir kelimedir. Çoğulu أفئدة şeklinde gelmektedir. Fiil olarak pişirme ve kızartma demektir. Ekmeği ve eti pişirmekte kullanılan bu fiil yanma ve tutuşma anlamını ifade eder.¹¹⁹ Ateşin konulduğu yer yani fırın anlamında kullanılan bir isim kökü de bulunmaktadır.¹²⁰

Kalbin ortası, içi, kılıfı ve kalp gibi anlamlarda kullanılmıştır.¹²¹ Bazı alimler kalbin fuad ile aynı manaya işaret ettiğini ancak yanma, tutuşma ve heyecana gelme anlamları kastediliyorsa fuadın tercih edilmesi gerektiğini düşünmüşlerdir.¹²² Onun kalbe nisbeti, göz bebeğinin göze, cevizin özünün cevize nisbeti gibi olduğunu düşünenler de bulunur.¹²³

Sezme, anlama ve kavrama gücü anlamına da gelen bu kelime akıl ile yakın manadadır. İnsanın derunî, vicdanî alemini ve gönül dünyasını ifade etmektedir.¹²⁴

Kur'ân'da on altı yerde geçmektedir.¹²⁵ Bazı âyetlerde ise fuad kelimesinin kalp anlamında zikredildiği görülür. “Hakkında kesin bilgi sahibi olmadığın şeyin peşine

¹¹² Ebû Câfer Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Câmiu'l-Beyân Fî Te'vîli'l-Kur'ân*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir (b.y.: Müesseseti'r-Risâle, 2000), 6/318.

¹¹³ el-Mü'min 40/80.

¹¹⁴ el-Ankebût 29/49.

¹¹⁵ el-A'râf 7/43

¹¹⁶ en-Nâs 114/5.

¹¹⁷ el-Haşr 59/13.

¹¹⁸ İsfahânî, “sdr”, 477.

¹¹⁹ İbn Dureyd, *Cemherâtu'l-Luga*, 2/530; İbn Manzûr, “fed”, 10/165; İsfahânî, “fed”, 646.

¹²⁰ Zemahşerî, *Esâsu'l-belâğa*, s. 461.

¹²¹ İbn Manzûr, “fed”, 10/166

¹²² İsfahânî “fed”, 646.

¹²³ Muhammed b. Ali Hakim et-Tirmîzî, *Beyânu'l-Fark Beyne's-Sadr ve'l-Kalb ve'l-Fuâd ve'l-Lübb*, thk. Nikola Hîr (Kahire: y.y., 1958), 38.

¹²⁴ Süleyman Hayri Bolay, “Akıl”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1989), 24/230.

¹²⁵ Abdalbâkî, *el-Mu'cemu'l-Müfehres li-Elfâzi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, 648.

düşme. Çünkü kulak, göz ve kalp (fuad) bunların hepsi ondan sorumludur.”¹²⁶ âyetinde kalp yaptıklarından sorumlu tutulmuş, “Ahirete inanmayanların kalpleri ona (yaldızlı söze) kansın, ondan hoşlansınlar ve işledikleri suçu da işlemeye devam etsinler diye (böyle yaparlar).”¹²⁷ Âyetinde kalbin sapmasından bahsedilir. “Peygamberlerin haberlerinden, kendileriyle senin kalbini (fuad) pekiştirdiğimiz her bir haberi sana aktarıyoruz.”¹²⁸ âyetinde ise kalp teskin edilmiştir. Fuadın bu âyetlerde kalbin inanç noktasındaki konumuyla eşdeğer olduğu görülmüştür.

“Mûsâ'nın anasının kalbi bomboş kaldı. Eğer biz (çocuğu ile ilgili sözümüze) inancını koruması için kalbine güç vermeseydik, neredeyse bunu açıklayacaktı.”¹²⁹ Muhammed Esed (öl.1992), âyette geçen “kalbi bomboş kaldı” ifadesini “yüreği (fuâd) acıyla dolup taşı” diye açıklamıştır. Yani yüreğinde acıdan ve üzüntüden başka hiçbir şeye yer kalmamıştı.¹³⁰ Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır (öl.1942) tefsirinde, Hz. Musa'nın annesinin, gönlü bomboş, bir şekilde sabahladığını, oğluna ne olduğundan haberi olmadığı için hayretten ve üzüntüden gönlüne hiçbir şey girmeyip aklı sıfıra inmiş bir halde bulunmak anlamına geldiğini söylemiştir.¹³¹

Bazı hadislerde fuad ve kalp birlikte kullanılmıştır. Ancak aralarında fark bulunduğu anlaşılır. “أتاكم أهل اليمن هم أرق أفئدة وألين قلوبا” “Size Yemen ehli geldi. Onların kalpleri ince, gönülleri(fuad) yumuşaktır.”¹³² Bu hadiste fuadın özelliği yumuşaklık, kalbin özelliği ise incelik olarak belirtilmiştir.¹³³ Aynı hadiste iki kelimenin de zikredilip sıfatlarının birbirinden farklı olması aralarında nüans bulunduğu işaretler.

أتاني رسول الله صلى الله عليه وسلم يعودني فوضع يده بين ثديي حتى وجدت بردها على فؤادي فقال " إنك رجل مفئود "

¹²⁶ İsrâ, 17/36.

¹²⁷ en-Nahl 16/78; el-Mü'minûn 23/78; es-Secde 32/9; el-Ahkâf 46/26; el-Mülk 67/23; el-En'âm 6/110.

¹²⁸ Hûd 11/120; el-Furkân 25/32.

¹²⁹ el-Kasas 28/10; İbrâhim 14/43.

¹³⁰ *Kur'ân Mesajı: Meal Tefsir*, çev. Muhammed Esed, Türkçeye çev Cahit Koytak vd. (İstanbul: İşâret Yayınları, 1999), 2/782.

¹³¹ Yazır, Hak Dini Kur'ân Dili, 5/3720; Süleyman Ateş, *Yüce Kur'ân'ın Çağdaş Tefsiri* (İstanbul: Yeni Ufuklar Neşriyat, 1988), 6/437.

¹³² Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail el-Buhârî, *el-Câmi 'u 'ş-şahîh*, nşr. Mustafa el-Buğâ (Dımeşk: Dâru'l Ulûm el-İnsâniyye, 1993), “Megazi”, 70 (No. 4127, 4129); Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre et-Tirmîzî, es-Sünen, nşr Amr Şevket, (Beyrut: Dâru'l-Kütüb el-İlmiyye, 1428/2007), “Menâkıb”, 82 (No. 4314).

¹³³ Ibn Manzûr, “*klb*”, 11/271.

“Resulullah beni ziyarete geldi. Elini göğsüme koydu. Elinin serinliğini kalbimde hissettim. Şöyle buyurdu: “Sen kalbinden rahatsızsın...” (إنك رجل مفؤود)¹³⁴ hadisi de fuadın bazı durumlarda cismani kalp için de kullanıldığını göstermektedir.

İnancın merkezi olan kalbin, fuad ile yakın anlamda kullanılması, bazı durumlarda yürek şeklinde cismanî kalbi ifade etmesi kalple ayrılmaz noktalarının olduğuna işaret etmektedir. Vahyin topluca indirilmeyip peyderpey nazil olduğu yerin bazı âyetlerde fuad olması¹³⁵ ise dini yaşantıda kalbin ve fuadın yakın konumda olduğunu göstermektedir.

1.2.3. Lübb (لب)

Sözlükte “*lubb*”, ‘bir şeyin özü, halisi, lekesizi, arı akıl, saf akıl’¹³⁶ anlamlarında kullanılmaktadır. Kur’ân’da çoğul haliyle, “*ulu’l-elbâb*” şeklinde zikredilen bu kelime kalpteki merhamet ve şefkat damarları manasında da kullanılmıştır.¹³⁷

Lübb, saf akıldır. Her lubb, akıl olsa da her akıl lubb değildir. لب فلان deyimi de kişinin arı bir akla sahip olduğunu bildirir. Bu yüzden Allah (c.c.) ancak arı zihinlerin hükümlerin hikmetini kavrayabileceği için onları lubb sahibi olarak adlandırmıştır.¹³⁸ “Dilediğine hikmet verir, hikmet verilene ise pek çok hayır verilmiş demektir. Ve bunu ancak üstün akıl sahipleri anlar.”¹³⁹, “De ki: ‘Hiç bilenlerle bilmeyenler bir olur mu?’ Ancak ulu’l-elbâb olanlar bunu anlar.”¹⁴⁰, “Bu âyet ve öğütleri ancak ulu’l-elbâb olanlar düşünürler...”¹⁴¹ âyetleri de buna işaret eder. Cürcânî (öl. 1413) ise lubb kelimesinin “nurlanmış saf akıl” olduğunu söylemektedir.¹⁴² Kur’ân âyetlerinde “*lubb*” kavramının kalbin en önemli fonksiyonu olan idrak ve anlayışın yine başka bir fonksiyonu olan imanla aydınlanmış halini ifade ettiği söylenebilir.¹⁴³

¹³⁴ Ebû Dâvûd Süleyman b. El-Eş’as b İshâk es-Sicistânî el-Ezdî, *es-Sünen*, nşr. Şuayb el-Arnâvut-Muhammed Kâmil Karabelli, (Beyrut: Dâru Risâleti’l-İlmiyye, 1433/2012), “*Tıbb*”, 12 (No. 3875).

¹³⁵ el-Furkân 25/32.

¹³⁶ Ferâhîdî, “lbb”, 4/65; Zemahşerî, *Esâsu’l-belâğa*, s. 556.

¹³⁷ İbn Manzûr, “lbb”, 12/215;

¹³⁸ İsfahânî, “lbb”, 733.

¹³⁹ el-Bakara 2/269.

¹⁴⁰ ez-Zümer 39/52.

¹⁴¹ el-Bakara 2/197.

¹⁴² Ebu’l-Hasen Alî b. Muhammed b. Alî es-Seyyid eş-Şerif el-Cürcânî, *et-Ta’rifât* (Beyrut: Dâru’l-Fikr, 1997), “lubb”, 134.

¹⁴³ Adem Ergül, *Kur’ân ve Sünnet’te Kalbî Hayat* (İstanbul: Altınoluk Yay., 2000), 114.

تكثرن اللعن وتكفرن العشير ما رأيت من ناقصات عقل ودين أذهب للب الرجل الحازم من إحدان

“Kararlı ve basiretli bir adamın aklını sizden daha fazla çelen, din ve akıl bakımından eksik birini görmedim.”¹⁴⁴ hadisinde lübb, akıl anlamında kullanılmıştır.

يا رسول أما تكون الذكاة إ من اللبة أو الحلق ؟

“Ey Allah’ın Rasûlü bir hayvanı kesmek sadece boğaz ve boğazın başlangıcından olmaz mı?”¹⁴⁵ hadisinde lübbe boğaz manası verilmiştir.

ان لكل شيء سناما وان سنام القرآن سورة البقرة وان لكل شيء لبابا وان لباب القرآن
المفصل

“Her şeyin bir zirve noktası vardır, Kur’ân’ın zirve noktası Bakara Sûresi’dir. Her şeyin bir özü vardır, Kur’ân’ın özü mufassal sûrelerdir”¹⁴⁶ hadisinde ise lübb, öz anlamında kullanılmıştır. Kalp kavramında bulunan öz anlamı ile lübb kelimesinin sahip olduğu öz anlamı arasında ince farklılık dikkati çekmektedir. Kalp, olumlu veya olumsuz, her iki tarafa da meyledecek bir potansiyele sahip bir kavram iken, lübb sahipleri, daima değerli eylemler ortaya koymaktadırlar. Bu manada kalbin, menfi niteliklerden uzak özüne “lübb” denilebileceğini söylemek mümkün görünmektedir.¹⁴⁷ Dolayısıyla imanı kabule yönelen ve inkardan kaçınan kalp hali lübb ile birleştiğinde değerli erdemleri meydana getirmektedir. Kalpteki arı duruma ulaşan idrak gücünün imanla buluşmuş hali olarak olayların özünü kavrayabilmektedir.

1.2.4. Nefs (نفس)

Sözlükte (ن-ف-س) kökünden türeyen nefis kelimesinin çoğulu nüfûs ve enfus şeklinde gelir. Nefs, izzet, azamet, kan, cevher, varlık, nefes, göz, hayat gibi anlamlara gelmektedir.¹⁴⁸

Arap şiirinde nefis, kalp anlamında kullanılmıştır.

¹⁴⁴ Buhârî, “Hayz”, 6 (No. 298).

¹⁴⁵ Ebû Dâvûd, “Zebâih”, 16 (No. 2825) 2/446.

¹⁴⁶ Abdullah b. Abdurrahman Dârimî, *es-Sünen*, (b.y: Dâru’l-İhyâi’s-Sünneti’n-Nebeviyye, ts) “Fedâili’l-Kur’ân”, 13, 447.

¹⁴⁷ Çalık, “Kur’ân’da Kalp Kavramı”, 182.

¹⁴⁸ Ferâhîdî, “nfs”, 4/249; İbn Dureyd, “nfs”, 2/194-195; Lisânü’l-‘Arab, “nfs”, 14/234; Firuzabadi, “nfs”, 9/14-15.

فإن الصبا ريحٌ إذا ما تَنَفَّست على نَفْسٍ محزون تجلت همومها

“Şüphesiz saba hoş bir şekilde estiğinde öyle bir rüzgardır ki

Hüzünlü bir kalbin üzerine mutlaka efkarını dağıtır.”¹⁴⁹ şiirinde nefis, kalp anlamındadır.

Nefis, çeşitli türevleriyle birlikte Kur’ân-ı Kerîm’de iki yüz doksan altı yerde geçmektedir.¹⁵⁰ Âyetlerde ruh, can, bir şeyin hakikati ve zatı anlamlarında kullanılmıştır.¹⁵¹ Kur’ân’da Allah’ın,¹⁵² insanların ve cinlerin¹⁵³ hatta cansız olan putların¹⁵⁴ nefisinden bahsedilirken meleklerin nefisinden bahsedilmemiştir. “Her canlı ölümü tadacaktır.”¹⁵⁵ âyetinde can ve kimse, “Kendini bilmeyenden başka İbrahim’in dininden kim yüz çevirir?”¹⁵⁶ âyetinde insanın kendisi ve zatı, “...vicdanları da kendilerini sıktıkça sıkılmış...”¹⁵⁷ âyetinde vicdan, “Nefisler ise kıskançlığa ve bencil tutkulara hazır (elverişi) kılınmıştır.”¹⁵⁸ âyetinde de insanı olumsuz şeylere yönlendiren benlik kastedilmiştir. Bazı âyetlerde ise kalp anlamında geldiği görülür. “Biliniz ki, Allah gönlünüzdekileri (nefislerinizdekini) bilir. Bu sebeple Allah’tan sakınınız.”¹⁵⁹ Buna benzer başka bir âyet de şudur: “Onların kalplerinde (nefislerinde) olanı, Allah daha iyi bilir.”¹⁶⁰ “Hani Allah’ın nimet verdiği senin de kendisine iyilik ettiğin kimseye: Eşini yanında tut Allah’tan kork diyordun. Allah’ın açığa vuracağı şeyi, insanlardan çekinerek içinde (kalbinde) gizliyordun. Oysa asıl korkmana layık olan Allah’tır.”¹⁶¹

İnsan nefis ve beden birlikteliğinden oluşan bir varlıktır. Ruh ile de yakın anlamlı olduğu için tarifi zor bir kavram olsa da insanın içinde bulunduğu iyilik- kötülük, hayır-şer, sevap-günah gibi zıt durumların öznesi olarak görülmüştür. Nefse kötülüğü emreden, yaptığı hataları kınayan ve daha da ileride huzura kavuşan birçok misyon yüklenmiştir.

¹⁴⁹ Ebû Muhammed Abdullah İbn Kuteybe, *Ğarîbu'l Hadîs*, thk. Abdullah el-Cebûrî (Bağdat: Matbaatu'l-Ânî, 1397), 1/292.

¹⁵⁰ Abdulbâkî, *el-Mu'cemu'l-Müfehres li-Elfâzi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, 881-885.

¹⁵¹ İsfahânî “nfs”, 818-819.

¹⁵² Âl-i İmrân 3/28, 30; el-Mâide 5/116; el-En'âm 6/12, 54; Tâhâ 20/41.

¹⁵³ el-En'âm 6/130.

¹⁵⁴ el-Enbiyâ 21/43; el-Furkân 25/3.

¹⁵⁵ Âl-i İmrân 3/185.

¹⁵⁶ el-Bakara 2/130.

¹⁵⁷ et-Tevbe 9/118.

¹⁵⁸ Nîsâ 4/128.

¹⁵⁹ el-Bakara 2/235.

¹⁶⁰ Hûd 11/31.

¹⁶¹ el-Ahzâb 33/37.

Nefsin ne olduğuna dair Kur'ân'da belirtilen anlamlar, sahabe ve sonraki gelen iki nesli de tatmin ettiğinden nefsin tarifini yapmaya ihtiyaç duymamışlardır.¹⁶²

Mukatil b. Süleyman (öl. 767) Kur'ân'da nefis kelimesini yedi şekilde yorumlamıştır;¹⁶³

1. **الانفس** Kalp anlamında kullanılmıştır.

“Rabbimiz nefislerinizdekini (kalplerinizdekini) en iyi bilendir.”¹⁶⁴

2. **النفس** İnsanın bizzat kendisi ve canı anlamında kullanılmıştır.

“Nefsine nefis (canına karşılık kendi canı), göze göz, buruna burun, kulağa kulak, dişe diş, yaralar da birbirine kıyaslar.”¹⁶⁵

3. **انفسكم** Aynı dine mensup olanlar için kullanılmıştır.

“Nefsinizi (dindaşlarınızı) katletmeyin”¹⁶⁶ (Bu âyete Mukatil b. Süleyman bu manayı verirken Diyanet Meali kendinizi helak etmeyin şeklinde yorum yapmıştır.)

4. **انفسكم** Kendi içinizden ve sizin aranızdan anlamında kullanılmıştır.

“Andolsun size kendi içinizden öyle bir peygamber gelmiştir ki, sizin sıkıntıya düşmeniz ona çok ağır gelir.”¹⁶⁷

5. **الانفس** İnsan ruhu anlamında kullanılmıştır.

“Zalimlerin şiddetli ölüm sancıları içinde çırpındığı; meleklerin, ellerini uzatmış, ‘Haydi canlarınızı kurtarın! Allah’a (c.c.) karşı doğru olmayanı söylediğiniz ve onun âyetlerinden kibirlenerek yüz çevirdiğiniz için bugün aşağılayıcı azap ile cezalandırılacaksınız’ diyecekleri zaman hallerini bir görsen.”¹⁶⁸

6. **تقتلون انفسكم** ibaresi bazı yerlerde birbirinizi anlamında kullanılmıştır.

“Hani ‘Birbirinizin kanını dökmeyeceksiniz, birbirinizi yurtlarınızdan çıkarmayacaksınız’ diye sizden kesin söz almıştık.”¹⁶⁹

7. **اقتلوا انفسكم** ibaresi insanın kendi kendini öldürmesi anlamında kullanılmıştır.

¹⁶² Uludağ, “Nefis” 32/529.

¹⁶³ Mukatıl b. Süleyman, *Kur'ân Terimleri Sözlüğü el-Ezâh ve'n-Nezâir fi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, çev. M. Beşir Eryarsoy (İstanbul: İşaret Yayınları, 2004), 352-354.

¹⁶⁴ el-İsrâ /25.

¹⁶⁵ el-Mâide 5/45.

¹⁶⁶ en-Nisâ 4/29.

¹⁶⁷ et-Tevbe 9/128.

¹⁶⁸ el-En'âm 6/93.

¹⁶⁹ el-Bakara 2/85.

“Eğer biz onlara ‘Hayatlarınızı feda edin veya yurtlarınızdan çıkın’ diye yazmış olsaydık, içlerinden pek azı hariç bunu yapmazlardı.”¹⁷⁰

Aynı zamanda Bakara Sûresi 54. âyette geçen *اقتلوا انفسكم* ifadesinin içlerinde bulunan şirk ve kötü duyguları öldürmek gibi mecaz, kendinizi öldürüp intihar edin gibi hakiki manada olmadığı görülür. Zira bu kullanımın “içinizden suçsuzlar, suçluları öldürsün” anlamında kullanıldığı söylenmektedir.¹⁷¹

Kalp ile nefis arasındaki ilişkiden bahsedilirken nefis, heva anlamında kullanılmış ve insanı temel gayesinden saptıracak olumsuz sıfatların sahibi olarak görülmüştür. Kalbin kendisi kötü değilken kötülüğe sevk edenin nefis olduğu ileri sürülmüştür. Bu yüzden kalbin nefis ile birleşiminden insanın benliğinin oluşumu gerçekleştiği düşünülmüştür.¹⁷² Kalp ile olan bu ilişkisi kişilerin tercihlerini etkileyerek dini yaşantılarına yön verdiği görülmektedir. Bu yönde kalbin yoldan sapma hallerinin nefisle ilişkilendirildiği görülür.

1.2.5. Hicr (حجر)

Tekili taş anlamına gelen hicr kelimesinin çoğulu, *حجارة* ve *احجار* şeklinde gelir. Fiil olarak menetmek manasında kullanılır. İsim olarak akıl, engel, yasak, korunan şey demektir.¹⁷³ Taşların etrafını kuşattığı şey de hicr şeklinde ifade edilerek Semud kavminin yaşadığı şehrin bu özelliğinden dolayı onlara Ashâbu'l-Hicr denilir. Bu manadan hareketle nefsin her türlü arzu ve isteklerine karşı çıkıp ondan kendisini koruyup kuşattığı için hacre akıl manası verilmiştir.¹⁷⁴ Akıl da kalp ile yakın anlamlı olduğu için bu kavrama değinilmiştir.

Sözlükte taş anlamına gelen hicr kelimesine bazı âyetlerde de bu mana verilmiştir. “O halde yakıtı insanlar ve taşlar olan ateşten sakının.”¹⁷⁵, “şimdi onlar taş gibi hatta

¹⁷⁰ en-Nisâ 4/66.

¹⁷¹ Zülfikar Durmuş, “Yanlış Anlamlandırma ve Değerlendirmelere Konu Olan Bakara 54. Ayetindeki ‘Uktulû Enfüsekü’ İfadesinin Çözümlemesi”, *EKEV Akademi Dergisi* 7/17 (2003), 48.

¹⁷² Cennet Ceren Çavuş, *İmam Gazzali'nin İhyasında Akıl ve Kalp* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2014), 65.

¹⁷³ İbn Dureyd, “hcr”, 1/485; İbn Manzûr, “hcr”, 3/56.

¹⁷⁴ Ferâhîdî, “hcr”, 1/287; İbn Dureyd, “hcr”, 1/485; İsfahânî, “hcr”, 221.

¹⁷⁵ el-Bakara 2/24.

taştan bile daha katıdırlar”¹⁷⁶ âyetlerinde inkarcıların, hakkı kabul etmede taş gibi katı ve sert oldukları kinaye edilir.¹⁷⁷

Kur’ân-ı Kerîm’de zû hicr şeklinde kullanılan bu kelimeye akıl sahibi manası verilmiştir. Çünkü akıl kişiyi uygunsuz şeylerden alıkoymaktadır.¹⁷⁸ “Yeminlerde akli kendisini kötülükten alıkoyacak bir akıl sahibi için büyük bir yemin var değil mi?”¹⁷⁹ âyetini Elmalılı Hamdi Yazır (öl. 1942) “Bilinmelidir ki kalpler ancak Allah’ı (c.c.) zikirle huzur bulur.”¹⁸⁰ âyetiyle açıklayarak hicr ile kalp arasındaki ilişkiye dikkat çekmektedir. Olaylar ve değişimler arasında bulunan kalplerin ancak Allah’ı (c.c.) anarak rahatlayacağı söylenmektedir.¹⁸¹ Hicr, kişiyi kötü düşünce ve inanışlardan alıkoyarak imanın kalpte daha sağlam yer edinmesini sağlamaktadır. Akıl sahibi olan kişi kendisine verilen nimetler üzerinde tefekkür etmeli ve kalbinin hakkı bulmasına yön vermelidir. Bu noktada kalbin olumlu halleri üzerinde hicr kavramının etkisi görülür.

1.2.6. Nuha (نهي)

Bir şeyin yapılmasını engellemek, yasaklamak, uzak tutmak anlamına gelen نهي fiili Kur’ân’da pek çok âyette geçmektedir. “Kim Rabbinin huzurunda duracağından korkar ve nefsinin arzularından alıkoyarsa şüphesiz cennet onun sığınağıdır.”¹⁸² âyetinde olduğu gibi arzu ve istekleri dizginleyerek münkerden kendini alıkoymaktadır. Bu ise el, dil ve kalp ile gerçekleşmektedir.¹⁸³ Nuha; insanı cehaletten alıkoyduğu için akıl anlamında da kullanılmıştır.¹⁸⁴ Tâhâ Sûresinde iki defa zikredilen Ulu’n-Nuha ifadesi akıl sahipleri için kullanılmıştır. “Yiyin, hayvanlarınızı yayın. Şüphesiz bunda akıl sahipleri için deliller vardır.”¹⁸⁵ “Yurtlarında dolaşıp durdukları, kendilerinden önceki nice nesilleri helak etmiş olmamız, onları doğru yola iletmedi mi? Şüphesiz bunda akıl sahipleri için

¹⁷⁶ el-Bakara 2/74.

¹⁷⁷ İsfahânî, “hcr”, 220.

¹⁷⁸ Nâsirüddîn Ebû Saîd Abdullah b. Ömer b. Muhammed Kâdı el-Beydâvî, *Envâr’-t-Tenzil ve Esrârü’-t-Te’vîl*, (Beyrut: Dâr ihya, 1998), 5/309.

¹⁷⁹ Fecr 89/5.

¹⁸⁰ er-R’ad Sûresi 13/28.

¹⁸¹ Yazır, *Hak Dini Kur’ân Dili*, 7/5799.

¹⁸² en-Nâziât 79/40-41.

¹⁸³ İsfahânî, “nhy”, 826.

¹⁸⁴ İbn Dureyd, “nhy”, 2/386.

¹⁸⁵ Tâhâ 20/54.

ibretler vardır.”¹⁸⁶ âyetlerinde neyh, aklın bir meziyeti sayılmış, onu bir şeyden uzak durma ve geri durdurma anlamında akıl sahibi kimseler için kullanılmıştır.¹⁸⁷ Akıl ve müradifleri de kalple yakın anlamda bulunduğu için konuya dahil edilmiştir.

İslâm, kötülüğe kalp ile buğz etmeyi bir ahlak düzeni olarak saymaktadır. Bir Müslüman kötülüğü el ve dili ile düzeltemezse bu münkerden kalbi ile nefret ederek nefsinin o kötülüğü hoş görmesini engeller. Bu ise o kötülüğün, Müslümanın kalbinde yer etmemesi demektir. Toplumsal olarak da böyledir. Toplum vicdanının nefret etmediği bir kötülüğü yok etmek ve önlemek çok güçtür. Bu yüzden kötülüklerle karşı kalben nefret duymak bir toplumun mutlak iyiye doğru gelişme göstermesini sağlamaktadır.¹⁸⁸ Münkere karşı gösterilecek en son tavrın kalpte olması ve nehyin en son burada gerçekleşmesi nuha ve kalp kelimelerinin ilişkisine işarettir.

1.2.7. Hilm (حلم)

Hilm sözlükte akıl, vakar, anlayış, yumuşak huyluluk, ağırbaşlılık anlamına gelir.¹⁸⁹ İnsan için kullanıldığında yumuşak huyluluk, Allah (c.c.) için kullanıldığında sabrı ifade eder.¹⁹⁰ Taşkınlık, düşüncesizlik ve tutarsızlık anlamına gelen طيش kelimesinin zıddı olduğu söylenmektedir.¹⁹¹ Araplar akıl anlamını vererek onu herkesin sahip olamayacağı önemli bir meziyet olarak kabul ederek, sefeh ve cehl kavramlarının karşıtı olduğunu düşünmektedirler.¹⁹² Nefsi ve tabiatı öfke karşısında kontrol etmeyi de ifade eden hilm kelimesinin çoğulu احلام olarak gelir. Hilmle muameleye muhatap olması gerektiği için ergenlik çağına gelen çocuk için de bu kelime kullanılmaktadır.¹⁹³

Kişinin kızgınlık anında sükunetini muhafazası, başına gelen musibetler karşısında soğukkanlılığını koruması ve öfkeliyken yanlış şeyler yapmasını engelleyen ruhun dinginlik hali olan hilm, Hz. Peygamber ile gelmiş yeni bir kelime değildir. İslâm'dan

¹⁸⁶ Tâhâ 20/128.

¹⁸⁷ Ebû Abdillâh Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin er-Râzî, *Mefâtihu'l- Gayb*, (Beirut: Dâru'l-İhyâ, 1999), 22/112.

¹⁸⁸ Mehmet Zeki İşcan, *Emr-i Bi'l-Ma'rûf ve Nehy-i Ani'l-Münker*, (Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1991), 23.

¹⁸⁹ İbn Manzûr, “hlm”, 3/304. “Zebidi, hlm”, 16/167.

¹⁹⁰ Ferâhîdî, “hlm”, 1/351.

¹⁹¹ İbn Dureyd, “hlm”, 1/664.

¹⁹² Mustafa çağrıcı, “Hilim”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1998), 18/33.

¹⁹³ İsfahânî, “hlm”, 253.

önce de kullanılan ve Arapların saygı duyduğu en önemli erdemlerden biridir. Çünkü Araplar çöl hayatında ufak kıskırtmalarla bile fevrî davranışlar sergilemekle ün salmışlardır. Böyle bir ortamda bunun gibi bir erdemi taşımak önem arz etmektedir. İslâmiyet’le birlikte tüm ahlakî erdemler gibi hilm de Allah’a (c.c.) olan samimi inanç temeli üzerine oturmuştur. Dolayısıyla dinin tedrisinden geçmiş bir insanın ahlakî makuliyeti anlamında hilm, cahiliyenin tam karşısında bulunmuştur.¹⁹⁴

Aynı kökten türeyen halîm kelimesi Kur’ân’da iki âyette Hz. İbrahim’in,¹⁹⁵ bir âyette Hz. İshak’ın¹⁹⁶ sıfatı olarak yer almakta, bir âyette de düşmanlarının Hz. Şuayb¹⁹⁷ ile alay etmek için onu halîm şeklinde niteledikleri görülmektedir. Özellikle Hz. İbrahim için Hûd Sûresi 75. âyette “İbrahim gerçekten hoşgörülü, yumuşak kalpli ve kendini Allah’a (c.c.) adanmış bir kimse idi.” buyrulurak onun ağırbaşlı ve günahlardan rahatsızlık duyan halinin kalp hassasiyeti, şefkat ve merhameti ile ilgili olduğu vurgulanır. Hatta babasının bağışlanmasını istemesi ve Lut kavminin helak edilmemesi için uğraşmasının altında bu yumuşak kalpliliği yatar.¹⁹⁸ Dolayısıyla hilm; yumuşak kalplilik, şefkat, merhamet, ağır başlılık ve kalp hassasiyeti gibi kalbe arız olan özellikleri üzerinde barındıran bir kavramdır. Bu olumlu özellikleri içeren bir kalpten olumlu haller sadır olabilmektedir. Çünkü hilm ile ilişkili bir kalp, Hz. İbrahim’de olduğu gibi günahlardan rahatsızlık duyarak kalbini kötülüklerden muhafaza etmektedir.

1.2.8. Akıl (عقل)

Akıl; düşünmek, engellemek, men etmek, bağlamak, tutmak fiillerinin mastarıdır. Çoğulu عقول olarak gelen bu kelimeyi anlam olarak حجر ve نهي kelimeleri de karşılar. Ahmaklığın zıddı olarak görülür.¹⁹⁹ İlmi kabullenmeyi sağlayan güce ve elde ettiği ilme akıl denir.²⁰⁰

¹⁹⁴ Toshihiko Izutsu, *Kur’ân’da Dini ve Ahlakî Kavramlar*, çev. Selahattin Ayaz (İstanbul: Pınar Yayınları, 2011), 81.

¹⁹⁵ et-Tevbe 9/114; Hûd 11/75

¹⁹⁶ es-Sâffât 37/101

¹⁹⁷ Hûd 11/87

¹⁹⁸ Zemahşerî, *el-Keşşâf an Gavâmizu’t-Tenzil ve Uyûnu’l-Ekâvil fi vucuhi’t-Te’vil* (Beyrut: Dâru’l-Kitâbi’l-Arabî, 1407), 2/419.

¹⁹⁹ İbn Manzûr, “akl”, 9/326.

²⁰⁰ İsfahânî, “akl”, 577.

Kur'ân'da عقل fiili biri geçmiş diğerleri geniş zamanda olmak üzere toplam kırk dokuz yerde geçmektedir. Akıl erdirmek, akletmek, düşünmek ve ibret almak manalarında kullanılır. Akılla yakın manalarda bulunan kalb, fuad ve lübb kelimeleri Kur'ân'da sezme, anlama ve kavrama gücü gibi anlamları da ihtiva eder. Bu kelimeler, daha çok insanın derunî, vicdanî âlemine ve gönül dünyasına hitap etmek maksadıyla kullanılmıştır.²⁰¹

Kur'ân-ı Kerîm'de aklın, insan zihninin manevi faaliyetlerine işaret eden anahtar bir kavram olduğu görülmektedir. Aynı zamanda göz, kulak ve kalp şeklinde üç bilgi aracından bahsedilir. Akıl ise Kur'ân'ın tanımına göre kalbin bir türevidir. Bu yüzden akıl, kalpte ve ruhta bulunan manevî bir nur şeklinde tanımlanır.²⁰²

Akıl, Allah'ın (c.c.) insan bedenine bağlı olarak yarattığı ruhani cevher, kalpte bulunan ve iyi ile kötüyü ayırt etmeyi sağlayan bir nur olduğu düşünülür. Akıl etmenin mahalli ise kafa ya da kalp olarak görülür. Yani akıl, kalbin bir işlevi sayılır.²⁰³

İnsandaki düşünme yetisinin merkezi olarak kalbin gösterilmesi ve Kur'ân'da akıl kelimesinin isim olarak geçmemesi aklın bağımsız bir cevher olmayıp kalbin bir fonksiyonu olduğunu destekler. Bu da insanın sezgi, hissetme, inanç ve iman gibi faaliyetlerinin yanı sıra bilgi edinme, tercihte bulunma, düşünme, akletme gibi faaliyetlerinin de kalpte gerçekleştiğine işaret eder.²⁰⁴ “Hiç yeryüzünde gezmediler mi ki düşünecekleri kalpleri işitecekleri kulakları olsun zira gözler kör olmaz fakat göğüslerdeki kalpler kör olur”²⁰⁵ âyeti kalbin düşünebilme ve akıl edebilme özelliğini gösterir. Cehalet ise körlükle açıklanarak cahillerin görmesi gerekenleri görmekte inat ettikleri vurgulanır.²⁰⁶

Akıl etmekle alakalı âyetlere bakıldığında onun bazı duyu organlarıyla ilişkilendirildiği fark edilir.²⁰⁷ Görme ve işitmenin akıl ile birlikte zikredilmesi; sağır kişinin sözdeki bilgiyi duyamaması, körün ise eşyanın mahiyetini idrak edememesinden teşbihle kalpsiz kişinin de hiçbir şeyi akledip kavrayamayacağına işaret eder.²⁰⁸ Çünkü

²⁰¹ Bolay, “akıl”, 2/246.

²⁰² Turgay Yazıcı, *Gazzâlî'de İnsanı Tanımlayan Temel Kavramlar: Ruh, Kalp, Akıl, Nefs*, (Rize: Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2014), 82.

²⁰³ Cürcânî, “Akıl”, 108.

²⁰⁴ Ebubekir Sifil, *Hikemiyat Kalb-i Selim İçin* (İstanbul: Ravza Yayıncılık, 2015), 164.

²⁰⁵ el-Hac 22/46.

²⁰⁶ Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb* 23/231.

²⁰⁷ el-Bakara 2/171, el-Enfâl 8/22, Yûnus 10/42, el-Hac, 22/46, el-Furkân 25/44, el-Mülk 67/10.

²⁰⁸ Ahmed b. Abdulhalîm İbn Teymiyye, *İbn Teymiyye Tefsiri*, çev. M Beşir Eryarsoy (İstanbul: Karınca Polen Yayınları, 2017), 6/440.

körlük gerçek anlamda gözün körlüğü değil basiret yoksunluğudur. Göz ne kadar sağlam olursa olsun basiretsizlik ibretlere nüfuz edemez ve haberleri bilip anlayamaz.²⁰⁹

Dış dünyayı tanınması ve ona istediği şekli vermesi için insana bahşedilen akıl ve irade gücü sınırlıdır. Ancak kalp, iç alemin derinliğini, enginliğini ve zenginliğini ifade eden sınırsız bir güçtür.²¹⁰ Kalp tüm duyguların, hislerin, zihni ve ahlakî niteliklerin merkezidir. İnkâr edenlerin inatçılıkları onları akıllı hareket etmekten alıkoyduğu için kalbin işlevini gerçekleştiremediği görülür.²¹¹ Akıl edemeyip işlevini yerine getiremeyen kalp de zamanla körelme, mühürlenme, kilitlenme gibi olumsuz özelliklere sahip olur.

1.2.9. Zer' (ذرع)

Zer' kelimesi kol anlamına gelir. Aynı zamanda kol ile ölçülen şey de demektir.²¹² Bu kelimenin kalp ile yakın anlamda olduğunu gösteren sadece bir âyet bulunur. “Elçilerimiz Lut’a gelince Lut onlar hakkında tasalandı (kalbi daraldı) ve onlar hakkında çaresizlik içine düştü. Elçiler ona, korkma üzülme biz seni ve aileni kurtaracağız. Ancak karın başka. O geride kalıp helak edilenlerden olacaktır.”²¹³ âyetinde korku ve endişenin ruhun sıkılıp daralmasına sebep olduğu görülür. Buna kalp de katılır ve kalp daralıp sıkışır. Tıpkı kolu daralıp sıkışmış bir insanın çektiği elem gibi kalbi darlığa giren kişi bir sıkıntıya girer. Bu âyetteki ضاق بهم ذرعا zer' kelimesinin kalbe işaret ettiği görülür.²¹⁴

1.2.10. Ruh (روح)

Ruh sözlükte gitmek, geçmek, rüzgarlı olmak, geniş ve ferahlık verici olmak anlamında ح-و-ر fiilinden türeyen mastardır. Nefes, rüzgar, ruh, can, öz, Cebrail gibi anlamlarda kullanılmıştır.²¹⁵

²⁰⁹ Ebu'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâil b Ömer İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, (Dâru't-Tayyibe li'n-Neşr, 1999), 5/438.

²¹⁰ Mahmut Kaya, “Gönül”, *Kur'ân Mesajı İlmî Araştırmalar Dergisi* 1(Kasım 1997), 9.

²¹¹ Ebu'l-A'lâ Mevdûdî, *Tefhîmu'l Kur'ân (Kur'ân'ın Anlamı ve Tefsiri)*, çev. Muhammed Han Kayani vd. (İstanbul: İnsan Yay., 2003), 3/375.

²¹² İsfahânî, “Zra” maddesi, 326.

²¹³ el-Ankebût 29/33.

²¹⁴ Râzî, *Mefâtîhu'l-Gayb*, 25/52.

²¹⁵ İbn Manzûr, “rvh”, 5/355; İsfahânî, “rvh”, 369.

Kur'ân'da bazı terkipleriyle birlikte ruh kelimesi Cebrail,²¹⁶ Vahiy ve Kur'ân,²¹⁷ Allah'ın (c.c.) Hz. Adem'e ruh üfleme,²¹⁸ Hz. İsa'nın yaratılışı için ruh üflenmesi,²¹⁹ müminlere ilahî destek ve rahmet²²⁰ anlamlarında kullanılmıştır.

İnsan sadece bir bedenden ibaret sayılmayıp aynı zamanda bir ruha da sahiptir. Ancak ruh, beden ve arazlarından farklıdır. Çünkü bunlar anâsır-ı erbaadan sayılıp karışımların bir araya gelmesinden meydana gelen şeylerdir. Bilakis ruh mücerret ve tek bir cevherdir.²²¹ Ruh denildiğinde üç şey anlaşılmıştır. Bunlar; hayatın başlangıcı yani kendisiyle hayat olan şey, hareketin başlangıcı yani kendisiyle hareket başlayan şey ve anlayışın başlangıcı yani kendisiyle anlaşılan şeydir.²²² Aynı zamanda organlar ruhun aletleri sayılmıştır. Yani ruh kulakla işitir, gözle görür, kalple de düşünür. İdrak edilecek şeyleri idrak eden, her türlü hareket için uzuvları çalıştıran güç, tek ve aynı şey olmalıdır ki bu da ruhtur.²²³ Başka bir görüş ise ruhun övülmüş huyların ve latif hallerin mahalli olmasıdır. Gözün görme, kulağın duyma mahalli olması gibi ruh da bu iyi huyların yeridir. Kötü niteliklerin yerinin ise nefis olduğu düşünülmüştür.²²⁴ Mücadele Sûresi'nde Allah'ın kendinden bir ruh ile desteklemesinin geçtiği 22. âyette, bu desteğin ulaştığı kişilerin kalplerine imanın yazıldığı belirtilmiştir. Âyetin işaret ettiği ruhun; Kur'ân-ı Kerîm veya düşmana karşı Allah'ın müminlere yardımı olabileceği gibi kalp nurunun da kastedilmiş olabileceği söylenmektedir.²²⁵

Cebrâil'in de Kur'ân-ı Kerîm'de ruh olarak adlandırıldığı görülmektedir. Kalp ile ilişkisi bağlamında Şuarâ Sûresi 193. âyette Hz. Peygamberin kalbine Kur'ân'ın Rûhu'l-Emîn tarafından indirilmesi meselesi dikkat çekmektedir. Ruhun getirdiği ilahî vahyin asıl muhatabı kalptir. Çünkü kalp temyiz merkezi olarak sayılmış, diğer uzuvlar onun emrine verilmiştir.²²⁶ Dolayısıyla ruh olarak bilinen meleğin peygambere emirleri ilk ulaştırdığı yer kalptir.

²¹⁶ en-Nahl 16/102; Me'âric 70/4; en-Nebe 78/38; Kadr 97/4

²¹⁷ Mü'min 40/15; Şûrâ, 42/52.

²¹⁸ el-Hicr 15/29; es-Secde 32/9; Sâd 38/72.

²¹⁹ el-Enbiyâ 21/91; et-Tahrîm 66/12.

²²⁰ Mücadele 58/22.

²²¹ Râzî, *Mefâtihu'l- Gayb*, 21/391.

²²² Yazır, *Hak Dini Kur'ân Dili*, 5/3198.

²²³ Râzî, *Mefâtihu'l- Gayb*, 21/402.

²²⁴ Abdulkarîm el-Kuşeyrî, *Letâifu'l-İşârât*, (Mısır: el-Hey'etü'l-Mısriyyeti'l-Âmmeti Li'l-Kitâb, ts.), 2/367.

²²⁵ Beydâvî, *Envâru't-Tenzil ve Esrâru't-Te'vil*, 5/197.

²²⁶ Râzî, *Mefâtihu'l- Gayb*, 24/530.

İslâmî ilimlerdeki disiplinler arasında ruh kavramı ile kalp arasında en fazla ilişki kuran tasavvuf ilmi olmuştur. Tasavvufta ruh; kalp pınarındaki çıkarak damarlar vasıtasıyla beyne ulaşan, oradan da bütün beyine dağılan latif buhar anlamında kullanılmaktadır. Bu latif buhar ulaştığı her yerde mizaç ve istidadına göre çalışır. Hayat onunla devam eder. Bu lâtif buhar kandil, hayat ise bu kandilin ışığı gibidir. Ruhun vücuda etkisi, kandilin bir evin köşelerini aydınlatmadaki tesiri misalidir. İlham, vahiy ve ilimlerin merkezi de olup, Allah-u Teâlâ'nın emrinden sadır olan şey anlamında kullanılmaktadır. Ruh, Kur'ân-ı Kerîm manasında da kullanılmaktadır. Öyleyse ruh, her şeyin kendisiyle hayat bulduğu ve hayatını devam ettirdiği şeyden ibaret görülmüştür.²²⁷ Kalp, dış yapısı ile beden, iç yapısı ile de ruhla ilişki halindedir. Maddi ve manevi olan kalbin beden ve ruh arasında bir irtibatı vardır. Kalp, ruh ve beden ile münasebetine göre cismanî veya ruhanî şeklinde anılmaktadır.²²⁸

Kalp, insan bedeni için merkezî ve hayatî bir konumdur. Aynı zamanda tekallüb özelliğiyle hayatın hareket ilkesine hizmet eder. Ruh da insana hayat ve hareketi bahşeden bir merkezdir. Ruhun sahip olduğu hayat, hareket ve fikir gibi özellikler kalp kavramının müteradifi olarak görülmesini sağlamıştır.²²⁹

1.2.11. Ru' (روح)

روح kökünden gelen رُوع kelimesi sözlükte kalp anlamına gelmektedir. Kur'ân-ı Kerîm'de رُوع ile kalbin içinde bulunduğu korku hali ve korkunun kalpten çıkması kastedilir.²³⁰ “İbrahim'in korkusu gidip, kendisine müjde gelince Lût kavmi hakkında bizim (elçilerimiz)le tartışmaya başladı.”²³¹ âyetinde bulunan rav' kelimesi korkuya işaret eder ancak bu kalpte duyulan gizli bir korkudur ve Hz. İbrahim'in, çocuğunun olacağı müjdesini duyduktan sonra kaybolan bir durumdur. Sonrasında kalbi mutmain olup endişe, yerini sevince bırakmıştır.²³² Kur'ân'da sadece bu âyette geçen rav' kelimesi

²²⁷ Ebû Hâmid Muhammed b Muhammed el-Gazzâlî, *Mearicü'l-Kuds*, çev. Serkan Özburun (İstanbul: İnsan Yay, 1995), 18.

²²⁸ Cengaver Taş, *Tasavvufta Ruh Kavramı*(Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1994), 180.

²²⁹ Arnold Gehlen, *İnsan, İnsanın Nereden Geldiği, Biricikliği, Eylem ve Zeka* (İstanbul: Edebiyat Fakültesi Matbaası, 1973), 12.

²³⁰ Zebidi, “rva”, 11/181; İsfahânî, “rva”, 373.

²³¹ Hûd 11/74.

²³² Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, 18/376; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 2/412.

koru ve onun kalpten çıkması manasında kullanılmıştır. Dammeli bir şekilde okunarak oluşan ru' kelimesinin ise akıl ve kalp ile yakın anlamda olduğu görülür.²³³

²³³ Uludağ, “Kalb”, 24/229.

İKİNCİ BÖLÜM

KUR'ÂN-I KERİM'DE İNANAN VE İNANMAYAN KİŞİLİK TİPLERİNE GÖRE KALBİN HALLERİ

2.1. İnanan Kişilik Tipinin Kalbî Durumu

2.1.1. Müminlerin Kalp Halleri

İman; sözlükte güvende bulunmak, huzura ve sükunete ermek anlamında kullanılır.²³⁴ آمن kökünden türeyen iman kelimesi güven ve itimat etmek, doğrulamak, itaat etmek, saygı ve tevazu göstermek, emniyet ve güven ortamı oluşturmak²³⁵ birini söylediği şeyde tasdik etmek ve ona inanmak²³⁶ demektir. Bununla birlikte bir dinin getirdiklerini kalp ile kabul etmek,²³⁷ şüphe duymadan, kalpten inanmak ve doğrulamaktır.²³⁸

Terim olarak ise iman, Allah'ın (c.c.) peygamberlerine gönderdiği ilahî emir ve yasakların hepsini kabul ederek tasdik etmektir. Kişi kalpten inanarak mümin olur ve ona mümin muamelesi yapılabilmesi için inandığı şeyi diliyle söylemenin yanı sıra kalbiyle de onaylaması gerekir. Dil ile ikrar iman konusunda yeterli bir unsur sayılmamıştır. Hatta diliyle inkar ettiği halde kalben inanan bir kişi Allah (c.c.) nezdinde yine mümin sayılmıştır. Ancak Müslümanlar o kişinin ahvalini ve kalbî durumunu bilmedikleri için Müslüman muamelesi yapmazlar. Zira iman sadece sözlü bir ikrardan ibaret olup kalbin bir etkisi olmasaydı münafıkların da mümin sayılması gerekir ve münafıklık kavramı ortaya çıkmamış olurdu.²³⁹

Kur'ân-ı Kerîm'de sekiz yüzden fazla yerde geçen iman kelimesi, iman etmeyi ve inananları nitelemektedir. Haber ile onu getirenin doğruluğunu kabul etmek amacıyla

²³⁴ İsfahânî, "emn", 90.

²³⁵ İbn Manzûr, "emn", 1/223.

²³⁶ Firûzâbâdi, "emn", 1/90.

²³⁷ Cürçânî, "iman", 32.

²³⁸ Ebu Nasr İsmail b. Hammad el-Cevherî, *es-Sıhah (Tacu'l-Lügati ve Sıhahu'l- Arabiyyeti)* (Beirut: Daru'l-İlmi li'l-Melayin, 1990), 5/2071.

²³⁹ Süleyman Ateş, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri* (İstanbul: Yeni Ufuklar Neşriyat, 1988), 1/ 99-100.

sıdk kökünün türevleriyle; kalbin şüpheden uzak olarak bilmesi anlamında yakîn kelimesi ve türevleriyle; huzur bulmak ve güven duymak anlamında itmi'nan kelimesi ve türevleriyle kullanılmıştır. Genel olarak Kur'ân'da iman; tasdik, sadece dilin ikrarı, tevhit, peygamberi onaylama, namaz şeklinde beş manada kullanılmıştır.²⁴⁰

Tamamıyla zihinsel bir faaliyet olmayan iman; iç dünyaya nüfuz eden, kalbin çerçevesine dahil olan ve kişinin iradesine dayanan bir inançtır.²⁴¹ Kişinin dış görünüşte mümin gibi görünmesi ve diliyle söyledikleri onun hakiki niyetini ortaya koymaz. Gerçek niyet kalpte gizlidir. İmanın kalbi yönüne dair verilecek en iyi örnek bedevi Arap kabilesinin iman ettiklerini söyledikleri olaydır. Medine dışında yaşayan bedevi Arap kabilesi olan Esed oğullarından bir grup Peygamberimize gelip iman ettiklerini söyleyerek zekattan paylarına düşeni almak istediler. Ancak Rabbimiz, Hucurât sûresi 14. âyette “Göçebe Araplar: ‘inandık’ dediler. De ki Siz inanmadınız fakat ‘İslâm olduk’ deyin. Henüz iman kalplerinize girmedi. Eğer Allah’a (c.c.) ve elçisine itaat ederseniz (Allah) yaptığımız güzel işlerden hiçbirinin sevabını size eksik vermez. Allah (c.c.) çok bağışlayan, çok esirgeyendir.” buyurarak kişinin asıl niyetinin kalpte olduğuna dikkat çekip bedevilerin iman ettiklerine dair iddialarını eleştirir. Onların kalplerinin imanı içselleştirmedigini söylemiştir. Yine de onları münafık olarak nitelemek yerine iman kalplerine tam anlamıyla yerleştiremediklerini vurgulamıştır.²⁴² Hucurât Sûresi 7. âyette de imanın kalplere güzel gösterildiği ve onun insana sevdirdiği buyrulmuş ve imanın asıl mahallinin kalp olduğu ve kalbe nüfuz etmeyen imanın da iman olmadığı vurgulanır.

Akıl bir bilgi kaynağı olarak pek çok veriye ulaşır ve topladığı bilgileri kalbe ulaştırır. Burada vahyî bilgilerle buluşan bu veriler kalpte imana vesile olur. Yani bu birliktelikten insanın en temel ve en zaruri ihtiyacı olan iman ortaya çıkar. İman bir gönül işidir. Çünkü kalbe gelen tüm deliller gelişim ve dönüşüm sergileyerek imanın oluşmasını sağlarlar.²⁴³

Tasdik, inanç konusunda önemli bir kelimedir. Genel anlamda üç mertebesi bulunmaktadır. İlki; insanın bir kelamın ya da bir hükmün doğruluğunu kabul edip bunu gönlünde itiraf etmesi olan kalbî tasdiktir. İkincisi sözlü tasdiktir. Kalbin işlev görüp

²⁴⁰ Mustafa Sinanoğlu, “İman”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları 2000), 22/212.

²⁴¹ Ebû Muhammed Nûruddîn Ahmed b. Mahmûd b. Ebî Bekr Sâbûnî, *el-Bidâye fi Usûli'd-Din* (Dimeşk: 1979), 87.

²⁴² Güneş, *Kur'ân'da Kalp Kavramının Semantik Analizi*, 39.

²⁴³ Bayraklı, *Kur'ân'da Değişim, Gelişim ve Kalite Kavramları*, 111-112.

görmemesine göre hüküm değişir. Üçüncüsü ise fiilî tasdiktir. Yani doğruluğu kabul edilen hüküm ve sözlere uygun davranış ve ameller gerçekleştirmektir. Fiilî tasdik ise kalbî ve sözlü tasdik bulunup bulunmamasına göre farklı hükümler alır. İmanın karşılığı ve birlikte kullanıldığı anlamda tasdik ise bu üç mertebenin birleşiminden meydana gelen bir tasdiktir.²⁴⁴

Hadisi Şeriflerde de âyetleri destekler nitelikte iman ile kalp ilişkisi vurgulanmıştır. Hz. Peygamber “İslâm görünendir, zahirdedir. İman ise kalptedir”²⁴⁵ buyurarak imanın kalbi bir amel olduğu üzerinde durmuştur. Yine “Allah’ım! Kalbimi senin dinin ve senin itaatin üzere sabit kıl”²⁴⁶ diye dua ederek kalbin iman konusundaki önemine işaret etmiştir.

İman, gaybî bir mesele olduğundan kalple arasında mühim bir ilişkisi bulunmaktadır. İmana götüren tasdik de kalpte gerçekleştiği görülür. Dolayısıyla inkar ile kabul tercihinin mahallî de kalptir. Nitekim batınî yönün zahire yansıması sonucu ibadetleri içeren İslâm, imanın üzerine bina edilmelidir. Bu yüzden Cibrîl Hadisinde İslâm, imandan önce sayılmıştır. Hadiste zahirden batına, kabuktan öze doğru bir seyir izlendiği görülmektedir. İslâm kavramıyla imanın zahire ve toplumsal boyuta katkısına atıf yapıldığı, ihsan ile de derinlikte zirveye ve kaliteye işaret edildiği fark edilmektedir. Bu noktada imanın merkeze alındığı, İslâm’la merkezden dışa dönük, ihsanla iç derinliğe dönük bir yansımanın boyutları ortaya koyulmaktadır.²⁴⁷

Üsâme b Zeyd’in yaşadığı hadise de iman ve kalp ilişkisini gözler önüne sermektedir. Üsâme şöyle anlatıyor; “Allah Rasulü bir seriyyede bizi vazifelendirmişti. Sabah olunca Cüheyne kabilesinin sınırları dahilinde Hurukat mevkiine ulaştık. Burada yakaladığım bir adamı ‘La ilahe illallah’ demesine rağmen öldürdüm. Ancak sonra yaptığımdan pişman oldum ve durumu Hz. Peygambere anlattım. Bunun üzerine Rasulullah beni ‘la ilahe illallah’ demesine rağmen onu öldürdün mü diye azarladı. Ben de ‘Ya Rasulullah, o adam silah korkusuyla öyle dedi’ şeklinde mazeret ileri sürdüm. İşte o zaman Hz. Peygamber, ‘Öldürdüğün adam doğru mu yalan mı söylüyor diye kalbini

²⁴⁴ Yazır, *Hak dini Kur’ân dili*, 1/179.

²⁴⁵ Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, thk. Şuayb el-Arnâvût vd. (b.y.: Müesseseti’r-Risâle, 2001), 19/374 (No. 12381).

²⁴⁶ İbni Mâce Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd Mâce el-Kazvîni, *Sünen-i İbn-i Mâce*, thk. Muhammed Fuâd Abdulkâfi. (b.y: Dâru’l-İhyâi’l-Kitâbi’l-Arabiyye, ts.), “Dua”, 2 (No. 3834). Tirmîzî, “Kader”, 7 (2140).

²⁴⁷ Ahmet Küçük, *Kur’ân’da Toplumsal Sinanma ve Sonuçları* (Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2006), 165.

yarıp baktın mı?’ buyurarak bana karşılık verdi ve bu sözlerini o kadar tekrar etti ki ‘Keşke bugün Müslüman olsaydım da bu hatayı işlemeseydim’ diye temennide bulundum.’²⁴⁸ Bu hadisi şerif iki önemli hususa işaret etmektedir. İlki kişiyi ahirette kurtaracak olan ve şer’î anlamda imanın sadece kalpte meydana geldiğidir. Diğer ise kişinin diliyle iman ettiğini söylemesi ona İslâm’ın getirdiği haklardan faydalanma hakkı vermesidir.

İman, kalbi bir faaliyet olduğu için Kur’ân-ı Kerîm mümin kalbine birçok vasıf vermektedir. Bunlar, müminin iç dünyasını anlamada ve tasavvur etmede kolaylık sağlamaktadır.

2.1.1.1. Birbiriyle Kaynaşan ve Birbirine Isındırılan Kalp Hali (الف)

E-l-f; ara bulmak ve kaynaştırmak demektir. Aynı zamanda uyum içerisinde olan toplanma demektir.²⁴⁹ İnsanlar da birbirlerine kalpleri vasıtasıyla ısınmaktadır. Kalpler kaynaşmadan manevi kardeşlik meydana gelmez. Kur’ân-ı Kerîm müminlerin birbiri arasındaki uhuvvetlerinin artmasını ve toplumsal bir kalkınmayı, kalplerin birbirine ısındırılıp kaynaştırılmasıyla açıklamıştır. “Hep birlikte Allah’ın ipine sınımsız yapışın; bölünüp parçalanmayın. Allah’ın size olan nimetini hatırlayın. Hani siz birbirinize düşman idiniz de Allah kalplerinizi birleştirdi ve O’nun nimeti sayesinde kardeş oldunuz. Siz bir ateş çukurunun tam kenarında iken oradan da sizi Allah kurtarmıştı. İşte Allah size âyetlerini böyle açıklıyor ki doğru yolu bulasınız.”²⁵⁰

Yukarıdaki âyette kişinin iç dünyasında gerçekleşen gelişim ve değişimin sosyal yaşamda müminler arasındaki ilişkiye etkisinden bahsedilerek kalplerin kaynaşmasından öncesine ve sonrasına dikkat çekilir. Öncesinde tefrika, düşmanlık ve inançsızlığın getirdiği cehennem çukuru ortamı bulunur. Ancak Allah’ın (c.c.) ipine sıkıca sarılarak ve kalplerin birbirine ısınması ile kişilerin ferdî ve toplumsal anlamda kemale erişmesi sağlanmaktadır.²⁵¹

²⁴⁸ Ebû’l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc Müslim, *el-Câmiu’s-Sahih*, thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî (Beyrut: Dâr İhyâ et-Türâsi’l-Arabî, ts.) “İmân”, 158; İbn Mâce, “Fiten”, 1 (No. 3930).

²⁴⁹ İsfahânî, “elf”, 81.

²⁵⁰ Âl-i İmrân 3/103.

²⁵¹ Bayraktar Bayraklı, *Kur’ân’da Değişim, Gelişim ve Kalite Kavramları*, 112-113.

Fert olarak ve bölünmüş gruplar halinde yaşayan milletlerin varlığını sürdürmelerini hiçbir dönemde kolay olamamıştır. Bu yüzden Allah'ın ipine toptan yapışarak tevhit inancında buluşmak ecel vaktine kadar imanını muhafaza etmek müminlerin vazifesidir.²⁵²

Kalbin kaynaşmasının maddi bir değerle gerçekleşmeyeceği Enfâl Sûresi 63. âyette şu şekilde açıklanmıştır: “Müminlerin kalplerini uzlaştıran da O’dur. Şayet yeryüzündeki şeyleri tümüyle harcasaydın, sen onların kalplerini uzlaştıramazdın. Fakat Allah onların arasını uzlaştırdı. Şüphesiz O mutlak güç sahibidir. Hüküm ve hikmet sahibidir.” Maddi menfaatler ve beklentiler üzerine hakiki bir kaynaşma gerçekleşmez. Bu ancak ilahî kaynaklı olur ve kişilerin kendi çabaları bu noktada gereksiz kalır.²⁵³

Kalplerin birbirine ısındırılmasının İslâm, Hz. Muhammed ya da Kur’ân şeklinde üç vasıtayla olabileceği vurgulanmıştır. Bu, doğrudan dinin eseri olmayıp bilakis Cenabı hakkın lütfu ve ihsanı ile gerçekleşmiştir. Allah (c.c.) kalplerin birbirine kaynaşmasını kendi dinine sarılanlara lütfetmiş ve Müslümanların kalplerini birleştirmenin onlar için bir nimet olduğunu haber vermiştir. Çünkü bölünmek düşmanlığı, düşmanlık da savaşı doğurur. Sonucunda ise telef olmak söz konusudur.²⁵⁴ Nitekim Hz. Peygamber bir hadisinde “Müminler birbirini sevmekte, birbirlerine acımakta ve birbirlerini korumakta bir bedene benzemektedir. Bedenin bir uzvu hasta olduğunda diğer uzuvlar da bu sebeple uykusuzluk ve ateşli hastalığa maruz kalırlar”²⁵⁵ buyurarak müminlerin arasındaki bağa işaret etmiştir. Dolayısıyla Allah (c.c.) iman edenlerin kalpleri arasında bir kaynaşma sağlamış uhuvvetlerini ve birliklerini bu sayede artırmıştır. Müminlerin kalp hali bakımından kendi aralarında bir bütünün parçaları gibi olmaları imanlarının bir sonucudur.

Tevbe Sûresi 60. âyette geçen zekat verilebilecek gruplar arasında bulunan müellefe-i kulûb de kalbin ısınması anlamındadır. Bu grup üç kısma ayrılır ve şu amaçlarla onlara zekat verilir. Onlardan gelecek kötülükleri def etmek ve eziyeti azaltmak amacıyla inanmayanlar, eşraftan olup da himayesinde pek çok mümin bulunan inanmayanlar ve son olarak İslâm’a henüz yeni girmiş ancak onu kalbine tam manasıyla

²⁵² Hayreddin Karaman vd., *Kur’ân Yolu Türkçe Meal ve Tefsir* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2007), 1/643.

²⁵³ Bayraktar Bayraklı, *Kur’ân’da Değişim, Gelişim ve Kalite Kavramları*, 113.

²⁵⁴ Muhammed b Muhammed Ebû Mansûr el-Mâturîdî, *Tefsîru’l-Mâturîdî (Te’vilâtu Ehli’s-Sünne)* (Beyrut: Dâru’l-Kitâbu’l-İlmiyye, 2005), 2/446.

²⁵⁵ Müslim, “Birr”, 17 (No. 2586).

sindirememiş Müslümanlar müellefe-i kulûb kapsamındadır.²⁵⁶ Burada iki amaca dönük gayri müslimlere zekat verileceği görülür. Kalbin ısınması anlamında bile olsa zekat verilebilecek olan bu grup dikkat edileceği üzere müminlerden ziyade gayri müslim veya İslâm'a yeni girmiş ancak kalbine iman henüz nüfuz etmemiş kişiler olduğu için kullanımı konunun bağlamından uzaktır.

2.1.1.2. İtminana Erişmiş Kalp Hali (اطمئنان)

İtminan; sakin olma, alçakgönüllü olma, yumuşak davranma, Allah'ın (c.c.) birliğine kalbinde hiçbir şüphe bulundurmadan inanma, kötülük emaresi taşımama²⁵⁷ telaş ve endişeden sonra gönül rahatlığına ve huzura erişme²⁵⁸ anlamlarına gelir.

Kişinin iman etmesinden sonra kalpte tam olarak huzur ve sükunet oluşması anlamı bulunmaktadır.²⁵⁹ Nitekim “Onlar, inananlar ve kalpleri Allah'ı anmakla huzura kavuşanlardır. Biliniz ki kalpler ancak Allah'ı anmakla huzur bulur.”²⁶⁰ âyetinde görüldüğü gibi kalbin yalnızca zikirle yani Allah'ı (c.c.) anarak huzura eriştiği görülür. Cismaniyeti araştıran ve boş şeylerle işgal eden kalp daralır. Çünkü madde alemi ruhu teskin etmez. Yükselişe geçen kalp, bir hale ulaştıktan sonra onunla tatmin olmayıp Rabbini tanıma yolunda bir üst mertebeye ulaşmayı hedefler. Zira Allah'ın (c.c.) azametini tefekkür eden, marifetullaha yükselen kalp zamanla sükunete erer ve tatmin olur.²⁶¹

Kişinin kalbi; Allah'a (c.c.) yaklaşarak, O'na güvenerek , O'ndan ümitli olma ya da korkunun verdiği üzüntü sebebiyle rahmetini umarak, Allah'ın varlığına ve birliğine dair delilleri zikrederek huzura erişir ve tatmin olur. Kalbin huzuru, kişinin Allah (c.c.) ile olan ilişkisinin kuvveti ölçüsünde artıp azalmaktadır.²⁶² Rabbine bağlı olan kalp, hakkın yanında olmanın verdiği emniyet duygusuyla ferahtır. Yalnızlığın ve ortada kalmışlığın vermiş olduğu sıkıntı ve endişelerden uzak bir vaziyette başına gelen tüm

²⁵⁶ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 4/2575.

²⁵⁷ İbn Manzûr, “tmn”, 8/204.

²⁵⁸ İsfahânî, “tmn”, 524.

²⁵⁹ İbn Manzûr, “tmn”, 8/204.

²⁶⁰ er-Ra'd 13/28; el-Bakara 2/260; el-Mâide 5/113; el-Enfâl 8/10; Hûd 11/120; el-Kehf 18/14; el-Hac 22/54; Sebe' 34/23; ez-Zümer 39/23; el-Fetih 48/4; el-Hadîd 57/27.

²⁶¹ Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, 19/40.

²⁶² Beydâvî, *Envâr't-Tenzil ve Esrâru't-Te'vil*, 3/187.

musibetlere sabreder. Allah'ın (c.c.) lütfettiği rahmete ve inayete dayanır.²⁶³ Kalbin tatmin olması, sükunet ve iç huzurun gerçekleşmesi kalbe gelen tüm kötü düşünce, şüphe ve kuruntu kaynaklarının yok edilmesinden geçmektedir.²⁶⁴

İtminan daha özelde ve insanların durumlarına göre üç mertebede incelenmektedir. Buna göre ilk derece en alt seviyede ve avamın itminanıdır. Onlar Allah'ı (c.c.) zikrederler ve sonrasında huzur bulurlar. Bunun tezahürü olarak da bela ve musibetlerden uzaklaşırlar, rızıkları artar. Fecr Sûresi 27. âyette geçen “Ey itminana ermiş nefis” kısmı, bu grubun itminanıdır. İkinci ve orta derece kazaya rıza, belaya sabır gösteren ihlas ve takva ehli olan havassın itminanıdır. “Onlar, takva ehli ve ihsan sahibi olanlarla beraberdir.”²⁶⁵ âyeti gereği Allah (c.c.) ile beraberlikleri sebebiyle huzur bulurlar. Üçüncü ve üst derece ise Allah'ın (c.c.) azamet ve büyüklüğü karşısında eriyen ve kalplerinin bundan dolayı hiçbir zaman mutmain olamayacağını düşünen kamil müminlerin halidir. ilahî marifete erişmiş olan kalp burada karar kılar ve doyuma ulaşır.²⁶⁶ İlk grup olarak zikredilen mutmain nefsin ne olduğu konusunda farklı bakış açıları da bulunmaktadır. Buna göre mutmain nefis, içinde bulunduğu durumdan rahatsızlık duymayan, kötülük ve iğrençliklerin kendisini ilgilendirmediği ve hatta bunlardan memnun olan olumsuz ve putperest kişilik durumudur. Âyet ise kişiye gaflet ve şirki terk edip tevhide yönelmesi gerektiğini telkin etmektedir.²⁶⁷

Hiz. İbrahim'in, Rabbinden ölümleri nasıl dirilttiğine dair bir delil istemesi konusunda “inanmıyor musun?” sorusu karşısında Hiz. İbrahim “Hayır, inandım. Ancak kalbimin tatmin olması için” cevabını verir.²⁶⁸ Hiz. İbrahim bu delili istediğinde peygamberdir. Dolayısıyla zihninde imana dair bir şüphe bulunmamaktadır. Ancak onun tatmin olmak istemesi, hakka'l-yakin yoluyla yaparak, yaşayarak, deneyerek kesin bilgiye ve inanca ulaşma yolunda olduğuna bir örnektir. Kalbinin ve zihninin gelgitlerini, vehim kabilinden de olsa aksini düşünme hallerini gidermek için Hiz. İbrahim oluşun içinde bulunma ve bunu bizzat tecrübe etmeyi talep etmiştir. Allah Teâlâ da kuşları parçalayıp tepelere

²⁶³ Seyyid Kutub, *Fi Zilali'l-Kur'an*, (Beyrut: Dâru's-Şurûk, 1992), 4/2060.

²⁶⁴ Allâme Seyyid Muhammed Hüseyin Tabâtabâî, *el-Mizân fi Tefsiri'l-Kur'an*, çev. Vahdettin İnce, (İstanbul: Kevser Yayınları, 2001), 2/548.

²⁶⁵ en-Nahl 16/128.

²⁶⁶ Ebu Nasr Serrac et-Tûsî, *el-Lüma'*, thk. Abdulhalim Mahmud vd. (Mısır: Daru'l- Kütübi'l-Hadis, 1960), 99.

²⁶⁷ Murat Sülün, “Nefs-i Mutma'inne Ayetine Yeni Bir Yaklaşım”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 50/1 (2009), 23.

²⁶⁸ el-Bakara 2/260.

bırakıp sonra onları çağırma olayı üzerinden bu diriltme filinin işleyişinin içine peygamberini de katmıştır. Hz. İbrahim'in kalbinin üst derecede itminanı sağlanarak talebine mukabelede bulunulmuştur.²⁶⁹

Kalbin iyice yatışması ile kalbin huzur ve sükun bulması kastedilmiştir. Yani kulun Allah'tan (c.c.) talep ettiği şeye karşı olumlu bir cevabın olup olmadığının tecrübe edilmek istenmesidir. Talep edilen şeye lütufla karşılık verilip verilmeyeceğinin merakıdır. Kişi bu bilgiye erişince tatmin olmaktadır.²⁷⁰ Doyuma ulaşmayı hedefleyen kalbin bir benzeri de peygamberleri olan Hz. İsa'dan, Rabbin katından bir sofrayı indirmesini isteyen havarilerde bulunduğu görülür. Onlar kalpleri yatışsın ve tatmin olsun diye bunu talep etmişlerdir.²⁷¹ İstedikleri şey ya hakiki anlamda yemektir ya da ilimdir. İlme sofrayı denmesinin sebebi yemeğin vücudun gıdası olması gibi ilmin de kalbin gıdası olmasındandır.²⁷² İman eden kişilerin, peygamber veya havarileri bile olsa kalplerinin huzura erişmesini ve tatmin olmasını arzuladıkları görülür. Bu durum Rableri tarafından yadırganmamış ve isteklerine yanıt verilerek itminan sağlanmıştır. Bu sayede iman edenlerin kalpleri huzura erişmiş bir hale ulaşmaktadır.

2.1.1.3. Vesvese ve Endişeden Arınmış Kalp Hali (محص)

Bir şeyi saflaştırıp kusurlarından arındırmak anlamına gelen mahis kelimesi bir şeye bitişik olan kirlilerden temizlenme ve arınma manası içermektedir.²⁷³ Aynı zamanda kalp ile kullanılarak onun arınmışlık halini ifade etmektedir. Zira mümin, içerisinde hiçbir şüphe ve vesveseyi barındırmayan bir kalbî hale sahip olmalıdır. Nitekim Yüce Allah (c.c.) “Bu; Allah'ın içinizde olanı ortaya çıkarması ve kalplerinizdeki şüpheyi gidermesi içindir.”²⁷⁴ buyurarak hakiki anlamda iman eden kişinin kalbinden şüpheyi giderdiğini vurgulamaktadır. Bu âyet Uhud Savaşı sonrası mümin ve münafık ayrımını ortaya koyan önemli bir hususa işaret etmektedir. Allah Teâla bozgunun ardından var güçleriyle savaşan müminlere hafif bir uyuklama hali vererek dinlemelerini ve yatışıp sakinleşmelerini sağlamıştır. Böylece müminler huzur ve güvene kavuşarak yeniden bir

²⁶⁹ Karaman vd., *Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*, 1/413.

²⁷⁰ Mâturîdî, *Tefsîru'l-Mâturîdî*, 2/249.

²⁷¹ el-Mâide 5/113.

²⁷² İsfahânî, “myd”, 783.

²⁷³ İsfahânî, “mhs”, 761.

²⁷⁴ Âl-i İmrân 3/154.

güç kazanmışlardır. Savaşa katılanlar arasında canlarının derdine düşen ve sırf ganimet almak veya fitne çıkarmak amacıyla münafıklar da bulunmaktadır. Onlar, savaş planlamasında görüşlerine dayanılmadığı ve meydan harbi olmasını savunmadıkları bahaneleriyle sorumluluğu müminlere ve Hz. Peygambere atmışlardır. Âyette bu olayların bir hikmete binaen gerçekleştiği ve bununla müminlerin sınındığı, kalplerinin kötü düşünce ve şüphelerden temizlendiği vurgulanır. Allah'ın Uhud Savaşı'nda olan hadiselerle mümin kullarının kalplerinin yanlış duygu ve düşüncelerden tathirini sağladığına işaret edilir.²⁷⁵ Yoksa mevzu münafıkların iddia ettiği gibi Allah'ın (c.c.) bu harpte galibiyetleri için müminlere inayet etmediği değil, onların güzel bir hikmete binaen vesvese ve şüpheden arınmalarını sağlamak içindir.²⁷⁶ Aynı zamanda kalplerinin günahahtan arınmasını sağlamak sebebiyledir.²⁷⁷

Göğüslerdekini açığa çıkarmak ve gerçeği fark edebilmesinin en güzel ve sağlıklı yolu insanın bazı sıkıntılardan geçerek imtihan olmasıdır. Bunun özü ise kalplerin içerisinde olan iradelerin sınanmış olmasıdır. Savaş, açlık, evlat, mal ve can kaybı gibi sıkıntılar kalbin sınanması için birer vesiledir. Bu Rabbanî terbiyenin ortaya çıkardığı bir yöntemdir. Müminin akıbeti, bu musibet ve belalara dayanıklılığına ve imtihanındaki başarısına göre değerlendirilmektedir.²⁷⁸ Mümin kalbi bu sınavlardan geçerek tüm vesvese ve endişelerden uzaklaşmaktadır.

2.1.1.4. Titreyip Ürperen Kalp Hali (وجل)

V-c-l; korkuyu hissetme, duyma ve korkunun kalbin derinliklerine sirayet etmesi demektir.²⁷⁹ “Müminler ancak o kimselerdir ki; Allah anıldığı zaman kalpleri ürperir. O'nun âyetleri kendilerine okunduğu zaman (bu) onların imanını artırır. Onlar sadece rablerine tevekkül ederler.”²⁸⁰ âyetinde geçen kalplerin ürpermesi derinlere işlenen bir korkudur. Allah'ın (c.c.) emir ve yasakları bahsi geçince korku mümin kalbinin derinliklerine işler. Sonrasında Allah'ın celali ve azameti kişinin gönlünü kaplamaktadır. Kalp bu durumda sükunet ve istikrara erişmek için de duaya ihtiyaç duymaktadır.²⁸¹

²⁷⁵ Karaman vd., *Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*, 1/693-695.

²⁷⁶ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 2/1208.

²⁷⁷ Mâturîdî, *Tefsîru'l-Mâturîdî*, 2/512.

²⁷⁸ Güneş, *Kalp Kavramının Semantik Analizi*, 33.

²⁷⁹ İsfahânî, “vel”, 855.

²⁸⁰ el-Enfâl 8/2.

²⁸¹ Kutub, *Fi Zilali'l-Kur'an*, 3/1475.

Allah'ın (c.c.) adı anıldığı zaman hakiki anlamda iman eden insanlarda kalbî zikir gerçekleştiğinden dolayı kalpleri bundan etkilenir. Allah'ın azametini ve heybetini tefekkür ederek bu nurun üzerlerine yansımaları sonucu müteessir olurlar.²⁸²

İman edenler, imanlarında şüpheli olan münafıklar gibi değildirler. Mümin oldukları kesin ve diğer insanlar açısından doğrulukları ortaya çıkmış olsa bile Allah'a karşı amellerinin eksik olabileceği ihtimali dolayısıyla yürek titremesi ve haşyet içerisindedirler.²⁸³ Bu titreyişin müminlerin zamanı gelince Rablerine döndürüleceklerini bildikleri için O'nun huzurunda mahcup olmak istememeleri sebebiyle amellerini dikkatli ve özenli yapmalarından kaynaklandığı da düşünülür. Kusurlu yapma endişesi onları bu psikolojiye sürüklemiştir.²⁸⁴ İmanlarının gereği olarak din gününün sahibi olan Allah'a karşı sorumluluklarını yerine getirip getirmediklerinin endişesini taşıyan bir kalbî durumları bulunur. Bu yüzden günaha meyletmekten ürperen ve Allah'ın yüceliği karşısında titreyen bir kalp halleri vardır.

Vecile kelimesinin bağlamında kalbin titremesi, günah işlemeye niyetlenen ya da yeltenen kişinin sırf Allah (c.c.) korkusundan dolayı elini ondan çekip kötülükten uzaklaşmasıdır. Kendisine âyetler okunduktan sonra imanında artma ve güçlenme görülür.²⁸⁵ Bu titreyiş kalbinde imanın bulunmasından dolayı gerçekleşir ve kötülüğe meyletmeyen müminin imanını ziyadeleştirir.

2.1.1.5. Güçlendirilen Kalp Hali (ربط)

R-b-t fiili, atı korumak için bir yere bağlamak anlamında kullanılır. Kalp ile kullanıldığında onun pekişmesi ve güçlenmesi anlamına gelir. Kur'ân'da Ashab-ı Kehf, Hz. Musa'nın annesi ve Bedir Savaşı'na katılan müminlerin iç dünyalarını tasvir için kullanılmıştır.²⁸⁶ Bir şeyi bağlamak anlamına gelen Rabt, cesaretin artırılması mealindeki ilahî beyanda kalplerin bağlanması manasına gelir. Yani çeşitli musibet ve belalarla imtihan edilseler dahi müminlerin hepsi buldukları durumdan ayrılmama ve

²⁸² Muhyiddin İbn Arabî, *Tefsir-i Kebir*, çev. Vahdettin İnce (İstanbul: Kısın Yay., 2008), 1/437.

²⁸³ Mâturîdî, *Tefsîru'l-Mâturîdî*, 5/153.

²⁸⁴ Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, 23/282.

²⁸⁵ Ebu'l-Ferec el-Cevzî, *Zâdu'l-Mesîr fî İlmi't-Tefsîr*, (Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1422), 2/188.

²⁸⁶ İsfahânî, "rbta", 338-339.

ayaklarının kaymaması konusunda kalpleri bağlıdır. Allahu Teâlâ burada tevhit ve imanda da bağlanma (Rabt) ve sağlam durmayı (tesbit) belirtmiştir.²⁸⁷

Enfâl Sûresi 11. âyette Bedir Savaşında gücü kalmayan ve bitap düşen müminlerin dinlenmeleri, kendilerini temizlemeleri ve kalplerinin pekişip kuvvetlenmesi için gökten su indirilmiştir. Bu âyette Allah'ın inayetinin varlığına dair güçlendirme ile şeytanın müminlerin kalplerine vesvese ve şüphe düşürmesinin engellendiği vurgulanır.²⁸⁸ Kalpleri güçlendirip korku ve endişeden emniyete ulaştıran şeyin sabır, iman ve Allah'ın gökten indirdiği yağmur olduğu ileri sürülür.²⁸⁹ Müminlerin Allah'tan hiçbir zaman ümit kesmedikleri ve Allah'ın (c.c.) yardımını esirgemediği düşüncesi ile kalpleri pekişmiştir. Şeytanın vesvesesinden de uzaklaşmışlardır.

İnanan gençlerden oluşan ve Ashab-ı Kehf olarak bildiğimiz grubun da kalplerinin pekiştirildiği âyette görülmektedir. “Haksızlıklar karşısında ayağa kalkıp şöyle derken onların yüreklerini güçlendirdik: Bizim rabbimiz göklerin ve yerin rabbidir; O'ndan başkasına asla tanrı deyip yakarmayız. Yoksa kesinlikle yanlış bir şey dillendirmiş oluruz.”²⁹⁰ Bu âyetle kalplerinin hiçbir etkiyle sarsılmaz ve dayanıklı imanları ile pekiştirildiği görülür. Çünkü onlar hakkı haykırmaktan geri durmamışlardır.²⁹¹ Tevhide davet etmişler ve Yüce Allah onların bu yolda cesaretlerini arttırmış, kalplerini pekiştirmiştir.

Kasas Sûresi 10. âyette, oğlunu bir sepete koyup Nil'e bırakan Hz. Musa'nın annesinin üzüntü ve endişeden kalbinin bomboş olması sonucu Allah (c.c.), inanıp güvenen biri olması için ve daha önce verilen vaadi unutmaması amacıyla kalbini pekiştirmiş ve sabretme gücü vermiştir.²⁹² Korku, endişe ve kaygıların Allah'a dayanıp güvenen kişilerde yine O'nun yardımıyla yok olarak yerini mukavemete bıraktığı görülmüştür. İmanlarının gereği olarak Yüce Allah (c.c.) onların kalplerine yaptıkları işte veya savundukları düşüncede kalplerine güç vererek kaygı ve korkularını gidermiştir.

²⁸⁷ Mâturîdî, *Tefsîru'l-Mâturîdî*, 5/161-162.

²⁸⁸ Ömer Nasûhî Bilmen, *Kur'ân-ı Kerîm'in Türkçe Meâl-i Âlisi ve Tefsiri*, (İstanbul: Bilmen Yayınevi, 1985), 3/1165.

²⁸⁹ el-Cevzî, *Zâdu'l-Mesîr*, 2/192.

²⁹⁰ el-Kehf 18/14.

²⁹¹ Kutub, *Fi Zilali'l-Kur'ân*, 4/2259.

²⁹² Karaman vd., *Kur'ân Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*, 4/217.

2.1.1.6. İçerisinde Hayır Bulunan Kalp Hali (خير)

Hayır; akıl, adalet, fazilet ve fayda getiren nesnelere gibi herkesin arzu duyduğu şeylerdir.²⁹³ Kur'ân'da manevi nimet ve kabiliyetler de hayır olarak görülmüştür. Aynı zamanda Allah'ın kullarına özel olarak bahşettiği vahiy ve Kur'ân da bu nimetlerdendir.²⁹⁴ Kalpte bir hayır olması ise âyette “Ey Peygamber! Elinizdeki esirlere söyle: Eğer Allah kalplerinizde (iman, ihlas, iyi niyet gibi) bir hayır (olduğunu) bilirse, sizden alınan fidyeden daha hayırlısını size verir ve sizi bağışlar. Allah çok bağışlayandır, çok merhamet edendir.”²⁹⁵ şeklinde geçmektedir. Burada Allah'ın (c.c.), Bedir Savaşı'nda esir düşen düşman askerlerinin kalbinde bir hayır görmesi ile iman ve doğru yola meyil manası anlaşılmıştır.²⁹⁶ Çünkü esirlerden bir kısmı gizlice Müslüman olmuş, bir kısmının da içinde İslâm'a karşı bir yönelim ortaya çıkmıştır. Kalpte bir hayır bulunma hali imana yaklaşma veya iman barındırma durumunu içermektedir. Müminlerin içerisinde hayır bulunan bir kalp haline sahip oldukları anlaşılır.

Hayır ile kastedilen Allah'a iman ve itaat ederek şirkten ve kötülüklerden uzaklaşmaktır. Buna Hz. Peygambere karşı savaşmama, savaşmış olmaktan dolayı nedamet duyma ve ona yardımda bulunma da dahildir.²⁹⁷ Allah'ın onların kalplerinde inanacaklarına dair bir iman belirtisi yani düzelme görmesi hayırdır. Aynı zamanda elçiyi tasdik fiilini de görmesi hayır olarak anlaşılmıştır. Şayet bu gerçekleşirse onlardan alınanın daha iyisini vereceğini vaat etmiştir.²⁹⁸

2.1.1.7. Takvalı Kalp Hali (تقوى)

Takva; kişinin Allah'ın (c.c.) vereceği cezalardan sakınarak ona itaat etmesi ve amelleri dolayısıyla müstahak olacağı ukubattan kendini korumasıdır.²⁹⁹ Takva aynı zamanda ahiretten korkmaktır. Ancak bu korku kesinlikle sıradan bir korku olmayıp

²⁹³ İsfahânî, “hyr”, 300.

²⁹⁴ Mustafa Çağrı, “Hayır”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998) 17/43

²⁹⁵ el-Enfâl 8/70.

²⁹⁶ Cevzî, *Zâdu'l-Mesîr*, 2/226.

²⁹⁷ Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, 15/514.

²⁹⁸ Mâturîdî, *Tefsîru'l-Mâturîdî*, 5/266.

²⁹⁹ Cürçani, “Takva”, 48.

imanın bağlantılı olduğu anahtar kavramlardan biridir. Hesap Günü'nden ve o günün sahibi olan Allah'tan (c.c.) korkmaktır. Bu yüzden müminin bir özelliği de Allah'ın huzurunda korkuyla beklemesidir. Kur'an'da genel olarak takva, küfrün ve zulmün zıt anlamlısı ve imanın destekleyicisi anlamında kullanılmıştır. Çünkü iman kavramının iç yapısı incelendiğinde iki sac ayağı üzerine kurulu olduğu görülür. Bunlar takva ve şükürdür.³⁰⁰

Hz. Peygambere karşı saygı onu vazifelendiren yüce yaratıcıya saygıdan geçmektedir. Dolayısıyla Allah'tan (c.c.) korkmak demektir. Nitekim âyette "Allah'ın elçisinin huzurunda seslerini kısınlar, Allah'ın kalplerini takva konusunda sınadığı kimselerdir. Onlar için bir bağışlanma ve büyük bir mükafat vardır."³⁰¹ buyrulur. Allah Teâla saygı üzerinden Müslümanların kalplerini takvaya alıştırmıştır. Hakiki takvayı müminlere öğretme yolunda dünyaya aldanmama ve ahirette meşakkatten korkmama ile asıl korkunun Allah'a karşı olması gerektiği anlaşılır.³⁰² Şüphesiz takva büyük bir lütuftur ve sadece Allah'ın (c.c.) imtihanlarla sınadığı seçkin kalplerin bunu hak ettiği görülür. Yüce Allah buna hazır olan kalbe takvayı yerleştirmektedir. Hz. Peygamberin huzurunda seslerini kısarak konuşanlar bunu başarıyla geçmiş ve kalbi sorumluluk bilincine ulaşmışlardır.³⁰³ Müminler, peygambere karşı olan saygı ile kalplerinin takva düzeylerini belirlemişlerdir. Bu sayede imanlarının takva boyutunu sağlamlaştırmışlardır.

Hac Sûresi 32. âyette de kim Allah'ın (c.c.) nişaneleri olan kurbanlıklarını yüceltirse bunun onların kalplerinin takvasından kaynaklandığı buyrulur. Bunlara saygı göstermek kalplerin takvasıyla ilgilidir. Âyette kalbe yer verilmesi zaman zaman münafıkların kendilerinin muttaki olduklarını ileri sürmelerinden kaynaklanmaktadır. Ancak onların kalpleri ittikadan boş olduğundan taatleri yerine getirmekte de ciddiyet göstermezler.³⁰⁴

Takva, insanın kalbini yurt edinmektedir. Saygı ise kalbin takvasını oluşturan dinamiklerden biridir. Allah'ın (c.c.) hükümlerine saygı göstermek kalplerin takvasındandır. Takvadan dolayı saygı değil, saygıdan dolayı takvanın gerçekleştiği görülür.³⁰⁵ Bir mümin sadece Allah'a (c.c.) değil O'nun gönderdiği hakikatlere, emirlere

³⁰⁰ Izutsu, *Kur'an'da Dini ve Ahlakî Kavramlar*, 299-300.

³⁰¹ el-Hucurât 49/3.

³⁰² Râzî, *Mefâtîhu'l-Gayb*, 28/95.

³⁰³ Kutub, *Fi Zilali'l-Kur'an*, 6/3340.

³⁰⁴ Râzî, *Mefâtîhu'l-Gayb*, 23/223.

³⁰⁵ Bayraklı, *Kur'an'da Değişim, Gelişim ve Kalite Kavramları*, 7.

ve elçilere karşı da hassas olmalıdır. Ahirette Allah'ın huzurunda yapılan amellerden mahcup olmamak ve korkmamak için dünya hayatında bu hassasiyet yaşamın her anına sirayet etmeli ve günahlardan sakınılmalıdır. İman eden bir kişi saygı, korku ve sakınma bağlamında amellerini ortaya koyacağı bir iç dünyaya sahiptir.

2.1.1.8. Selim Kalp Hali (سليم)

Selim; zahir ve batın bütün hastalıklardan, tehlikelerden ve afetlerden beri olmak, selamete ulaşmaktır.³⁰⁶ Savaşın zıddı barış ve kurtuluş anlamı da bulunmaktadır.³⁰⁷

Bu kelime Kur'an-ı Kerim'de iki âyette kalp kavramına sıfat olarak kalb-i selim ifadesini ortaya çıkarmıştır. Her ikisinde de bahsi geçen peygamber Hz. İbrahim'dir.³⁰⁸ "O gün ki ne mal fayda verir ne de oğullar! Allah'a arınmış bir kalple gelen başka"³⁰⁹ âyetinde kişinin Allah'a temiz bir kalple gelmesi, tüm vesvese ve şüphelerden yüz çevirerek, bütün ahlakî yozlaşmalardan uzaklaşarak, şirk ve küfürden kaçınarak sağlam bir iman ile Rabbine bağlanmasıdır. Hiçbir karmaşıklığa, kin, öfke ve haset gibi kötü duygulara meyletmeyen kalptir.³¹⁰ İnanç noktasında hiçbir zihin karmaşası bulunmayan, şüpheden uzak olan bu kalp hali mümine aittir. Hiçbir şeyin fayda vermediği ahiret hayatında sadece Allah'a (c.c.) selim bir kalp ile gidilmelidir.

Selim kalp hakkında Fahreddin Râzî (öl. 606) üç görüşün bulunduğunu öne sürmüştür. İlki, kalbin cehaletten ve kötü ahlakî özelliklerden uzak olduğudur. İkinci görüş teslimiyet gösteren ve Müslüman olmuş kalp olmasıdır. Üçüncü görüş ise içerisinde Allah (c.c.) korkusu bulunan kalptir.³¹¹ Bu üç fikrin arasında ilişki kurulması durumunda teslim olup bu teslimiyetin gereği olarak Allah'tan korkan ve günahattan sakınan bir kalp durumu görülebilir.

Kalb-i selim, küfürden, günahlara meyletmekten ve diğer tüm afetlerden uzak olan kalptir.³¹² Allah'ın emir ve yasaklarına aykırı tüm yargı ve hükümlere karşı çıkan, Allah'a olan sevgi, saygı, yöneliş, ümit ve korkularında samimi olan, O'na gönülden bağlanıp rızasını her şeyin üstünde tutan, gazabından sakınmak için amellerinde hassasiyet ve

³⁰⁶ İsfahânî, "slm", 421.

³⁰⁷ İbn Manzûr, "slm", 6/344.

³⁰⁸ eş-Şuarâ 26/89; es-Sâffât 37/84.

³⁰⁹ Şu'arâ 26/88-89.

³¹⁰ Mevdûdî, *Tefhîmu'l Kur'ân*, 4/39.

³¹¹ Râzî, *Mefâtîhu'l-Gayb*, 24/516.

³¹² Zemahşerî, el-Keşşâf, 3/320. Beydâvî, *Envâru't-Tenzil ve Esrâru't-Te'vîl*, 4/142.

titizlik gösteren, peygamberlerinin dışında şer'î anlamda kimseyi hakem kabul etmeyen kişi selim kalp sahibidir. Böyle bir kalp sahibi kişi her türlü faaliyetinde rıza-i ilahîyi gözetir. Rabbine itaat ettiği gibi onun gönderdiklerine de aynı ehemmiyeti gösterir. Selim kalp, şirkten, kinden, kibirden, cimrilikten, şüphelerden, dünya ve makam sevgisinden, arzu ve heveslerden kurtulmuş olan kalptir. Kalbi selamete erdirmek ise tevhide sarılıp Allah'ı anarak ve ona itaat ederek bidatlerden, arzu, heves ve isteklerden uzak durarak gerçekleşebilir.³¹³

Kalb-i selim, Allah'a (c.c.) götürmeyen her şeyi ve kula kulluğu reddetmektedir. Kişi dünya menfaatlerine meyle ve Allah'tan başkasına kul olmaya ne kadar uzak kalırsa Rabbine de o kadar yakın olur. Rabbine yaklaştıkça hayatını ibadetle geçirse bile kendisine verilen nimetlere şükürde bu amellerin yeterli olmadığını düşünür. Hastalık ve musibetle karşılaştığında bunların Allah'tan (c.c.) gelen bir imtihan olduğu bilincine vararak sabrederek şifayı Allah'tan dilemektedir. Kul hakkından ve günahların her türlüşünden uzak durmalıdır. Peygamber bile olsa amellerine güvenmeyip hesap gününde bağışlanmak için Rabbine sürekli yalvarmalıdır. Dualarında sadece kendisini düşünmeyerek üzerinde emeği bulunan ailesi ve tüm müminlere de yer vermelidir.³¹⁴

İbnu'l Cevzî (öl. 597), selim kalbin ne olduğuna dair altı görüş bulunduğunu söylemektedir. Bunlardan birincisi şirkten kurtulmuş kalptir. İkincisi her türlü şüpheden uzaklaşan ve selamete ulaşan kalptir. Üçüncüsü sağlam ve sağlıklı kalptir ki kafir ve münafığın kalbi hasta olarak vasıflandırılmıştır. Dördüncüsü selimin sözlükte yılan sokmuş anlamına gelmesinden hareketle Allah (c.c.) korkusundan yılan sokmuş birinin hali gibi kıvranarak O'nun huzuruna gelen kalptir. Beşincisi mal ve evlatlar bakımından selimdir. Sonuncusu ise sünnetle mutmain demektir.³¹⁵

Sâffât Sûresi 84. âyette Hz. İbrahim'in Allah'a (c.c.) selim bir kalp ile gelmesi, kalbini her türlü afetler ve günahlardan uzak şekilde O'na sunmasıdır. Bu Hz. İbrahim'in ihlasını gösterir.³¹⁶ Selim kalp sahibi, ruha yetkinlik kazandıran her türlü faziletle

³¹³ Muhammed İbn Kayyim el-Cevziyye, *Bedâi'u't-Tefsîr / İbn Kayyim Tefsiri*, çev. Ahmet Ağrakça vd. (İstanbul: Polen yay., 2011), 3/226.

³¹⁴ Necdet Ünal, "Kur'ân-ı Kerîm'de geçen Kalb-i Selim Üzerine Bir Araştırma", *Sosyal Bilimler Dergisi* 4/13(Ağustos 2017), 133-134.

³¹⁵ el-Cevzî, *Zâdu'l-Mesîr*, 3/341.

³¹⁶ Beydâvî, *Envâr't-Tenzil ve Esrâru't-Te'vil*, 5/13.

bezenmiş erdemli davranışlar sergileyen olumlu bir manevi kişiliktir. Hz. İbrahim de böyle bir kişiliğe sahip olduğu için müminlere güzel bir örnek olarak sunulmuştur.³¹⁷

Selim kalp, fitrattan kopmayan ve dış etkenlerden dolayı safiyeti ifsat olmayan kalptir. İslâm'a da fitrat dini denmesi onun, kalbi bozulmayan insanlar tarafından kabulünün daha kolay olmasındandır. Aynı zamanda İslâm'la kendileri arasında bir yakınlığın bulunması ve kalplerinin onu kabule yatkın olması sebebiyledir.³¹⁸

Yaratılıştaki ve fitratındaki bu safiyetini koruyarak her türlü inkar, şirk, isyan, kötülük ve manevi hastalıklardan temizlenmiş hakka yönelmiş, ilahî nurun ziyası altında zikir ve edeple süslenmiş ve her türlü güzel ahlakın kaynağı olmuş bir kalptir. İnsana kalb-i selim kazandırarak mamur etmek tüm peygamberlerin temel hedefi olmuştur. Aynı zamanda aklını kullanabilen kişinin de en temel gayesi kalbini güzelleştirmek olmalıdır. Çünkü insanı diğer varlıklardan ayıran şey kalıbı değil kalbidir. İnsan sadece zahiri ve maddi güzelliği ile Allah (c.c.) katında bir merteye elde edememektedir. Kalbini ilim, nur, hikmet, sevgi ve güzel ahlakla ehlileştiiren insanın hem dünyası hem de ahireti güzel olmaktadır.³¹⁹

Selim, barış anlamına da geldiği için Allah (c.c.) ve diğer insanlarla barış içerisinde olan kalp de denilmektedir.³²⁰ İhlaslı bir teslimiyetin ifadesi olan selim kalp mana olarak çok geniştir ve pek çok şeyi ifade eder. Ancak onu kendisinden başka kelimelerle ifade edememek Kur'an'ın edebi ve bedî'î güzelliğine dair bir misaldir.³²¹ Bununla birlikte işaret ettiği sağlamlık, bozulmamışlık, kötü düşünce ve fiillerden uzaklık gibi anlamları düşünüldüğünde kalbin müminde bir safiyet durumu haliyle bulunduğu görülür. İmanın yansıması olarak Allah'a ve emirlerine tam teslimiyet gösterme, yasaklarından sakınma, O'ndan başka şer'î otoritelere itimat etmeme, ibadetleri verilen nimetlerin şükrü gibi görme fiillerinin muharrikinin sağlam olan ve Hz. İbrahim'de de bir örneği bulunan selim kalp olduğu görülür.

³¹⁷ Karaman vd., *Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*, 4/541.

³¹⁸ Güneş, *Kalp Kavramının Semantik Analizi*, 75.

³¹⁹ Dilaver Selvi, "İnsan Bünyesinde İnşa Edilecek En Büyük Değer: Kalb-i Selim", *Uluslararası İnsani Değerlerin Yeniden İnşası Sempozyumu*, ed. Cengiz Gündoğdu, (Erzurum: 2015), 1/462.

³²⁰ Bayraklı, *Kur'an'da Değişim, Gelişim ve Kalite Kavramları*, 114.

³²¹ Kutub, *Fî Zilâli'l Kur'an*, 5/2604.

2.1.1.9. Allah'a (c.c.) Yönelen Kalp Hali (منيب)

Münib; samimi amelle dönüş yapmak, yönelmek ve tövbe etmek demektir.³²² Kalp kelimesi ile birlikte Kur'ân'da sadece bir yerde geçmektedir. "İşte bu size (dünyada) vaat edilmekte olan şeydir. O, her tövbe eden, O'nun emrini gözeten için görmediği halde sırf saygıdan dolayı Rahman'dan korkan ve O'na yönelmiş bir kalp ile gelen kimseler içindir."³²³ Münib kalp Allah'ın zatını görmediği halde varlığına inanan ve tasdik eden, O'na itaatten ayrılmayan ve hakka teveccüh eden bir kalptir.³²⁴ Kalbin tümüyle Allah'a (c.c.) itaate ve yönelmeye müteveccih olması halidir.³²⁵ Sorumluluk sahibi bir kişinin kulluk vazifesi de sayılan yönelme işi, kalbe nispet edilmiştir. Esas görevi kulluk olan insanın Allah'a (c.c.) yönelimini kalbiyle yapması muteber olandır. Yönelmekten maksat ise her şeyden yüz çevirerek Allah'ın razı olacağı ve seveceği şeylerle iştigal etmektir.³²⁶ Muttaki kullar, Rahman'ın rahmetinin genişliğini bilmekle birlikte O'ndan korkarak itaatsizlik yapmaz ve rablerine yönelirler.³²⁷

Selim kalp ile ilişkilendirilerek şirkten, küfürden ve günahattan uzaklaşan kişinin Allah'tan başkasından uzaklaşıp rabbine yönelebileceği gibi rabbine yönelen kimsenin de şirkten ve masivadan uzaklaşıp arınacağı vurgulanır.³²⁸ Burada yönelme iki yönlü de düşünülmektedir. İmana meyil ile kişi inkardan uzaklaşmaktadır. Bununla birlikte inkardan uzaklaşınca da imana yönelme işi gerçekleşmektedir.

Tevhide meyiletme ve tevbe işini münib kalp yaptırmaktadır. Kötülük, yanlış ve batıl terk edilip yerine Allah (c.c.) koyulur. Yegane hedef olarak O'nu seçen kalp olgunlaşır ve kemale erer. İnâbe ise kalpte oluşan büyük ve radikal değişimin kendisidir.³²⁹ Allah'a yönelen kalbin imana meylettığı görülür. Bu sayede müminin kalbinin yönünü emir ve yasaklara riayete çevirerek şirk, isyan, küfür ve günahattan uzaklaştığı vurgulanır.

³²² İbn Manzûr, "nvb", 14/318; İsfahânî, "nvb", 827.

³²³ Kâf 50/32-33.

³²⁴ Bilmen, *Kur'ân-ı Kerim'in Türkçe Meâl-i Âlisi ve Tefsiri*, 7/3477.

³²⁵ İbn Kayyim el-Cevziyye, *Bedâi'u't-Tefsîr / İbn Kayyim Tefsiri*, 4/14.

³²⁶ İsmâil Hakkı Bursevî (İstanbûlî), *Rûhu'l-Beyân*, (Beyrut: Dâru'l-Fikr, ts.), 9/131.

³²⁷ Beydâvî, *Envâr't-Tenzil ve Esrâru't-Te'vil*, 5/143.

³²⁸ Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, 28/145.

³²⁹ Bayraklı, *Kur'ân'da Değişim, Gelişim ve Kalite Kavramları*, 118.

2.1.1.10. Huzur ve Sükûnet İçerisindeki Kalp Hali (سكينة)

Sekine kavramı sakinlik, sebat, temkin, dinginlik anlamındadır. Nefisteki telaşın ve heyecanın durup yerini huzura, sükunete, gönül rahatlığına ve kalp oturmasına bırakmasıdır. Şehvete düşmekten alıkoymasından dolayı akla da sekine denmiştir.³³⁰ Sebat, vakar, emniyet ve güven anlamlarına gelen sekine kavramı hafiflik ve telaşın da zıddı olarak görülmüştür. Aynı zamanda kendisiyle dinginlik kazanılan işaretlere de (örneğin ordu için sancak) sekine denilmiştir.³³¹ Kalp nuru olduğu da düşünülen sekine, kişinin kendisiyle sükunet bulduğu ve tatmin olduğu ayne'l-yakin kaynaklarından biridir.³³² İnsanın şehvi arzulara karşı olan her türlü meylinin yatışarak vakar, cesaret, emniyet, ferahlık ve huzura kavuşmasıdır.³³³ “O, inananların imanlarını kat kat artırmaları için kalplerine sekine indirendir. Göklerin ve yerin orduları Allah’ındır. Allah hakkıyla bilendir, hüküm ve hikmet sahibidir.”³³⁴ Âyette sekinenin yerinin müminlerin kalbi olduğu belirtilmiştir.³³⁵ Yüce Allah (c.c.) düşmanlarını imha edecek bir nara; bazen onları mağlup edecek semavi bir ordu veya yok edecek sarsıntı ile peygamberlerini desteklediği gibi müminlerin kalplerine de sekinet ve huzur vererek yardımda bulunmuştur. Allah Teâla müminlerin kalplerine bu huzuru vererek onları düşmanlarına karşı galip kılmıştır.³³⁶

Allah’ın sekine ile kastettiği, irade ve cesaretin müminlerin kalplerinde oluşmasıdır. Müşriklerin kalplerinde ise bunun tam tersi korku ve güçsüzlük oluşmaktadır.³³⁷ Hudeybiye anlaşmasıyla güvenli bir ortam sağlanmış sekine ile müminlerin gönülleri dinginleşmiş ve kalpleri kararlılık, huzur ve sükunet bulmuştur.³³⁸

Sekinet, yüce bir amaç uğruna korkusuzca ve kararlılıkla ne olursa olsun bir adım dahi geri atmayı düşünmeden sorumluluklarının bilincinde olan kişinin ruh ve kalp hali

³³⁰ İsfahânî, “skn”, 417.

³³¹ Yazır, *Hak Dini Kur’ân Dili*, 6/4408.

³³² İbn Arabî, *Tefsir-i Kebir*, 2/1176.

³³³ İbn Manzûr, “skn”, 6/313.

³³⁴ el-Fetih 48/4; el-Fetih 48/18; el-Fetih 48/26.

³³⁵ Muhammed el-Emîn el-Muhtâr el-Cekenî eş-Şinkîti, *Edvâ’ul-Beyân fi d’âhi’l-Kur’âni bi’l- Kur’ân* (Beyrut: Dâru’l-Fikr, 1415/1995), 7/397.

³³⁶ Râzî, *Mefâtihu’l-Gayb*, 28/67.

³³⁷ Muhammed b. Ahmed el-Kurtubî, *El-Câmi’ li-Ahkâmi’l-Kur’ân*, (Kahire: Dâru’l-Kütüb el-Mısriyye, 1384/1964), 16/288.

³³⁸ Ebu’l-Hasen Mukâtil b Süleymân, *Tefsîr Mukâtil b. Süleymân*, (Beyrut: Dâru’l-İhyâi’t-Türâs, 1423), 4/67.

olarak da görülmüştür.³³⁹ Dikkat edilirse sekine kavramı müfessirler tarafından aynı çerçevede değerlendirilerek ona huzur, korkulardan emin olma, heyecan ve telaştan uzaklaşma, kalp kararlılığı ve dinginliği denilmiştir. İnanç bağlamında da müminlerin düşmana karşı galip gelmesinde Allah'a olan güvenin bulunduğu kalp huzurunun yattığı görülmektedir. Çünkü yüce Allah'ın inananları sekinet ile destekleyerek onların Allah'a teslim olup mâsivâya meyletmeyerek imanda karar kılmalarına vesile olduğu görülmektedir. Sekinet, münib olan kalp halinin kalpte karar kılarak iç aleminin huzur bulması olarak nitelenebilir.

2.1.1.11. Huşûlu Kalp Hali (خشع)

Huşu, insanın kalbinde bulunan duyguları aktarmak için kullanılır.³⁴⁰ İtaat etmek, boyun eğmek, saygı duymak anlamlarına gelen huşunun kökleri kalpte, belirtisi uzuvlarda olmak üzere iki yönü bulunur. Kalple ilgili olan yönü Allah'ın azameti ve yüceliği karşısında kulun saygı ile edep haline geçmesidir. Zahirle ilgili olan yönü ise bu içinde yaşadığı saygı ve edep halinin organlara yansiyarak vakur ve sükûnet barındıran bir duruş ve davranış sergilemesidir.³⁴¹

Huşu, korkudan ziyade sevgiye dayalı ve kalbin mutmain olmasıyla meydana gelen saygıdır. Korkuda, tercihe dayalı olmayan bir itaat varken huşuda bile isteye bir itaat ve boyun eğme görülür. Bu yönüyle haşyet ve havftan ayrılan bu kelime kurtuluşa eren ideal mümin kalbinin bir sıfatı ve onlarda meydana gelen derûnî tecrübedir.³⁴² “İman edenlerin Allah'ı (c.c.) zikretmekten ve inen haktan dolayı kalplerinin saygı ile ürpermesinin zamanı gelmedi mi? Daha önce kendilerine kitap verilip de üzerinden uzun zaman geçen, böylece kalpleri katılaştıranlar gibi olmasınlar. Onlardan birçoğu fasık kimselerdi.”³⁴³ âyetinde Yüce Allah'ın müminlerin olması gereken arınmışlık ve huşu duygusuna erişemedikleri ve bunu ağırdan aldıkları için onlara bir sitem yönelttiği görülür. İnananların saygı ve teslimiyet yaklaşımı ile zikri algılamaları beklenir.³⁴⁴ Gaflet içinde

³³⁹ Mevdûdî, *Tefhîmu'l Kur'ân*, 5/417.

³⁴⁰ İsfahânî, “Hşa”, 283.

³⁴¹ Mehmet Şener, “Huşû” *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 18/422-423.

³⁴² A. Galip Gezgin, “Kur'ân'da Huşu Kelimesinin Semantik Analizi”, *Tasavvuf: İlmi ve Akademik Araştırma Dergisi* 2/4 (2000), 103.

³⁴³ el-Hadîd 57/16.

³⁴⁴ Kutub, *Fî Zilâli'l Kur'ân*, 6/3487.

bulunan müminlerin silkelenip kendilerine gelmelerini, zikrullah ve Kur'an ile kalplerinde Allah korkusunun tecelli etmesini tavsiye edip zamanla ehli kitap gibi kasvete bürünmüş bir kalbe sahip olmamalarına dikkat çekilir.³⁴⁵ Âyetin devamında ehli kitabın kalplerinin katılaşması kısmına dikkat çekilerek huşunun, katılığın zıddı olan yumuşaklık manasında olduğu da düşünülür. Çünkü yumuşak kalp Allah'a (c.c.) ve onun getirdiklerine saygı duyar. Kalpteki bu yönelim organlara da yansır ve davranışlar da saygı çerçevesine bürünür.³⁴⁶ Müminlerin Allah'ı zikir ve vahiy karşısındaki teslimiyetleri ve saygıları huşû içeren kalp halinin yansıması olarak görülür. ilahî emirlere itaat konusundaki hassasiyetleri de bunun tezahürüdür. Zira ehli kitabın ilahî emirler karşısındaki tutumları kalplerinin huşû barındırmaması ve katılaşması nedeniyle olduğu belirtilir.

2.1.1.12. Mütevazi Kalp Hali (خبت)

Müminler, Allah'a iman ve O'nun gönderdiği hakikatlere boyun eğme konusunda kibir göstermemelidirler. "Bir de kendilerine ilim verilmiş olanlar onun, Rabbinden gelen hak olduğunu bilsinler, böylece ona iman etsinler ve sonuçta da kalpleri ona saygı duysun diye Allah böyle yapar. Hiç şüphe yok ki Allah, iman edenleri doğru yola iletir."³⁴⁷ Âyette geçen h-b-t fiili ile kastedilenler; mütevazi olanlar ve Allah'a (c.c.) itaat etmekte büyüklük taslamayanlardır. Yumuşaklık ve tevazu ehli olmak da anlaşılır. Arâf Sûresi 20. âyette ibadet ederken kibirlenmeyenler ile aynı anlamda görülür.³⁴⁸ Kendilerine ilim verilen müminlerin ibadetlerinde ve ilahî emirler karşısında büyüklenmeyerek tevazu gösterdikleri belirtilir.

İhtibat halinin kalpte bir itminan durumunun oluşması anlamına geldiği söylenmiştir.³⁴⁹ Ayrıca kalplerin Allah'a (c.c.) saygı duyması³⁵⁰ ve bağlanması³⁵¹ demek olup müminlerin tam bir teslimiyetle ve haşyetle iman etmeleri demektir.³⁵²

³⁴⁵ Bilmen, *Kur'ân-ı Kerim'in Türkçe Meâl-i Âlîsi ve Tefsiri*, 8/3631.

³⁴⁶ Bayraklı, *Kur'ân'da Değişim, Gelişim ve Kalite Kavramları*, 117.

³⁴⁷ el-Hac 22/54.

³⁴⁸ İsfahânî, "Hbt", 272.

³⁴⁹ Bilmen, *Kur'ân-ı Kerim'in Türkçe Meâl-i Âlîsi ve Tefsiri*, 5/2239.

³⁵⁰ Yazır, *Hak Dini Kur'ân Dili*, 5/3416.

³⁵¹ Karaman, *Kur'ân Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*, 3/742.

³⁵² Beydâvî, *Envâr't-Tenzil ve Esrârü't-Te'vil*, 4/75.

2.1.1.13. Temiz Kalp Hali (طهر)

Taharet; Kur'ân-ı Kerîm'de cismanî³⁵³ ve nefsî temizlik³⁵⁴ olarak da kullanılan bir kelimedir. Nefsanî temizlik; fesattan ve fitneyi oluşturacak durumlardan uzak durarak gerçekleşir.³⁵⁵ Her iki anlama işaret eden âyetler vardır. Ancak nefsanî temizlik kalple ilişkili olandır. “Peygamberin hanımlarından bir şey istediğiniz zaman perde arkasından isteyin. Böyle davranmanız hem sizin kalpleriniz hem de onların kalpleri için daha temizdir.”³⁵⁶ âyetinde Yüce Allah (c.c.) göz ve kalp ilişkisine dikkat çekmiştir. Çünkü göz kalbin penceresidir. Göz görmezse kalp arzu duymaz. Herhangi bir fitnenin ve kötü düşüncenin meydana gelmemesi için daha temiz olanın bu adap kuralı olduğu ve müminlerin, Hz. Peygamberin eşlerine karşı tavrının hassasiyete değer olduğu vurgulanır.³⁵⁷ Kalp kirliliğine ulaştıracak bir davranış olmasından dolayı mümin erkeklerin Peygamber hanımları ile perde arkasından konuşmaları emredilmiştir. Mahrem olmayan erkeklerle belirli bir usulde irtibat kurulması kişinin iç dünyasının kalitesini belirlemektedir.³⁵⁸ Bu noktada kalbin kullanılması davranışların temel hareket noktasının kalp olmasındandır. Müminin adaba uygun olan tavrının temel merkezi kalp olduğu için bu konudaki titizliğin kalp haliyle ilişkilendirilmesi muhtemeldir. Temiz bir kalbî hayat için bu âyet müminlere yol gösterici niteliğindedir.

2.1.1.14. İmanla Süslenmiş Kalp Hali (زين)

Ziyet/süs, kişiyi hem dünyada hem de ahirette kusurlu yapmayan şeydir. Güzel inançlar ve ilim de kişi için nefsî bir ziyet sayılmıştır.³⁵⁹ Yüce Allah (c.c.) müminlerin kalplerine iman sevgisinin yerleştirildiğini kalbin imanla süslendiği ifadesiyle açıklamaktadır. İmanı seven ve kalbi onunla süslenmiş kul hakikatleri uygulamada ve başkalarına aktarmada daha istekli olmaktadır. İman ile süslenen kalp aynı zamanda fisk,

³⁵³ el-Mâide 5/6; el-Bakara 2/222.

³⁵⁴ et-Tevbe 9/108; Âl-i İmrân 3/55; Âl-i İmrân 3/42.

³⁵⁵ İsfahânî, “Tahr”, 526.

³⁵⁶ el-Ahzâb 33/53.

³⁵⁷ Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, 25/180.

³⁵⁸ Güneş, *Kalp Kavramının Semantik Analizi*, 84.

³⁵⁹ İsfahânî, “zyn”, 388.

isyan, küfür, şirk ve nifaktan nefret etme duygusuyla bezenmiştir. Yüce Allah bu duyguyu kulun kazanımına bırakmayıp kendisi ihsan etmiş ve yerleştirmiştir.³⁶⁰ “Bilin ki aranızda Allah’ın elçisi bulunmaktadır. Eğer o çok işlerde size uysaydı, sıkıntıya düşerdiniz. Fakat Allah imanı size sevdirmiş onu gönüllerinize güzel göstermiş; inkarı, fasıklığı ve (İslâm’ın emirlerine) karşı çıkmayı da çirkin göstermiştir. İşte bunlar doğru yolda olanların ta kendileridir.”³⁶¹ Âyette geçen imanı sevdirmiş olması “onu size yaklaştırdı ve kalplerinize soktu” anlamındadır. Kalbe iman girdikten sonra gün be gün insan ona alışır ve ayrılmak istemez. Kalp imanla süslenir ve sürekli ona meyleder. Yani iman önce sevdirilerek onlara yaklaştırılmış sonra da kalpleri süsleyerek orada devamlı kılınmıştır. Kalbe izafe edilen zeyn kelimesi ile onun imanla süslenmesi anlamı verilmiştir.³⁶² Böylece Allah (c.c.), imanı kalbe çekici kılmış, gönle sindirmiş ve ona karşı bağlılığı artırmıştır.³⁶³ Onlar da bu ihsanla ruhları imana can atarcasına bir iştiyaka mazhar olmuşlardır.³⁶⁴ İçerisine iman giren kalbin zamanla imanın feyziyle süslendiği görülür. Kalbin imana olan meyli arttıkça inkardan uzaklaştığı vurgulanır. Bir müminin inkar, fasıklık ve isyanı kötü görmesi Allah’ın onun kalbinin imanla süslemesindedir. Bu kalp hali ile müminin Allah’la daha çok yakınlaştığına ve bağlılığının arttığına işaret edilir.

Kalplere süslü gösterilen bir başka şey de münafıkların zanlarıyla ilgili olan Fetih Sûresi 12. âyette geçen ziynet kelimesidir. Ancak bu iman başlığından uzak bir mefhumdur.

2.1.1.15. Şefkatli Kalp Hali (رأفة)

Re’fet; rahmetin ileri derecesini ifade etmekle birlikte zararı bertaraf etmek ve hoşlanılmayan şeyleri ortadan kaldırmak manasına gelir. Rahmet ise daha kapsamlı olup zararı bertaraf etmenin yanı sıra iyilik yapmayı da içerir.³⁶⁵ Dolayısıyla re’fet, rahmetten daha kuvvetli bir şefkat duygusu içermektedir. Rahmet istemese bile kişinin iyilik

³⁶⁰ İbn Kayyim el-Cevziyye, *Bedâi’u’t-Tefsîr/ İbn Kayyim Tefsiri*, 3/682-683.

³⁶¹ el-Hucurât 49/7.

³⁶² Râzî, *Mefâtihu’l-Gayb*, 28/102.

³⁶³ İbn Arabî, *Tefsir-i Kebir*, 2/1185.

³⁶⁴ Kutub, *Fî Zilâli’l Kur’ân*, 6/3342.

³⁶⁵ Vehbe b Mustafâ ez-Zuhaylî, *et-Tefsîu’l-Münîr Fi’l-Akîde ve’ş-Şerîa ve’l-Menhec*, (Dimeşk: Dâru’l-Fikr ve’l-Muâsir, 1418), 27/335.

yapmasını ifade ederken, re'fet gönülden bir istek ile iyilik yapma içeriğine sahiptir. Yani kalbi dayanamayacak derecede merhametli olmak demektir.³⁶⁶

Hz. İsa'ya inananların kalplerine şefkat ve merhamet konulduğu belirtilen Hadîd Sûresi 27. âyette geçen şefkat ve merhamet, Hz. İsa'ya inanan ve ona gönülden bağlanan insanların bariz bir özelliği olmuştur.³⁶⁷ Bu, havarilerin birbirini sevmeleri ve birbirlerine merhametleri sebebiyle Allah'ın onlar için yaptığı bir övgüdür.³⁶⁸ Bu merhamet ve şefkat sonraki dönemlerde yaşayan Hristiyanların dahi en temel özellikleri olmuştur. İslâmiyet'ten sonra bile Hristiyanların, Müslümanlara karşı açıkça ve şiddetli düşmanlıkları, hilekarlıkları ve katı kalplilikleri olmamıştır. Onların, Yahudilere nazaran yumuşak kalplilikleri ve müsamahakar tavırları dikkat çekmiştir.³⁶⁹ Hz. İsa'ya ve getirdiklerine iman eden müminlerin kalbî hallerini Kur'ân-ı Kerîm, içerisinde şefkat ve merhamet duygusunun bulunmasıyla ifade ettiği görülmektedir.

2.1.1.16. Yumuşayan Kalp Hali (لين)

L-y-n, genelde somut varlıklar için sertliğin zıddı anlamında kullanılır. Aynı zamanda ahlak vb. soyut şeyler için de istiare yoluyla kullanılır. Sertlik ve yumuşaklık kelimeleri duruma göre hem yergi hem de övgü manası taşımaktadır.³⁷⁰ Bu konuda leyn, müminler için bir övgü niteliğindedir.

Müminler Yüce Allah karşısında haşyet duygusu hissetmektedirler. Bu ürperişten sonra rahmet, ihsan ve lütuf âyetlerini dinleyerek bir ferahlığa kavuşan müminlerin kalpleri yumuşamaktadır. Bunun zıddı olan katı kalpler ise Allah'ın zikrinden kaçmaktadır. Kalbin katılık ve yumuşaklığı âyette Yüce Allah'ın zikriyle bağdaştırılmıştır.³⁷¹ “Allah, sözün en güzelini; âyetleri, (güzellikle) birbirine benzeyen ve (hükümleri, öğütleri, kıssaları) tekrarlanan bir kitap olarak indirmiştir. Rablerinden korkanların derileri (vücutları) ondan dolayı gerginleşir. Sonra derileri de kalpleri de Allah'ın zikrine karşı yumuşar. İşte bu Kur'an Allah'ın hidayet rehberidir. Onunla

³⁶⁶ Bekir Topaloğlu, “Raûf”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 34/468.

³⁶⁷ Kutub, *Fî Zilâli'l Kur'ân*, 6/3495.

³⁶⁸ Muhammed Ali es-Sâbûnî, *Safvetü't-Tefâsîr*, (Kahire: Daru's-Sâbûnî, 1997) 3/312.

³⁶⁹ Muhammed İzzet Derveze, *Tefsîru'l-Hadîs*, (Kahire: Dâr İhya el-Kitabi'l-Arabiyye, 1383), 9/331.

³⁷⁰ İsfahânî, “lyn”, 752.

³⁷¹ Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, 26/446.

dilediğini doğru yola iletir. Allah kimi saptırsa artık onun için hiçbir yol gösterici yoktur.³⁷² Kur'an, onu okuyanı ve zikredeni derinden etkileyen bir kitaptır. Yerine göre haşyet duygusu verip kaygılandırır yerine göre sevindirip ümitlendirir.³⁷³ Buradaki kalp ve derinin yumuşaması Yüce Allah'ın veli kullarının sıfatı olarak görülmektedir. Onların kalpleri Allah'ın cennet ve sevabı zikretmesiyle yatışmaktadır.³⁷⁴ İman edenlerin içlerindeki Allah korkusunun yatışıp kalplerinin yumuşamasının temelinde vahiy ve onun kalbe etkisi yatmaktadır. Haşyet halinden kurtulmanın âyetlerin ferahlık verip Allah'tan ümit kesmemelerini sağlayacak içerikte olmasından kaynaklandığı görülür.

Kalbi yumuşayan kişi tam bir teslimiyetle Allah'a (c.c.) yönelir, günah ve kötülükten kendini alıkoyar. Kendisine bahşedilen manevi etkiyle etrafına merhametli olur, zulüm ve zorbalığın fitrata bile aykırı olduğunu fark ederek onlardan uzaklaşır. Yumuşak kalpliliğinden dolayı insanları doğru yola davet etmekte kolaylık yaşar. Çünkü Hz. Peygamber de tebliğ konusunda etrafındakilere katı değil yumuşak kalpli olmuştur. Bu sayede irşadını kolaylaştırmış ve inananların sayısı her geçen gün çoğalmıştır.³⁷⁵

2.1.1.17. Hidayet Edilmiş Kalp Hali (هدى)

Hidayet; yumuşak bir şekilde yol göstermek demektir. Yüce Allah'ın insanlara hidayet vermesi dört şekilde olur. Birinci akıl ve zeka ile donatılan insanın kendi yeteneği, gücü ve imkanı oranında istifade ettiği hidayettir. İkincisi Allah'ın (c.c.) peygamber ve vahiy yoluyla ortaya çıkan hidayettir. Üçüncüsü sadece hidayete erenlerin elde ettikleri başarıma gücüdür. Dördüncü anlamda hidayet ise ahirette cennetin yolunu gösterme anlamında hidayettir. İnsan hakikati arama yoluna girdikten sonra Allah (c.c.) onun gönlüne bir tevfiik vermektedir. Çünkü akıl ve şeriat ile iyi ve kötü arasındaki ayrımı fark edebilir hale gelmektedir.³⁷⁶

Bir insan iman ettikten sonra doğru yola ilk adımını atmış demektir. İnancının gereği şekilde yaşamını idame ettirirken Yüce Allah da onun bu halinin desteklenip kuvvetlendireceğini vaat ederek bu yolu ona kolaylaştırmaktadır. Bu yüzden inanan

³⁷² ez-Zümer 39/23.

³⁷³ Karaman vd., *Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*, 4/612.

³⁷⁴ Cevzî, *Zâdu'l-Mesîr*, 4/15.

³⁷⁵ Ahmet Karadağ, *Kur'an-ı Kerim'e Göre Kalbin Nitelikleri* (Elazığ: Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2011), 30-31.

³⁷⁶ İsfahânî, "hdy", 835-837.

kişiyeye sadece bu imanın yeterli olmadığı, kalbinin de doğru yola iletileceğini buyurmuştur. “Allah’ın izni olmaksızın hiçbir musibet başa gelmez. Kim Allah’a inanırsa, Allah onun kalbini doğruya iletir. Allah her şeyi hakkıyla bilendir.”³⁷⁷ âyetinde iman edene hidayet edilmesinin temelinde o kişinin kalbini yakîn için hidayet etmesi, başına gelen musibetlere teslimiyet ve rıza göstermesi ile gerçekleştiği görülür. Hidayet verilmiş kalp aynı zamanda başı belaya girdiği zaman sabreden, zulme uğradığında zalimi affeden ve kendisine nimet verildiği için şükreden bir kalptir.³⁷⁸

Hidayetin benimsenmesine vesile olan şeylerin başında kişinin kararlılığı ve iradesi gelir. Aynı zamanda ilahî hidayet ve peygambere bağlılık da gerçeği görüp benimseme yollarından biri olarak bilinmektedir.³⁷⁹ Âyetlerde vahyin de inanma eğiliminde olan insanları doğru yola iletcek bir vesile olduğu bildirilir. Dolayısıyla insanın hidayete ermesinin somut vesilelerinden biridir.³⁸⁰

Bir kişinin başına gelen musibetler Allah’ın (c.c.) kaza ve kaderiyledir. Kim Allah’a inanır ve her şeyin O’nun kaza ve kaderiyle olduğuna iman ederse ona sabır ve rıza gösterirse Allah kalbini iman üzere sabit kılar.³⁸¹ Musibetlerin Allah katından gelen geçici sınavlar olduğu bilinciyle kalbinin yönelmesi gereken yegane varlığın alemlerin rabbi Allah (c.c.) olduğunu bilir. Bu düşünce imanın kalbinde kökleşmesine ve kalbinin doğru yoldan ayrılmamasına vesile olmaktadır.

Kul iradesiyle iman edince Allah Teâla onun kalbine doğru düşünme, olayların özüne inme, onları yorumlama ve aralarında ilişki kurma gibi önemli kavrayışlar nasip eder. Bu durum kalbin çalışmasını, işlevini artırmasını ve kendini görmesini sağlar.³⁸² Dolayısıyla Allah (c.c.), yönü iman olan kişinin yolunu aydınlatarak bunda derinleşip kökleşmesini sağlamaktadır. Bu yolda başına gelen belalar da başıboş rastlantılar olmayıp yüce Allah’ın sınaması olduğundan imanının kuvvetini artırıp yolunu kolaylaştırmakta bir vesiledir. Bu sebeple hidayet nasip olmuş bir kalp hali ile olayların özünün daha iyi kavranabileceği görülür.

³⁷⁷ et-Teğâbün 64/11.

³⁷⁸ Cevzî, *Zâdu’l-Mesîr*, 4/293.

³⁷⁹ Yusuf Şevki Yavuz, “Hidâyet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 17/473.

³⁸⁰ Toshihiko Izutsu, *Kur’ân’da Tanrı ve İnsan*, çev. M. Kürşad Atalar (İstanbul: Pınar Yayınları, 2014), 215.

³⁸¹ Sâbûnî, *Safvetü’t-Tefâsîr*, 3/370.

³⁸² Bayraklı, *Kur’ân’da Değişim, Gelişim ve Kalite Kavramları*, 119.

2.1.1.18. İman Yazılmış Kalp Hali (كتب)

İman edenlerin bir başka özelliği de bir toplulukla aralarında akraba, dost, soy-sop ilişkileri olsa bile eğer o güruh Allah'a ve peygamberine karşı düşmanlık güden kimseler ise onlara karşı bir sevgi beslememeleridir. Bu tavırları yüzünden Allah onların kalplerine iman yazmış (k-t-b) ve onları ruh ile desteklemiştir.³⁸³ Kalplere yazılma kısmında kullanılan ketebe kelimesi ile kastedilen şeyin beş farklı mananın bulunduğu düşünülmüştür. İlki imanın kalplerinde sabitleşmesidir. İkinci mana, imanın oraya koyulmasıdır. Üçüncü mana kalplerinde imanın bulunduğunu Levh-i Mahfûza yazmasıdır. Dördüncü mana, kalplerin imanın yeri olmasından dolayı Allah'ın (c.c.) imanlarına hükmetmesidir. Son mana ise yazmanın yanı sıra ketebe fiilinde toplamak manasının da bulunduğu bu kelimeyle kastedilen, imanın kalpte toplanması ve kemale ermesidir.³⁸⁴ İmanın kalpte karar kılması, var edilmesi ve meydana gelmesi olarak da anlaşılmıştır.³⁸⁵ İmanı sayesinde kalbinde sadece Allah ve resulünü barındıran mümin; inkarı, fıskı, nifakı ve küfrü kerih görebilmektedir. Bunun üst seviyesi olarak da kendisiyle akrabalık vb. bağları bile bulursa Allah düşmanı olanlara karşı sevgi beslememesidir. Bu raddede yüce Allah'ın o kişinin kalbini, içerisinde imanın toplanıp karar kıldığı ve sabitleştiği bir hale çevirdiği görülür.

İnsan, hayatı boyunca pek çok varlıkla arasında bağ kurmaktadır. Ancak bütün bağlar, kişinin Rabbiyle arasında olan bağlardan daha güçsüzdür. Özellikle İslâm'a aykırı ve husumet besleyen insanlarla olan bağlarda müminlerin tavırları imanlarını etkilemiştir. Allah'a (c.c.) ve resulüne karşı düşmanlık besleyen kim olursa olsun müminin onlara sevgi beslemediği ve böylece imanın kalbinde karar kıldığı ve yazıldığı görülür.

2.1.1.19. Kişide İki Kalbin Bulunmama Hali (قلبين)

Tevhid inancının üzerine kurulu bir din olan İslâm, Allah'tan başka hiçbir otoritenin kabul edilmemesi gerektiğini savunur. Evrende birden fazla yaratıcı olma durumu her ne kadar makro anlamda kaos oluşturursa insanın kalbinde de iki farklı otoritenin bulunması iç dünyanın kaosu sebeptir. İnsan içinde hem inkarı hem de iman

³⁸³ el-Mücâdele 58/22.

³⁸⁴ Cevzî, *Zâdu'l-Mesîr*, 4/252.

³⁸⁵ Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, 29/499.

barındıramamaktadır. Nitekim “Allah, hiçbir adamın içine iki kalp koymamıştır.”³⁸⁶ âyetinde Allah’tan korkan kişinin kalbine başka varlığın ve korkunun giremeyeceği kastedilmiştir. Yani kişi iki kalbe sahip değildir ki biriyle Allah’tan haşyet duyarak diğeriyle başka bir varlıktan korksun. Bir kişinin Allah’tan başka bir şeyden korkması sadece kalbini O’nun dışında başka bir yöne çevirmesiyle olur. Bu da mümine ve imanının gereklerine aykırı bir durumdur.³⁸⁷ Mümin yönünü sadece Allah çevirip O’nun rızasını gözetmelidir. Kalbin esas hali içerisinde sadece Allah’ın bulunduğu ve onun emirlerinin uygulandığı mümine ait olan şekli olduğu vurgulanır.

İnsan; ahlak kurallarını ve davranışlarını bir kaynaktan, hüküm ve kaideleri başka bir kaynaktan, sanat, düşünce ve sosyal düzenini farklı bir kaynaktan alamaz. Çünkü karmaşa içinde kalan kalp olgunlaşamaz ve dengesini yitirir. Kalp aynı anda iki ilaha kulluk edemez, iki efendiye hizmet edemez ve iki zıt yolu benimseyemez. İnanıldığı sistem gönlüne oturan bir kişi pratik yaşama da bunun gereklerini aksettirir. Kısacası insanın hareket metodu bir tanedir o da tek ve bir olan Allah’a teslim olmaktır. Bunun yolu da kalbe sadece bir inanç sistemi sığdırmakla olur. Çünkü küfür ve iman aynı anda orada barınmaz.³⁸⁸

2.2. İnkarcı Kişilik Tipinin Kalbî Durumu

İnkâr; kabul etmemek ve hoşlanmamak anlamına gelir. İrfanın zıddı olarak görülür. Kalbe, düşünemeyeceği şeylerin gelmesi demektir. Bir çeşit cahilliktir.³⁸⁹ Terim olarak Hz. Peygamberin Yüce Allah’tan getirdiği ve kesin delillere dayalı esaslardan herhangi birini inkâr etmek demektir.³⁹⁰

Kur’ân’da dinin hükümlerine itaatsizlik ve dinsizlik olarak inkâr kelimesinin yanı sıra pek çok kelime kullanılmıştır. Bunlar; küfür, şirk, nifak, fîsk, ilhad gibi kelimelerdir.³⁹¹ Aralarında bazı nüanslar olsa da Kur’ân, bu kelimeleri birbirinin yerine de kullanmıştır. İnkara bir yerde küfür, başka bir yerde nifak diyerek fikir örgüsü ve bağlamına uygun olan kelimeyi seçmiştir.³⁹² Kur’ân ilahî düşünceyi tanımayan ve bunu dile getiren kimseyi

³⁸⁶ el-Ahzâb 33/4.

³⁸⁷ Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, 25/155.

³⁸⁸ Kutub, *Fi Zilali'l-Kur’ân*, 5/2819.

³⁸⁹ İsfahânî, “nkr”, 823.

³⁹⁰ Muhsin Demirci, *Kur’ân’ın Ana Konuları* (İstanbul: İFAV yayınları, 2013), 113.

³⁹¹ Mehmet Yolcu, *Kur’an’da İnkâr Psikolojisi* (İstanbul: Çıra Yayınları,2004), 29-30.

³⁹² Yolcu, *Kur’ân’da İnkâr Psikolojisi*, 37.

kafir, teslim olup hükümlere tüm içtenliğiyle itaat edenleri mümin, dış görünüş itibarıyla inandıklarını söyleyen ancak gerçek inandığı şeyleri saklayanları münafık olarak adlandırmıştır.³⁹³ Bu başlık altında hakkı inkar eden insan tipi bağlamında âyetlerde geçen münafık, kafir ve müşrik kişilerin kalbî durumları incelenecektir.

2.2.1. Münafıkların Kalp Halleri

N-f-k; sözlükte farklı anlamları ifade etmek için kullanılmıştır. Geçmek ve bitmek anlamı bulunan nifak kelimesi yemek, azık ve eşyanın azalması hususunda kullanılmıştır. Aynı zamanda alışverişin artması ve eşyaya talebin çoğalması anlamı da verilmiştir.³⁹⁴ Yaranın kabul bağlaması da nifak kelimesiyle ifade edilmiştir.³⁹⁵ Alıcısı bulunan, satılan ve piyasada çabuk tükenen mallar için kullanılan bu kelime aynı zamanda tarla faresinin hareketlerini tanımlamak için de kullanılır.³⁹⁶ Tarla faresi nâfika ve kasia' diye iki yuva yapar ve bir tünel ile bunları birbirine bağlar. Tarla sahibi onu her yakalamaya çalıştığında bu yuvalar arasında gidip gelerek onu aldatmaya çalışır. Dolayısıyla bu kavramla ilgili temel noktalardan biri aldatmadır. Malın revaçta olması anlamı üzerinden düşünüldüğünde bile münafığın takındığı tavırdaki temel hedefi kar amacı gütmektir. Dikkat edilirse bu anlamdaki münafıklık Mekke'de baskı altında, zorluklar içerisinde dini yaşayan insanlar arasında değil, Medine'de Müslümanlar güçlenip hakimiyetleri genişlediği zaman ortaya çıkmıştır.³⁹⁷ Ancak âyette bildirildiği üzere nifak ile maddi menfaat hedefleyen münafığın bu ticarete hiçbir kazancı bulunmamaktadır. “İşte onlar, hidayete karşılık sapıklığı satın almış kimselerdir. Bu yüzden alışverişleri onlara kar getirmemiş (ve sonuçta) doğru yolu bulamamışlardır.”³⁹⁸

Münafıklık için bahsedilecek başka bir durum da zihin karışıklığı ve irade zayıflığı ile şüphe içinde bocalayan, imandan çok küfre yakın olan iki yüzlü insan tipidir. Bazı âyetlerde münafıklar ve kalplerinde hastalık bulunanlar şeklinde ikisi arasında ayırım yapılması bunu gösterir. Şüphe içerisinde bocalayan bu tip münafıklar hicretten önce

³⁹³ Kazım Karabekir Akbudak, *Kur'an'ın inanç ve İnançsızlığa Bakışı: Psikolojik Bir Yaklaşım* (Adana: Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2012), 84.

³⁹⁴ İbn Manzûr, “nfk”, 14/243.

³⁹⁵ Zebîdî, “nfk”, 10/464.

³⁹⁶ İsfahânî, “nfk”, 819.

³⁹⁷ M. Sait Şimşek, *Kur'an'ın Ana Konuları*, (İstanbul: Beyan yayınları, 2015) 47.

³⁹⁸ el-Bakara 2/16.

Mekke döneminde de görülmüştür. Bu yüzden Mekki âyetlerde onlara dair bilgiler bulunmaktadır. Halis anlamda münafık, aldatma peşindedir. Bu yüzden müminlerle karşılaştıklarında inandıklarını, taraftarlarıyla baş başa kaldıklarında müminlerle alay ettiklerini söylemektedirler. Zihin karmaşasında olan münafık grup ise iman ettiklerini zannetmekle birlikte önemli hususlarda din dışı otoritelere başvurup bir musibetle karşılaştığında Hz. Peygambere müracaat ederek menfaat göttüğünü ve samimiyetsiz davrandığını açığa çıkarmaktadır.³⁹⁹

Karakteristik yapısı üzerinde en fazla durulan inkarcı tip münafıklardır. Bu tipler hemen her fitne, kargaşa ve kaos ortamının müsebbibi olmuşlardır. Bu uğurda hiçbir değeri suiistimal etmekten çekinmemişlerdir. İslâm toplumunda kafirlerin içten yıkma hareketinin gönüllü ajanları konumunda olmuşlardır. İşledikleri kötü amellerinden dolayı cehennem en çetin azabının bulunduğu en alt derecesine sürüklenecekleri belirtilir.⁴⁰⁰

Münafıkların, müminlerle iç içe oldukları için zaman zaman imana ısındıklarını hatta geçici bir imana sahip olduklarını fakat tekrar küfre döndüklerini söylenmektedir. Onların geçici imanları Bakara Sûresi 17-20 âyetler arasında ateş yakıldığında çevresinin aydınlanması ve şimşek çaktığında bir anlık görme duyularının çalışması ancak sonra tekrar bunu yitirmelerine benzetilir.⁴⁰¹

Münafık bütün bunları iç dünyasında yaşamakla birlikte dışarıdan Müslüman gibi görünür. Eylem açısından içindekileri dışarı yansıtan kafirden daha tehlikeli bir gruptur. Dolayısıyla onun sadece kalbî durumu imana olan mesafesini belirlemektedir. Kur'ân âyetleri münafık ve gönül dünyasına dair şu vasıfları vermektedir.

2.2.1.1. Kalplerinde Olmayı Ağızlarıyla Söyleme Halleri

Münafıklar, kalpten iman etmedikleri halde inandıklarını söyleyerek nifakta olduklarını belli etmektedirler. Zira gerçek niyetlerinin davranışlarına yansımaması Kur'ân tarafından eleştirilmiştir. Halbuki Allah onların içlerinde gizledikleri şeyleri çok iyi bilmektedir.⁴⁰² “İnsanlardan öylesi vardır ki; dünya hayatına ilişkin sözleri senin

³⁹⁹ Hülya Alper, “Münafık”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 31/565-566.

⁴⁰⁰ Zeynel Abidin Alptekin, *Kur'ân'da İman Kavramının Semantik Analizi* (Van: Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2009), 95.

⁴⁰¹ Şimşek, *Kur'ân'ın Ana Konuları*, 48.

⁴⁰² Âl-i İmrân 3/167; en-Nisâ 4/63.

hoşuna gider. Bir de kalbindekine (sözünün özüne uyduğuna) Allah'ı şahit tutar. Halbuki o düşmanlıkta en amansız olandır.”⁴⁰³ İç yüzüyle dışa yansıttığı arasında çelişki bulunan insanlar olan münafıklar, konuşurken seslerinin ahengini ve düşüncelerinin güzelliğini çekici göstermeye çalışmaktadırlar. Hatta kalplerinde samimiyet, sevgi ve fedakarlığın zerresi yokken etkileyicilik ve inandırıcılıklarını artırmak, samimiyetlerini ispat etmek için kalplerinde olana Allah'ı şahit tutma özelliğine sahiptirler. Bu ve sonraki âyetlerde onların karakteristik yapısı gözler önüne serilmektedir. Onların iş başına geçince iç yüzlerini gerçek anlamda görüntüye aksettirdikleri görülür. Bozgunculuk çıkarma, kargaşaya sebep olma, ekin ve nesli tahrib etmeye yeltenme gibi içlerindeki kin ve nefreti yansıtmaktadırlar. Görüldüğü üzere bu insan tipi kalp dünyası ve dış görüntüsüyle uyuşmayan münafıklardır.⁴⁰⁴ Ahlakî yapıları ve karakterleri genellikle insanlara zarar verme ve kötülük üzerine olan münafıkların bireylere ve topluma verdiği tahribat çok büyüktür.⁴⁰⁵

Kalpleriyle inanmadıkları halde ağızlarıyla bunu söyleyen insanlar hiç şüphesiz münafıklardır. “Ey Peygamber! Kalpten inanmadıkları halde ağızlarıyla inandık diyenler (münafıklar) ile Yahudilerden küfürde yarışanlar seni üzmesin.”⁴⁰⁶ Küfürde yarışmaları ise ona süratle koşmaları ve her fırsatını bulduklarında kendilerini küfür uçurumuna atmaları sebebiyledir.⁴⁰⁷ Münafık olarak addedilen bu insanlara karşı uyanık olmak için Yüce Allah onların bazı vasıflarını bildirmiştir. Onlar; Yahudi bilginleri ve İslâm düşmanları lehine casusluk yapan, arzu ve heveslerinin peşine düşen, doğru sözden hoşlanmayan ve sıkılan, yalan ve iftiraya kulak veren kimselerdir. Bu karakterleri yüzünden âyette Hz. Peygamberin üzülmemesi istenerek tesellide bulunulmuştur.⁴⁰⁸

Mümin olduğuna dair “inandık” ifadesi sarf eden kişinin, imanın ilan ve zan düzeyinden öteye gidemediği görülür. Zira hakiki manada iman etmek kalpten geçenlerin kalıba yansımalarıyla gerçekleşmektedir. Bu da yaşantıda ve amellerde imanın izlerinin oluşması ile olmaktadır.⁴⁰⁹

⁴⁰³ el-Bakara 2/204.

⁴⁰⁴ Kutub, *Fî Zilâli'l Kur'ân*, 1/204.

⁴⁰⁵ Derveze, *Tefsîru'l-Hadîs*, 6/362.

⁴⁰⁶ el-Mâide 5/41.

⁴⁰⁷ Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, 11/358.

⁴⁰⁸ Karaman vd., *Kur'ân Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*, 2/275.

⁴⁰⁹ Küçük, *Kur'ân'da Toplumsal Sınanma ve Sonuçları*, 181.

Allah'ın (c.c.) kalplerinde olan şeyle alakalı âyet indirmesinden de korkan münafıkların içlerindeki taşıdıkları gaye ve fikirlerin dışarıya yansıttıklarından farklı olduğunun ortaya çıkmasından endişe duymaktadırlar.⁴¹⁰ Çünkü onlar kalplerinde olmayanı dilleriyle söylemektedirler.⁴¹¹ Münafıkların aldatma temeli üzerine inşa ettikleri sistemin bir âyet yoluyla uyarılarak bozulması endişesini kalplerinde hissetmektedirler.

2.2.1.2. Hastalıklı Kalp Hali (مرض)

Maraz kelimesi, insanın sahip olduğu normal düzenden çıkmasını ifade eder. Hastalık manası verilmiştir. Hastalıklar ise iki gruptur. Birincisi bedene arız olan hastalıklardır.⁴¹² Diğeri ise cahillik, korkaklık, nifak, cimrilik, zulüm gibi kötü ahlakî özellikler ile şahsiyet bozukluğu olarak nitelendirilen kalbî hastalıklardır. Bedenî hastalıklar vücudu sağlıklı bir vaziyette çalışmaktan, rahat bir yaşam sürmekten alıkoyduğu gibi ikinci kısım olan kalbî hastalıklar da kişinin güzel bir ahiret hayatı elde etmesine engel teşkil etmekte ve sapkın inanışlara yönelmesine sebep olmaktadır.⁴¹³

Yüce Allah bazı şeyleri vesile kılarak müminlerin imanını ziyadeleştirirken inanmayanların da inkarını artırmaktadır. Kalbinde hastalık bulunan kimseler de ilahî hikmeti kavrayamayıp hakikate ulaşamayanlardandır. Âyetlerde kalbi hastalık içerisinde bulunan insanların münafıklar olduğu görülür. “Biz cehennem görevlilerini ancak meleklerden kıldık. Onların sayısını inkar edenler için bir imtihan vesilesi yaptık ki kendilerine kitap verilenler kesin olarak bilsinler, iman edenlerin imanı artsın, kendilerine kitap verilenler ve müminler şüpheye düşmesin, kalplerinde bir hastalık bulunanlarla kafirler, Allah örnek olarak bununla neyi anlatmak istedi desinler. İşte böyle Allah dilediğini saptırır, dilediğini doğru yola iletir. Rabbinin ordularını ancak kendisi bilir. Bu insanlar için ancak bir uyarıdır.”⁴¹⁴ Mekke’de bulunan bazı Yahudiler, Müslümanlara cehennem zebanilerinin sayısını sorunca Hz. peygamber on dokuz olduğunu söylemiştir. Yahudiler kendi bilgileriyle örtüştüğünü görüp bununla tatmin olsalar da kafirler bunu “biz onları yeneriz ve cehennemden çıkarız” şeklinde bir alay konusu haline

⁴¹⁰ et-Tevbe 9/64.

⁴¹¹ el-Fetih 48/11.

⁴¹² el-Bakara 2/184; Nûr 24/61; el-Fetih 48/17.

⁴¹³ İsfahânî, ”mrd”, 765.

⁴¹⁴ el-Müddessir 74/31.

getirmişlerdir. Bu olay üzerine nazil olan âyette kafirler ve kalpleri hasta olanlar bu bilgiyi inkar etmişlerdir.⁴¹⁵

Kur'ân'ın iki inkarcı grubun tavırlarını ele aldığı âyette cehennem bekçilerinin sayısı ile Hz. Peygamberin etrafında bulunan mümin, münafık, kafir ve ehli kitaptan ibaret olan dört grubun imtihan edildiği görülür. Burada kalp hastalığı ile kastedilen ise münafıklıktır.⁴¹⁶ Hastalık barındıran kalpler, Hz. peygambere karşı kötü niyet besleyen, iman ile şirk arasında kararsız kalan Velid b. Muğire ve Ahnes b. Şerik gibi kişilere aittir. Bu meseleler onlar ve aynı iç dünyada bulunanlar için bir imtihan olmuş hidayet ve dalalet arasında kararsız kalmışlardır.⁴¹⁷ “Hani münafıklar ve kalplerinde hastalık bulunan kimseler; Bunları dinleri aldatmış, diyorlardı. Halbuki kim Allah’a tevekkül ederse, hiç şüphesiz Allah mutlak güç sahibidir, hüküm ve hikmet sahibidir.”⁴¹⁸ Âyetinde kalp hastalığı ve münafıklar birlikte zikredilmiştir. Bununla; hem münafıkların bir niteliği hem de Medine’de dini tam olarak benimsemeyen ve sabitkadem olmayan insan grubu kastedilmiş olabilir.⁴¹⁹

Kalbi hastalıklı olan bu insanlar, Allah’a kıyıda kenardan kulluk eden, menfaati olan şeylerde gönlü hoş olan, çıkarlarına ters düşen durumlarda inkara saplanan kimselerdir. Onlar, dünyada da ahirette de kaybetmektedirler.⁴²⁰ İslâm’ı kişisel çıkarları için tercih eder ve onda kolay bir yaşam sürerlerse sabit kalmaktadırlar. Ancak bazı sıkıntılara maruz kaldıkları ve imanları onlardan bazı fedakarlıklar istediği zaman tereddüt etmeye başlar, imanın her şeyinden şüphe duyar ve sonunda küfre saparlar. Dolayısıyla kalbinde hastalık bulunan kişilik, iman ile küfür arasında zamana göre hareket eden bir sınırdan duran kararsız bir tiptir.⁴²¹

Hz. Peygamberin ve Müslümanların her anlamda başarılarının artması, iman edenlerin sayılarının çoğalması onların içindeki bu hastalığı giderek büyütüştür. Zafer ve yardımın Müslümanlar lehine olması ve her gelen vahyin sorumlulukları artırması onların düşmanlığını ve hastalıklarını ziyadeleştirmiştir.⁴²² “Kalplerinde münafıklıktan

⁴¹⁵ Mukâtil b Süleymân, *Tefsîr-i Mukâtil*, 4/498.

⁴¹⁶ Mevdûdî, *Tefhîmu'l Kur'ân*, 6/520.

⁴¹⁷ Muhammed b Tâhir İbn Aşûr, *Tefsîru't-Tahrîr ve't-Tenvîr* (Tunus: Daru't-Tunûsiyye, 1984) 29/314-317.

⁴¹⁸ el-Enfâl 8/49.

⁴¹⁹ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 2/228.

⁴²⁰ el-Hac 22/11.

⁴²¹ Mevdûdî, *Tefhîmu'l Kur'ân*, 3/348-349.

⁴²² Bursevî, *Rûhu'l-Beyân*, 1/55-56.

kaynaklanan bir hastalık vardır. Allah onların hastalıklarını artırmıştır. Söyledikleri yalana karşılık da onlara elem dolu bir azap vardır.”⁴²³ Bu âyette hastalıkla işaret edilen grup münafıklardır. Kalplerindeki şüphe ise onların hastalığı olmuştur.⁴²⁴ “Kalplerinde hastalık olanların ise pisliklerine pislik katmış (küfürlerini artırmış), böylece kafir olarak ölüp gitmişlerdir.”⁴²⁵ Burada kastedilen hasta kalpliler, bilinçli münafıklardır. Onlar baş başa kaldıklarında helal olmayan şeyler konuşmakta, Hz. Peygamber de onların bu konuşmalarından haberdar olup yüzlerine vurmaktadır. Böylece onun gerçek bir nebi olduğunu bilmelerine rağmen şeytan, içlerine bir kuşku doğurup bu haberlerin birileri tarafından ulaştırıldığı fikrini vererek hastalıklarını artırmaktadır.⁴²⁶

İnen âyetlerin etkisini gönlünde hissetmeyen, onu küçümseyen bir tavırla “bu sûre hanginizin imanını artırdı” diyerek kuşku uyandırmaya çalışmaktadırlar.⁴²⁷ Ancak nazil olan âyetler onların inkarlarına inkar katmış ve küfürlerini artırmıştır.

Muhammed Sûresi 20. âyette kalplerinde hastalık bulunanların, savaştan bahseden bir âyet nazil olunca ölüm baygınlığına girmiş kimsenin baktığı gibi bir hale geldikleri geçmektedir. Onlar ölüm sırasında gözleri kayan, irileşen ve mütereddit bakan kimse gibi olmaktadır. Buna sebep olan şey, savaştan korkmaları ve içten içe kafirliğe meyilli olmalarıdır.⁴²⁸ İman edenler savaşı emreden, cihada teşvik eden âyetlere sevinirken münafıkların bundan korku duymaları ve üzülmeleri, kalplerindeki şüphe hastalığı sebebiyledir. Savaş çağrısına bahane olarak Araplar da bizim akrabamız ve kabilemizdir diyerek mücadelenin gerek olmadığını savunmaktadırlar.⁴²⁹ Zira onların savaş emri karşısındaki tutumları, insanlardan Allah’tan korkar gibi hatta daha fazla korkmaları ve savaşın ertelenmesi istemeleri şeklindedir.⁴³⁰

Sûrenin devamında 29. âyette de Allah’ın bu hasta kalplerin kinlerini ortaya çıkarabileceği vurgulanır. Hatta Rasulullah’a onların yüzleri ve konuşmalarının kendilerini ele verdiğini buyurmuştur. Eğer Allah dileseydi münafıkları Hz. Peygambere gösterebilirdi. Ancak onların kimliğini ortaya çıkarma yeteneğini elçisine bırakmıştır.⁴³¹

⁴²³ el-Bakara 2/10.

⁴²⁴ Cevzî, *Zâdu'l-Mesîr*, 1/32.

⁴²⁵ et-Tevbe 9/125.

⁴²⁶ Mukâtil b Süleymân, *Tefsîr-i Mukâtil*, 2/204.

⁴²⁷ Kutub, *Fi Zilali'l-Kur'ân*, 3/1742.

⁴²⁸ Kurtubî, *El-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 16/243.

⁴²⁹ Zuhaylî, *et-Tefsîtu'l-Münîr*, 26/114.

⁴³⁰ en-Nisâ 4/77.

⁴³¹ Taberî, *Câmiu'l-Beyân Fi Te'vili'l-Kur'ân*, 22/183.

“İşte kalplerinde hastalık (nifak) bulunanların, başımıza bir felaket gelmesinden korkuyoruz diyerek onların arasında koşup durduklarını görürsün. Ama Allah yakın bir fetih veya katından bir emir getirir ve onlar içlerinde gizledikleri şeye pişman olurlar.”⁴³² Âyette kastedilenler, inanmadığı halde Müslüman olduğunu iddia edip Yahudi ve Hristiyanlarla iyi ilişkiler kurmaya çalışan münafıklardır. Hicretin ilk yıllarında henüz güç kazanmaya çalışan ve mücadeleleri kesin bir sonuca ulaşmayan Müslümanlara karşı tavırlarında münafıklar hem Müslüman safında yer almış hem de yenilgi ve başarısızlık ihtimaline karşı Ehl-i kitapla ilişkilerini iyi tutmaya çalışmış ve ikili oynamışlardır. Ancak bir fetih ve zafer gerçekleştiğinde gizledikleri nifaktan dolayı pişman olmuşlardır.⁴³³ “Hani münafıklar ve kalplerinde hastalık olanlar, Allah ve Resülü bize ancak aldatmak için vaatte bulunmuşlar diyorlardı.”⁴³⁴ Bu âyet Hendek Savaşı’nda münafıkların ve Allah’a olan itikadı zayıf insanların durumunu ortaya koymaktadır.⁴³⁵ Münafık ve hasta kalp ikilisi bir bütün olarak münafıkları anlatmakla birlikte marazlı kalpler hakikat konusunda şüphe içinde bocalayan kişileri anlatmaktadır.⁴³⁶

Peygamber hanımlarına kalbinde hastalık bulunan kişilerin ümide kapılmaması için sözü yumuşak bir eda ile söylememeleri emredilmiştir.⁴³⁷ Onlara erkeklerle konuşmaları hususunda uyarıda bulunmuş ve iffetli olmayı buyurmuştur.⁴³⁸ Çünkü kalbinde nifak hastalığı veya şehvetine köle olma illetinde bulunan kötü niyetteki insanlar bir hayasızlık umabilmektedirler.⁴³⁹ Onlardaki bu ahlakî zafiyet de birer hastalık olarak görülmüştür. Gerçek durumunu yansıtmayan münafıkların üç özelliğinden söz edilmektedir. Allah’a karşı gizlice eziyet eden, müminlerin hanımlarının peşlerine takılmak suretiyle onlara eziyet veren ve Hz. Peygamberin Medine’den sürüleceği şeklinde asılsız iddialarda bulunarak Hz. peygambere eziyet eden yalancı insanlardır.⁴⁴⁰ Bunlar münafıkların, iman ve ahlak bakımından olgunlaşmamış insanlar olduğunu ortaya koymaktadır.

Genel olarak kalbinde hastalık bulunanların; nifakı bilinçli bir şekilde yaparak bunu hayat tarzı haline getirenler, kararsızken nifaka yönelenler, ahlaken olgunlaşmayanlar,

⁴³² el-Mâide 5/52.

⁴³³ Karaman vd., *Kur’ân Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*, 2/294.

⁴³⁴ el-Ahzâb 33/12.

⁴³⁵ Bilmen, *Kur’ân-ı Kerim’in Türkçe Meal-i Âlîsi ve Tefsiri*, 6/2790.

⁴³⁶ Mâturîdî, *Tefsîru’l-Mâturîdî*, 8/362.

⁴³⁷ el-Ahzâb 33/32.

⁴³⁸ Mukâtil b Süleymân, *Tefsîr-i Mukâtil*, 3/488.

⁴³⁹ Taberî, *Câmiu’l-Beyân Fî Te’vîli’l-Kur’ân*, 20/258.

⁴⁴⁰ Râzî, *Mefâtihu’l-Gayb*, 25/184.

münafıkların etkisinde kalarak edilgen bir şekilde yaşayan Müslümanlar ve dünyevî çıkarları uğruna her türlü dostluk ilişkisi kurabilenler olduğu görülür.⁴⁴¹ Kalplerindeki hastalık halinin davranışlarına tezahür ettiği ve olumsuz fiil ve düşünceler meydana çıkardığı görülür.

2.2.1.3. Allah'ın Temizlemek İstemediği Kalp Hali

Münafıklar, İslâm'ın tüm ıslah edici gayretlerine karşın tüm güçleriyle cahili durumlarına devam eden kişilerdir. Her türlü kötülüğü yapan nifak ehlinin bunda direktmesi Allah'ın kalplerini olumlu anlamda düzeltmeye yanaşmamasına sebep olmuştur. “Onlar Allah'ın kalplerini temizlemeyi istemediği kimselerdir. Onlara dünyada rüsvaylık, ahirette ise yine onlara büyük bir azap vardır.”⁴⁴² Onlar her türlü hile, tuzak, aldatma ve yalan gibi şeylerle Hz. Peygamberi başarısızlığa uğratmaya çabalamaktadırlar. Bu kişiler heva ve şehvetlerinin tutsağı olmuş ve yalancılığı alışkanlık haline getirmişlerdir. Bu yüzden Allah (c.c.) onların kalplerini temizlemek istememektedir.⁴⁴³

Allah'ın (c.c.), münafıkların kalplerini temizlemeyi murat etmemesi iki anlamda olmaktadır. Birincisi onların kalplerinin yardım ve lütuflara kapalı olup fayda vermemesi sebebiyle bunlardan mahrum bırakılmalarıdır. Diğeri ise Allah'ın onların kalplerini sıkıntı, gam ve inkara neden olan yalnızlıktan temizlemek istememesidir.⁴⁴⁴ Allah (c.c.) onlara bu lütuf ve keremi nasip etmek istememiştir. Çünkü onlar bundan faydalanmaya müsait ve bunu kabule ehil değillerdir.⁴⁴⁵

Münafık, kendini arındırmak niyetinde olmadığı ve bu yolda gayret sarf etmediği için yüce Allah onun kalbini temizlemek istememektedir. Şayet böyle bir eğilim münafığın kalbinde gerçekleşseydi buna mukabil Allah sünneti gereği onu bundan yoksun bırakmazdı.⁴⁴⁶

⁴⁴¹ Sami Kılınçlı, “Kur’ân’daki Kalbinde Hastalık Olanlar İfadesinin Muhatapları”, *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 14/2 (Temmuz-Aralık 2014), 81-82.

⁴⁴² el-Mâide 5/41.

⁴⁴³ Mevdûdî, *Tefhîmu'l Kur'ân*, 1/482.

⁴⁴⁴ Râzî, *Mefâtîhu'l-Gayb*, 11/360.

⁴⁴⁵ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 1/634.

⁴⁴⁶ Mevdûdî, *Tefhîmu'l Kur'ân*, 1/483.

2.2.1.4. Şüpheye Düşmüş Kalp Hali (ريبة veya ريب)

R-y-b, şüpheye düşmektir. Bir şey hakkında zanda bulduktan sonra onun açığa çıkması demektir.⁴⁴⁷ Münafıkların bir özelliği de kalplerinin şüphe içerisinde olmasıdır. Münafıklar ne Allah'a ne de ahirete iman eden, bunun şüphesini her an kalplerinde yaşayan ve bocalayan bir iç dünyaya sahiptirler. Hiçbir şekilde bu şüpheden kurtulamamaktadırlar. Hatta şüphede bile istikrarlı olmayıp bir imana bir inkara yönelirler. Bununla birlikte çıkarlarına uyduğu ölçüde davranış sergilemektedirler.⁴⁴⁸ “Ancak Allah'a ve ahiret gününe inanmayan, kalpleri şüpheyeye düşüp kendileri de o şüphenin içinde bocalayan kimseler senden izin isterler.”⁴⁴⁹ Burada geçerli bir özrü bulunmadığı halde cihada katılmayacaklarına dair izin isteyen münafıkların durumu aktarılmaktadır. Onlar Allah'ın varlığını ve birliğini tasdik etmeyip, ahirete iman etmeyen ve bunlara itaat ettiklerinde mükafatlandırılacaklarına dair içlerinde şüphe taşıyan kişilerdir. Bu şüphe içerisinde bocalayarak hak ile batılı ayırt edemez hale gelmektedirler.⁴⁵⁰

Tevbe Sûresi 110. âyette “rîbeten” şeklinde gelen şüphe kelimesi, münafıkların Medine'de Müslümanların arasını bozmak, inkarcılığı pekiştirmek ve ayrılık çıkarmak için bir mescit yaptırdıkları hakkındadır. Münafıklar, Hz. Peygamberin burada namaz kılmasını istemiş ve iyilikten başka amaçları olmadığını belirtmişlerdir. Bunun üzerine âyet nazil olmuş ve Mescid-i Dırar denilen münafıkların mescidi yıkılmıştır. Mescidin yıkılmasıyla birlikte kalplerindeki kuşku ve şüphe artmış, İslâm'a olan öfkeleri de ziyadeleşmiştir. Bu şüphenin kalplerine iyice işlediği ve paramparça olmadan oradan çıkmayacağı belirtilmiştir. Parçalanmasından kasıt ise kuşkunun kalplerden gitmesinin zor ve imkansız olduğunun tasviri şeklinde yorumlanabildiği gibi ancak ölümle veya ahirette kalplerinin parçalanmasıyla olabileceği yorumu da yapılmıştır.⁴⁵¹ Mescid-i Dırar yıkılsa da yıkılmasa da münafıkların kalplerindeki kuşkunun ve nifakın devam ettiği görülür. Yıkılmasa orada bu faaliyetlerine devam edecekler ve şüpheyi başka insanlara aşılacaklardır. Yıkıldığında ise kalplerindeki nifakın anlaşılacağına telaşına kapılıp nasıl bir muameleye maruz kalacaklarını kestiremediklerinden her an korku ve endişe

⁴⁴⁷ İsfahânî, “ryb”, 368.

⁴⁴⁸ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 4/2557.

⁴⁴⁹ et-Tevbe 9/45.

⁴⁵⁰ Taberî, *Câmiu'l-Beyân Fî Te'vili'l-Kur'ân*, 14/275.

⁴⁵¹ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 2/312-313.

içerisinde yaşayacaklardır. Onların şüphe ve nifak durumu, kalpleri orada durduğu ve yaşadıkları sürece devam etmektedir.⁴⁵²

İşte bu kuruntular, münafıkların kalbini o kadar oyalamıştır ki ahirette müminlere dünyada onlarla birlikte olduklarını söylerler. Ancak müminler, dünyadayken başlarına bir musibet gelmesini gözlediklerini, şüphe içinde olduklarını, kuruntularla oyalandıklarını ve şeytanın aldatmalarına uyduklarını hatırlatarak münafıklara iradeleri ile kendilerini yaktıklarını söylerler.⁴⁵³ Kalplerinde bulunan şüphe hali hem kendi ahiretlerini hem de kendilerine tabi olan zayıf düşüncede olan insanların ahiretini mahvettiği görülür. Dünya hayatında dinin gereklerini yerine getirmekten kaçınırken ve müminlerin imanını alaya alırken kuşkulu kalplerinin yansımaları görülmektedir.

2.2.1.5. Nifak Sokulmuş Kalp Hali (نفاق)

Münafıklar, kendi çıkarları doğrultusunda Allah'a (c.c.) yönelen, kendilerine ilahî bir lütuf nasip olduğunda hemen cimrileşen, Allah'a ve çevrelerindeki insanlara karşı sorumluluk bilinci körelen kişilerdir. Bu sebeplerle nifak yerleştirilen kalp, tamamıyla münafiğin fiillerinin ürünüdür ve kendi kusurlarıdır.⁴⁵⁴ "Allah'a verdikleri sözü tutmadıkları ve yalan söyledikleri için O da kalplerine, kendisiyle karşılaşacakları güne kadar (sürecek) bir nifak soktu."⁴⁵⁵ Âyette verdikleri sözü tutmamalarının ve yalan söylemelerinin, kalplerinde nifak ve kötü itikada sebep olduğu vurgulanır. Önceki âyette geçen cimriliklerinin, kalplerindeki yerini nifaka bıraktığı görülür.⁴⁵⁶ Allah onları lütfundan mahrum bırakmış ve sonuçta münafık olmuşlardır. Nifak kalplerine nüfuz etmiştir. Allah'a verdikleri salihlerden olup tasadduk etme sözlerinden caydıkları ve yalancılıkları yüzünden nifak ömürlerinin sonuna kadar onlarla beraber olacaktır. Sözden caymanın münafıklığın üçte biri olduğu, bu âyetten hareketle denilmiştir.⁴⁵⁷ Hz. peygamber hadisi şerifte "Münafiğin üç alameti vardır; konuştuğunda yalan söyler, söz verdiğinde sözünden cayar, kendisine bir şey emanet edildiğinde emanete ihanet eder."⁴⁵⁸

⁴⁵² Ebu's-Suud Efendi, *İrşâd-ı Akl-ı Selim İlä Mezâya'l-Kitâbi'l-Kerim* (Beyrut: Dâr İhya, ts.), 4/104.

⁴⁵³ el-Hadîd 57/14.

⁴⁵⁴ Karaman vd., *Kur'ân Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*, 3/39-40.

⁴⁵⁵ et-Tevbe 9/77.

⁴⁵⁶ Beydavi, *Envâr't-Tenzil ve Esrâru't-Te'vil*, 3/90.

⁴⁵⁷ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 2/293.

⁴⁵⁸ Müslim, "İmân", 107.

buyurarak, bu alametlerden diğeri ikisini de saymış ve kalpte nifak oluşumuna neden olan fiillere dikkat çekmiştir. Dolayısıyla iki yüzlü davranışın arkasında bu kalp vardır ve nifak kalpte sonradan oluşan bir durumdur.⁴⁵⁹ Zira münafığın fiilleri ve insanları kandırmaktan geri durmaması kalbine nifakın yerleşmesini sağlamıştır. İçinde barındırdığı düşünceleri yansıtmak yerine aldatma temelli bir yaşam benimseyerek konjonktürel bir gaye güttüğü görülür. Bu sebeple Yüce Allah, kalbine yerleştirme işiyle münafığın kalbinde bulunan bu nifak halinin kökleşmesini sağlamıştır.

2.2.1.6. Tab' Edilmiş Kalp Hali (طبع)

Tabea fiili bir şeyi herhangi bir biçimde şekillendirmek demektir. Ancak daha çok yaratılış açısından biçimlendirme anlamında kullanılır. Türkçeye isim olarak mühürlenmek diye çevrilmiş olsa da hatm işinden daha genel bir mana ifade eder.⁴⁶⁰ Yüce Allah münafığın kalbinin tab' edildiğini âyetlerde vurgulamaktadır. “Sorumluluk ancak zengin oldukları halde senden izin isteyenleredir. Bunlar, geride kalan (kadın ve çocuk)larla birlikte olmaya razı oldular. Allah da kalplerini mühürledi. Artık onlar bilmezler.”⁴⁶¹ Güç ve servet sahibi olmalarına rağmen savaşa katılmak istemeyip kadın ve çocuklarla birlikte şehirde kalmak istemeleri, münafıkların psikolojisinin başka bir boyutunu gözler önüne serer. Kalbini hakikatten çeviren kişi zamanla hakikati anlama yeteneğini de kaybederek dinin emir ve yasaklarını yerine getirmeyi bir yük olarak görmekte ve yapmamak için bahanelerin arkasına sığınmaktadırlar. Münafıkların inançları, düşünceleri, iki yüzlülükleri, davranışları, yalancılıkları tepeden aşağı bırakılan bir kar topu gibi giderek büyümüş ve gönüllerini etkilemiştir, anlama kanallarını tıkamış ve mühürlemiştir. Bu âyetler, münafığın gönül dünyasını ortaya çıkararak müminler için de eğitici bir nitelik taşımıştır. Müminlerin bu karakterdeki insanlara karşı dikkatli olup kandırılmamaları gerektiği vurgulanmıştır.⁴⁶² Aynı sûrenin 87. âyetinde yer alan mühürleme fiili de aynı şekilde münafıkların savaşa katılmamak için Hz. Peygamberden izin istemeleri üzerine gerçekleşmiştir.

⁴⁵⁹ Bayraklı, *Kur'ân'da Değişim, Gelişim ve Kalite Kavramları*, 109.

⁴⁶⁰ İsfahânî, “tba” 515.

⁴⁶¹ et-Tevbe 9/93.

⁴⁶² Bayraklı, *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur'ân Tefsiri*, 8/298.

İmanın, önünde hiçbir engelin olmadığı, amellerin akıbetinin görülebildiği bir ışığı bulunmaktadır. Mümin bununla her şeyin iç yüzünü kavrayabilmektedir. İnkârın ise apaçık işlerin dahi gizlediği bir karanlığı bulunmaktadır. Bununla kalbi engeller içerisinde olduğundan aleni gerçekleri dahi idrak edemez. Anlayıp kavrama özelliklerini kaybetmektedir.⁴⁶³ Allah, münafıkların kalplerine mühür vurarak akıbetlerini düşünebilmekten mahrum bırakmıştır. Hakikati göremeyecek durumda oldukları için cihatta bulunan hem dünyevî hem de uhrevî menfaatleri göremez hale gelmişlerdir. Bu gayeleri gören kişi cihada koşarak giderken, bunlardan müstağni olan münafık kaçmak için bahaneler uydurmuştur.⁴⁶⁴ Bu yüzden onlar bahaneleri ve isteksizlikleri sebebiyle soylu duyguları hissedemez olmuşlardır.⁴⁶⁵

Münafıklar, Hz. peygamberi dinledikten sonra oradan ayrılınca anlatılan şeyler hakkında alay ederler ve nefislerinin arzularına uyarlar⁴⁶⁶. Onlar iman gereğini yerine getirmek yerine kalplerinde küfrü gizleyerek inkarcı işlere girişmişlerdir. Hak dinin yüceliğini sezecek, yaptıklarının yanlış olduğunu kavrayacak bir anlayışları kalmamıştır. Çünkü bu onlarda huy ve alışkanlık haline gelmiştir. Kalp de alıştığı şeylerin dışındaki etkilere karşı hassasiyetini yitirmiş ve duyarsız kalmıştır.⁴⁶⁷

2.2.1.7. Döndürülmüş Kalp Hali (صرف)

S-r-f; bir şeyin halini ya da kendisini başkasıyla değiştirmek demektir.⁴⁶⁸ Allah münafıkların kalplerini hayrı kabullenmekten uzaklaştırmıştır. Çünkü onlar, münafıklıkları ve böbürlenmeleri sebebiyle vahyi anlamak istemeyen bir kavim olmuşlardır.⁴⁶⁹ Bu tutumları yüzünden kalplerinin yönünün imandan çevrildiği bildirilmiştir. “Bir sûre indirildi mi, sizi bir kimse görüyor mu diye birbirlerine göz ederler, sonra da sıvışıp giderler. Anlamayan bir toplum olmalarından dolayı Allah onların kalplerini çevirmiştir.”⁴⁷⁰ Bu âyetin işaret ettiği olay yeni inen bir sûrenin okunması için düzenlenen toplantıya münafıkların katılmak mecburiyetinde kalmalarıyla

⁴⁶³ Mâturîdî, *Tefsîru'l-Mâturîdî*, 5/443.

⁴⁶⁴ Bilmen, *Kur'ân-ı Kerim'in Türkçe Meâl-i Âlîsi ve Tefsiri*, 3/1319.

⁴⁶⁵ Mevdûdî, *Tefhîmu'l Kur'ân*, 2/258.

⁴⁶⁶ Muhammed 47/16.

⁴⁶⁷ Yazır, *Hak Dini Kur'ân Dili*, 7/5000.

⁴⁶⁸ İsfahânî, “srf”, 482.

⁴⁶⁹ Taberî, *Câmiu'l-Beyân Fî Te'vîli'l-Kur'ân*, 14/582.

⁴⁷⁰ et-Tevbe 9/127.

meydana gelmiştir. Onlar âyetleri dinlerken sıkılğan ve moralleri bozuk bir şekilde oturmuşlardır. Toplantıda bulduklarına şahit getirecek insanları fark ettikten sonra hemen sıvışmak için fırsat aramışlardır. Onlar Kur’ân’ı dinleyip emirlerine itaat etmenin çıkarları doğrultusunda olduğunu fark edemeyecek derecede anlamayan bir topluluktur. İşte bu yaptıkları yüzünden Allah (c.c.) onların kalbini Kur’ân’dan çevirmiştir. Böylece Allah (c.c.), bu nimetlerden onları alıkoymuştur.⁴⁷¹

Münafıklar vahyi inkar ve alay amaçlı birbirlerine kaş göz işareti yaparlar. Hatta dinlemeye tahammül edemedikleri ve dinlerken gülüp de rezil olmamak için birbirlerine işaretle bulunurlar. Yaptıklarının yanlış olduğunu anlamayan bir güruh oldukları için çevrilme fiili, Allah’ın onların kalplerini, imana açılmış müminlerin kalbinde bulunan güzelliklerden mahrum bırakması anlamında bir bedduadır.⁴⁷² Münafıkların davranışlarından bahseden bir sûre nazil olduğunda onların hep bu müstehzi tavra girdikleri görülür. Bu hafife alma yaklaşımları sadece indirilen o âyetlere has olmayıp Kur’an’ın geneline karşıdır.⁴⁷³ Dinin iman esaslarından biri olan vahye karşı bu alaycı tutumları yüzünden Allah onların kalplerini imandan çevirmiştir. Bu hal ile kalpleri hakikatleri anlayamaz bir durumda olduklarından imanın kıymetini anlayamamaktadırlar.

2.2.1.8. Kilitlenmiş Kalp Hali (قفل)

Ekfâl kelimesi kilitler demektir. Bu kelime insanın bir fiili gerçekleştirmesine engel olan her şey için kullanılmıştır. Kur’ân’da sadece bir âyette geçmektedir.⁴⁷⁴ “Onlar Kur’ân’ı düşünmüyorlar mı? Yoksa kalplerinin üzerinde kilitleri mi var?”⁴⁷⁵ Münafıklar, Kur’ân’ın yol göstericiliğinden faydalanmak yerine peşin hükümler, kökleşmiş inançlar, kin ve nefret gibi duygulara kapılmışlardır. Kilitleri bulunanlardan maksat, önyargılar ve şartlanmışlıklar yüzünden akıllarını tam olarak kullanamayan insanlardır.⁴⁷⁶ Dolayısıyla kalplerinde kilitlerin olması bir istiareddir. Kalplerinin hiçbir nasihatçinin öğüdüne açık olmadığı, uyarıların içine giremediği kilitlenmiş kapılar gibi olması anlamındadır.⁴⁷⁷

⁴⁷¹ Mevdûdî, *Tefhîmu’l Kur’ân*, 2/297.

⁴⁷² Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 2/325.

⁴⁷³ Râzî, *Mefâtihu’l-Gayb*, 16/176.

⁴⁷⁴ İsfahânî, “kfl”, 679.

⁴⁷⁵ Muhammed 47/24.

⁴⁷⁶ Karaman vd., *Kur’ân Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*, 5/57.

⁴⁷⁷ Şerîf er-Radî, *Kur’ân’ın Mecazları*, çev. İsmail Durmuş (İstanbul: KURAMER, 2016), 289-290.

Münafıklar, iman ettiklerini söyledikleri halde ve Müslümanlar arasında bulunmalarına rağmen içten içe İslâm düşmanlarıyla görüşmeler ve anlaşmalar yapıp onlarla birlik olmaktadır. Çıkarlarını korumak ve İslâm ile küfür arasındaki mücadelenin kendilerince oluşması muhtemel zararlarından sakınmak için böyle bir yol tutmaktadır. Yani onlar Kur'ân'ı okuyup anlamak istemeyen, anlasa dahi emirlerine uymaya yeltenmeyen ve bu yüzden içlerine imanı yerleşmediği bu insanların kalpleri, hak ve hakikati anlamayı engelleyen kalbe mahsus bir kilitle kilitlenmiştir.⁴⁷⁸ Bu safhada bulunan kalbe nasihatlerin tesir edemediği görülür.

2.2.1.9. Kötü Düşüncelerin Güzel Gösterildiği Kalp Hali (زين)

Zeynin; gerçek süs anlamında kullanılan bir kelime olduğu daha önce zikredilmiştir. Aynı zamanda birisi, bir şeyin güzelliğini sözlü ya da fiilen gösterdiğinde (زينه) denilmektedir. Yüce Allah (c.c.) süslemeyi bazen kendisine,⁴⁷⁹ bazen şeytana⁴⁸⁰ bazen de kimin yaptığını belirtmeden⁴⁸¹ zikretmiştir.⁴⁸² Münafıklar imana yanaşmama ve müminlerle alay etmenin yanı sıra kalplerinde kötü düşünce ve zan barındıran insanlardır. Nitekim âyette “(Ey münafıklar!) Siz aslında, peygamberin ve inananların bir daha ailelerine geri dönmeyeceklerini sanmıştınız. Bu, sizin gönüllerinize güzel gösterildi de kötü zanda bulundunuz ve helaki hak eden bir kavim oldunuz.”⁴⁸³ buyrulmaktadır. Yüce Allah bu âyetle münafıkların içlerinde gizledikleri niyetlerini, kötü zanlarını ve tahminlerini yüzlerine vurmaktadır. Çünkü onlar savaşa katılmamakla birlikte, cihada giden Rasulullah'ın ve müminlerin dönmeyeceklerini düşünmektedirler. Bu zan kalplerine hoş gelerek onları verimsiz bir toprak gibi helake doğru sürüklemektedir. Çünkü verimsiz toprağın ürün verememesi gibi onlar da güzel zan besleyemeyen bir yapıdadırlar ve zamanla mahvolacakları söylenmektedir.⁴⁸⁴

Haktan uzak tüm zanlar kalplerine yerleşmiş, güzel görünmüştür. Münafıklar, inançlarındaki fesad ve kötü niyetleri sebebiyle helak olan bir kavim olmuşlardır.⁴⁸⁵ Bu

⁴⁷⁸ Mevdûdî, *Tefhîmu'l Kur'ân*, 5/389.

⁴⁷⁹ el-Hucurât 49/7.

⁴⁸⁰ el-Enfâl 8/48.

⁴⁸¹ el-Bakara 2/212.

⁴⁸² İsfahânî, “zyn”, 389.

⁴⁸³ el-Fetih 48/12.

⁴⁸⁴ Kutub, *Fî Zilâli'l Kur'ân*, 6/3322.

⁴⁸⁵ Beydavi, *Envâr't-Tenzil ve Esrâru't-Te'vil*, 5/128.

tavırlarıyla müminlerin kalplerine bu zannı aşılamaaya çalışmakta oldukları görülür. İçlerindeki bulunan fesat ve kötü düşüncelerinde istikrar göstermeleri kalplerinin buna alışması ve bırakmak istememesine sebep olmuştur. Çünkü zamanla kalplerinde kötülöklere karşı nefret beslemek yerine onu güzel görmeleri durumu oluşmuştur.

2.2.1.10. Ciddiyetten Uzak, Eğlenceli Kalp Hali (لهى)

Lehv kelimesi, aldanıp oyalanma, lüzumsuz arzulara sarılma demektir.⁴⁸⁶ İnsan hakkında ve onu önemli olan şeylerden alıkoyan her türlü aldatmaca için kullanılır. Dünya hayatı ve mal mülk bunlardandır. Kalp de sürekli boş şeylerle ve kendisine fayda vermeyecek işlerle meşgul olabileceği için bu kelime ile ilişkilendirilmiştir.⁴⁸⁷ Kur'ân'da sadece Enbiyâ Sûresinde kalbin boş şeylerle ve eğlence ile meşgul olarak gaflet haline girmesinden bahsedilmektedir. Rablerinden ne zaman bir öğüt gelse eğlenerek ve alay ederek dinleyen münafıkların kendi aralarında Hz. Peygamber'in bir insan olduğunu ve büyüüne kapılmamaları gerektiğini konuşmaktadırlar.⁴⁸⁸

Münafıklar, sahip oldukları fetanetle anlıyor gibi görünseler de aslında hakikati kavramaktan uzaktırlar. Kalpleri ile düşünmekten uzak ve umursamaz bir haldedirler.⁴⁸⁹ Eğlence ve gaflet içinde dinleyerek Kur'ân'ın hikmetlerini düşünmez ve Allah'ın delillerini tefekkür etmezler.⁴⁹⁰ Ciddiyetsiz, vakarsız ve kutsala değer vermeyen bu tavırları, hiçbir sorumluluk üstlenemeyen kalbin ürünüdür. Oysa sağlıklı bir kalp ölçüp biçme, düşünme ve anlama işlevine sahiptir. Münafıkların, laubalilikleriyle öğüt alamayacak hale gelmiş bir kalpleri vardır.⁴⁹¹ Kalpleri boş şeylerle meşgul olmaya alışan münafıklar, ilahî gerçeklere de aynı alaycı tavırla yaklaşarak hakikatleri kavramaya yanaşmadıkları görülür. Kalplerinin düşünmekten uzak olan ve aldırış etmeyen hallerinin akıbetlerini de olumsuz etkileyeceği muhtemeldir.

⁴⁸⁶ İbn Manzûr, "lhy", 12/347.

⁴⁸⁷ İsfahânî, "lhy" 748.

⁴⁸⁸ el-Enbiyâ 21/2-3.

⁴⁸⁹ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 3/102.

⁴⁹⁰ Taberî, *Câmiu'l-Beyân Fî Te'vili'l-Kur'ân*, 18/410.

⁴⁹¹ Kutub, *Fi Zilali'l-Kur'ân*, 4/2367.

2.2.1.11. Hayıflanan Kalp Hali (حسرة)

Hasret; elinden kaçan şeye üzölmek ve hayıflanmaktır. Cahilliğin eli kolu bağlayarak kişiyi kontrol etmesi ya da aşırı üzüntüden dolayı kişinin kuvvetlerini ele geçirmesi veyahut elden kaçanlara ulaşmasına engel olan bir yorgunluğun üzerine çökmesidir.⁴⁹² Münafıklar kendi aralarında bu hayıflanmayı yaşayarak haklı oldukları düşüncesini bu şekilde açıklamaya çalışmışlardır. Nitekim âyette “Ey iman edenler! Kardeşleri sefere veya savaşa çıktığında onlar hakkında, onlar bizim yanımızda olsalardı ölmezlerdi ve öldürölmezlerdi diyen inkarcılar gibi olmayın. Allah bunu (bu düşüncüyü) onların kalplerine bir hasret (yarası) olarak koydu. Allah yaşatır ve öldürür. Allah yaptıklarınızı görmektedir.”⁴⁹³ buyrularak münafıkların kalplerindeki üzüntülerine dikkat çekilmiştir. Âyette bizim yanımızda olsalar ölmezlerdi diyenler Abdullah b. Selul’un münafık arkadaşlarıdır. Onlar ticaret için bir yere giden ya da bir gazvede öldürölen, inkarcılıkta beraber oldukları arkadaşları hakkında gitmeseler canlarını kurtaracaklarını düşünmüşlerdir. Allah (c.c.), onların bu düşüncelerini kalplerinde bir üzüntü vesilesi kılmıştır. Bu âyet müminlere cihadı teşvik ederken münafıkların cihattan ne kadar korktuklarını ve kaçtıklarını gözler önüne sermiştir. Müminlerin, kendilerine benzemelerinden çekinmeleri istenen kişiler Abdullah b. Selul gibi münafıklar ya da tüm münafıklardır.⁴⁹⁴

Münafıkların kalplerinde hüüzün ve hasretin oluşması hakkında şu izahlar yapılmıştır;

-Ölenlerin akrabaları “kalsalardı, ölmezlerdi” sözünü işittiklerinde hüüzün ve üzüntüleri artmaktadır. Çünkü her biri sefere ya da savaşa giden kişiye biraz daha engel olabilseler ölmeyeceği kanaatini taşımaktadırlar. Dolayısıyla, gitmesine mani olamayan herkes kendisinin buna sebebiyet verdiği düşüncesindedir. Ancak Allah’ın kaza ve kaderiyle olduğuna inanan müminde böyle bir hayıflanma bulunmamaktadır.

-Münafıklar kardeşlerinin kalbine bu şüpheyi attıktan sonra savaşa ve cihada katılmıyorlardı. Ancak müminler savaştan galip döndüğünde katılmadıkları ve ganimetten mahrum kaldıkları için kalplerinde bir hasret ve pişmanlık doğmaktadır.

⁴⁹² İsfahânî, “hsr”, 282.

⁴⁹³ Âl-i İmrân 3/156.

⁴⁹⁴ Taberî, *Câmiu’l-Beyân Fi Te’vili’l-Kur’ân*, 7/331-332.

-Bu hasret, kıyamette mücahitlerin Allah'ın lütfuna eriştiğinde kendilerinin bunlardan mahrum kaldıklarına dair bir pişmanlıktır.

-Münafıklar, inanç bakımından zayıf Müslümanların kalplerine bu şüpheyi soktuktan sonra sevinerek yaptıklarından gurur duymaktadırlar. Ancak yaptıklarının yanlış olduğunu anladıkları zaman bir pişmanlık ve üzüntü yaşayacaklarına işaretir.

-Onların şüpheyi yayarak ve insanlara sapkınlık telkin ederek kalplerini köreltikleri düşünülür.

-İman bakımından kuvvetli olan Müslümanlara verdikleri şüphenin hiçbir anlam ifade etmemesinin üzerine gayretleri boşa çıkan münafıkların, bundan üzüntü duymasıdır.⁴⁹⁵

2.2.2. Kafirlerin Kalp Halleri

Küfür; örtmek ve gizlemek demektir. Tohumu toprağa gömüp örttüğü için çiftçiye kafir denmiştir.⁴⁹⁶ Yıldızların üzerini örtüp onları gizlediği için güneşe de kafir denmiştir.⁴⁹⁷ Ancak küfür basit bir örtme işlemi değildir. Gizleme sırasında görülmesi istenmeyen şey adeta yok edilmek, kaybedilmek istenmektedir. Üzeri örtülen şey ise bir hakikat olduğu için ne kadar sağlam bir şekilde saklansa da gizli kalmayı kabul etmeyen bir yapıya ve gün yüzüne çıkma isteğine sahiptir.⁴⁹⁸ Kur'ân'ın inzalından önce kelimeye yüklenen anlamların, İslâm'la birlikte farklı bir evreye girdiği görülür. Basit bir gizleme ve örtme eylemi olmanın yanı sıra Allah'a iman merkezli bir kavram ağının temel kelimelerinden biri haline gelmiştir. Bu çerçeveden hareketle, bir fitri yetenek olan imanı köreltip örten kişiye de kafir denilir. Küfür ise Allah'tan (c.c.) din adına aldığı ve tebliğ ettiği şeylerde ona inanmamak ve bu konuda peygamberi tasdik etmemektir.⁴⁹⁹

Yüce Allah'ın âyetlerde kafiri tanımlamak için kullandığı bazı nitelemeler vardır. Bunlardan bazısı onun iç dünyasını ve zihinsel yapısını, bazısı ahlakını ve huy haline gelmiş davranışlarını bazısı ise tavır, tutum gibi dışa yansıyan fiillerini tasvir etmektedir. İç dünyasını ortaya koyan kavramların başında şek, rayb, bencillik ve nefse tapınma gelir.

⁴⁹⁵ Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, 9/401-402.

⁴⁹⁶ Firuzâbâdi, "kfr", 4/39.

⁴⁹⁷ İsfahânî, "kfr", 717.

⁴⁹⁸ Yolcu, *Kur'ân'da İnkâr Psikolojisi*, 41.

⁴⁹⁹ Mustafa Sinanoğlu, "Küfür", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 26/533.

Kafir bunlardan kurtulamaz çünkü içten içe küfre eğilimi vardır. Kendi gücüne güvenip ilahî desteğe muhtaç hissetmeyen kafir, üstünlük edasına kapılır. Dışarıya karşı gururlu, iftiracı, aşağılayıcı, cimri, mala düşkün, makama karşı zaafı fazla bulunan bir ahlak coğrafyasına sahiptir. Yine ahlakındaki bu bozukluklar da onun imana yanaşmamasına sebep olur. Bu iki sahanın dışı vurumu kafirin zalim, fasık, hain, sapık, azgın, zorba olmasına sebeptir. Dolayısıyla o günahkar, suçlu, mutsuzluk yolunda, haddi aşan, haktan uzaklaşan bir yoldadır.⁵⁰⁰

Karmaşık bir anlam yapısına sahip olan küfr kavramının iç yapısı incelendiğinde karşımıza beş önemli boyutu çıkmaktadır. Bunlar;

1-Temel anlamı örtmek üzerinden düşünüldüğünde bahsedilen nimetleri örtmek, bilerek görmezden gelmek ve bu suretle nankör olmaktır.

2-Yaratıcının lütf ve keremine nail olduktan sonra hiçbir minnettarlık işareti göstermeyen kafirin aynı zamanda bu lütuflara karşı isyanla mukabelede bulunmasıdır.

3-Tüm nimetlere ve lütuflara karşı yalanlayıcı bir tavra bürünür, Allah'ı ve Onun elçisini tekzip eder.

4-Kur'ân kelimenin orijinal anlamından daha çok inançsızlık manasında, iman ve İslâm'ın zıddı olarak bu kelimeyi kullanır. Yani zamanla asıl anlamı olan nankörlükten sıyrılıp daha çok inançsızlık mahiyetine girmiştir.

5-İnsanın rabbini inkar etmesi anlamında küfr; kibir, küstahlık ve had bilmezlik gibi fiillerde de kendini gösterir.⁵⁰¹

Kafir kişi Tanrının olmadığına inanmakla küfre olan inancını öne çıkarmış, inanması istenen şeyleri reddetmiştir. Makbul imanın tam karşıtı olarak küfre düşen kişiye kafir denilmiştir. Bununla birlikte bütünüyle inançsız bir insan değil, Tanrının olması gereken vasıflarını inkar ettiği için nankör kişidir. Kur'ân'daki kullanımları incelendiğinde şirk kelimesiyle iç içe olduğu görülür. Bu iki kavram arasında bir eşgüdümse ilişki göze çarpmaktadır. Ancak kafir, iman etmeyenler için genel bir kullanım alanına da sahiptir. İçerdiği örtmek manasından hareketle iman ve İslâm'ın hakikatlerini örtmek ve kabul etmemek manasında Allah'tan gelen her türlü gerçekliğe, karşı bir tavra bürünmek şeklinde ifade edilebilir.⁵⁰²

⁵⁰⁰ Yolcu, *Kur'ân'da İnkâr Psikolojisi*, 45-48.

⁵⁰¹ Izutsu, *Kur'ân'da Dini ve Ahlakî Kavramlar*, 200.

⁵⁰² Namık Kemal Okumuş, *Bütün Yönleriyle Şirk; Şirk İnancının Parametreleri* (Ankara: Araştırma Yay., 2015), 133.

Küfrün bu boyutları onun iç dünyasına ışık tutma anlamında çalışmanın bu başlığına yön verecektir. Nankör, şükürsüz, kibirli, had bilmez, yalanlayıcı ve isyankar bir kişilik sahibinin inanç noktasında yaratıcı ile arasındaki gönül bağı incelenecektir.

2.2.2.1. Mühürlenmiş Kalp Hali (ختم)

Hatm; basmak, sona erdirmek ve nakşetmek anlamına gelir. علی harfi ceriyle geldiğinde mühürlemek veya bir şeyin içindekini tevsik etmek için üzerine damga basmak manasını ihtiva eder.⁵⁰³ Tabea fiili ile benzer anlamlar ifade etmekle birlikte tabea daha çok karakter ve seciye barındıran bir yapıdadır.⁵⁰⁴ Mühürleme, hakka dönüp bakmayan, boş inanç ve sakıncalı davranışlar sergileyen kişinin kendi tercihinin sonucudur. Yaptıklarını güzel görmesidir. Yüce Allah da kafirin iman etmeyeceğine tanıklık ettiği için kalbinde mühürlenme fiilini gerçekleştirmiştir.⁵⁰⁵ “Küfre sapanlara gelince, onları uyarsan da uyarmasan da onlar için birdir, inanmazlar. Allah onların kalplerini ve kulaklarını mühürlemiştir. Gözleri üzerinde de bir perde vardır. Onlar için büyük bir azap vardır.”⁵⁰⁶ İnatçı kafirlerin kalplerinde ve kulaklarındaki mühürden kasıt, küfür ve günahı hoş gösteren, iman ve itaati kötü gösteren bir durumun nefislerinde meydana gelmesidir. Onlar yoldan sapmaları, taklitte kalmaları ve haktan yüz çevirmeleri sebebiyle öğüt nüfuz etmeyen bir hale gelmişlerdir.⁵⁰⁷

Nasıl ki bir kabın ağzı mühürlendiğinde bir şey girmez ve çıkmazsa, Allah (c.c.) düşmanlarının kalpleri de böyledir. Kalplerine mühür vurulduktan sonra cehalet ve dalaleet oradan çıkamaz, hidayet de içerisine giremez.⁵⁰⁸ Bu yüzden kalplerinin imanı benimsemesinin çok zor olduğu görülür.

Bir şeyi gizleyip mühürlemek ona ulaşılmasını engelleyerek güvence altına almak demektir. Burada mecaz bir mühürlemeden bahsedilmektedir. Kafirler, haktan yüz çevirdiği ve iman konusunda büyüklük tasladığı için hidayet onların kalplerine ulaşamamaktadır. Zemahşerî (öl. 538) mühürleme işinin Allah’a nispet edilmesinin şu ihtimallerle olabileceğini vurgular. Birinci ihtimal, onlardaki bu inkarcılığın sonradan

⁵⁰³ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 1/209.

⁵⁰⁴ İbn Kayyim el-Cevziyye, *Bedâi'u't-Tefsîr / İbn Kayyim Tefsiri*, 1/155.

⁵⁰⁵ İsfahânî, “htm”, 275.

⁵⁰⁶ el-Bakara 2/6-7.

⁵⁰⁷ Beydavi, *Envâr't-Tenzil ve Esrâr'u't-Te'vil*, 1/42.

⁵⁰⁸ Kuşeyrî, *Letâifu'l-İşârât*, 1/60.

arız olmuş gibi değil de doğuştan gelen ve yerleşmiş bir nitelik gibi güçlü ve sökülmez olduğundan kaynaklanmıştır. İkinci ihtimal; kafirlerin kalpleri hakka karşı duyarsız ve taşlaşmış olduğu için Allah'ın anlama yeteneği vermediği hayvanlar ve diğer varlıklar gibi olmalarına bir mesel olarak verilmiştir. Üçüncü ihtimal; kalbini mühürleyen kafirdir ancak kafire bu gücü ve kudreti veren Allah (c.c.) olduğu için böyle bir kullanım görülür. Dördüncü ihtimal; onların küfürlerinin ihtiyari olarak değil de cebren sona erecek kadar kuvvetli olduğu, azgınlık ve sapkınlığa ne kadar batmış olduklarının belirtisidir. Beşinci ihtimal; kafirler tarafından kullanılan bazı cümlelerin alaycı bir tavırla ifade edilmesindedir.⁵⁰⁹

Mühürlenmiş kalbe iman girecek bir yol bulamazken küfür de çıkacak bir yol bulamaz. Kafirlerin sıhhatli bir idrak güçleri olmasına rağmen onu kullanmamaları, kalplerinin mühürlenmesine sebep olmuştur.⁵¹⁰ Kafirdeki mühürlenmiş bir kalp hali, inkarın orada yerleştiği hatta kökleştiği düşüncesini doğurmaktadır. Bu yüzden küfürde direktip imana asla yanaşmadıkları görülür. Zira kafir, imanın değerini anlayamayacak kapasitede kalbini kapatmıştır ve Yüce Allah (c.c.) da bu halin üzerini mühür vurarak imanın oraya nüfuz etmesinin muhal olacağına işaret etmiştir.

2.2.2.2. Korku Salınmış Kalp Hali (رعب)

Ru'b kelimesi korkuyla dolarak kesilivermektir. Kelimenin özünde dolmak ve kesilmek anlamları bulunmaktadır.⁵¹¹ “Hani Rabbin meleklerle; ben sizinle beraberim. İman edenlere sebat verin. Ben kafirlerin kalbine korku salacağım. Şimdi vurun boyunlarının üstüne! Vurun, onların bütün parmaklarına diye vahyediordu.”⁵¹² Buyrularda Bedir'de kafirlerin kalplerine korku salmaktan daha güçlü bir yardım, boyunların vurmaktan daha büyük bir sebat bulunmadığı vurgulanır. İkisinin birlikte verilmesi de yardımın zirvesidir.⁵¹³ Bu iki fiil birleşince, düşmanın ölümden çok, uzun süre rahatça savaşmasını engelleyen bir korku şeklinde psikolojik etkilerinin de

⁵⁰⁹ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 1/50-52.

⁵¹⁰ Sâbûnî, *Safvettü't-Tefâsîr*, 1/27.

⁵¹¹ İsfahânî, “rab”, 356.

⁵¹² el-Enfâl 8/12.

⁵¹³ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 2/204.

bulunduğu görülür.⁵¹⁴ Çünkü cesaret ve diğer erdemler, nefsin güçlerinden yansıyan dengeli davranışlardır ve vahdetin nuruyla aydınlanan kalpten kaynağını almaktadır.⁵¹⁵ Ancak kafirler bundan mahrum kalmışlardır. Onlarda bulunan korku hali güçlerinin yetebilme ihtimali bulunan durumlarda bile cesaret kaybı yaşamalarına neden olmuştur.

Allah'a itaat ve iman en önemli sığınaktır. İnkarcıların güven hali dahi, korku ve kabusa dönüşür. Bu yüzden onlarda, her daim tedirginlik ve endişe hakimdir. Sığınmak için bir liman edinmemişlerdir.⁵¹⁶ Müminler sayı bakımından az olmalarına ve bedenlerinin zayıflığına rağmen Rablerine icabet ettikleri için yardım etmek ve güven vermekle sebatlarını pekiştirmiştir. Allah onlar için korkuyu güvenle; zayıflığı kuvvet ve yardımla; zilleti izzetle değiştirmiştir. İnkâr edenler içinse güvenin yerine korkuyu; izzetin yerine zilleti; sayıca fazlalığın yerine zayıflık ve yenilgiyi var etmiştir.⁵¹⁷

Realitede güçlü ve yenilmez görünse bile Allah, kişinin en kavi ve cesur halini korkaklığa çevirmeye muktedirdir. Yukarıdaki âyette Bedir Savaşında sayıca fazla olmalarına rağmen inkarcılar korkaklığa bürünmüş, istedikleri emellere ulaşamamışlardır. Müminlerde bulunan korkunun kafirdeki korkudan farklı olduğu dikkate değerdir. Huşu içerisinde bulunan mümin Allah'a karşı saygı ve amellerinin yetersiz olma ihtimalinin doğurduğu mahcubiyetle korku duymaktadır. Bu müminin kendi kazanımıdır. Ancak kafir kalbindeki korku hali tamamıyla bir cesaret azlığı anlamında imanın bulunmaması sebebiyle Allah tarafından verilen bir korku olduğu görülür. Bu yüzden kafir güçlü bile olsa her daim korku ile dopdolu bir kalp halinin bulunduğu vurgulanmaktadır.

2.2.2.3. Darlık Verilmiş Kalp Hali (شدد)

Düğümü sağlamlaştırıp iyice sıkmak anlamına gelen ş-d-d fiili⁵¹⁸ inkarcı kişinin kalbini tarif etmek için de kullanılmıştır. Kafirin kalbinin bir başka durumu da darlık verilmesi ve sıkılmasıdır. “Ey Rabbimiz, sen onların mallarını silip süpür ve kalplerine

⁵¹⁴ Muhammed Hamidullah, *Hz Peygamberin Savaşları*, çev. Nazire Erinç Yurter (İstanbul: İnkılâb Yayınevi, ts.), 41.

⁵¹⁵ İbn Arabî, *Tefsîr-i Kebîr*, 1/226.

⁵¹⁶ İbn Kayyim el-Cevziyye, *Nefis terbiyesi*, çev. Osman Arpaçukuru vd. (İstanbul: Polen Yayınları, 2006), 161.

⁵¹⁷ Mâturîdî, *Tefsîru'l-Mâturîdî*, 5/164.

⁵¹⁸ İsfahânî, “şdd”, 447.

darlık ver, çünkü onlar elem dolu azabı görünceye kadar iman etmezler.”⁵¹⁹ Kalplerini sıkmasının manası oraya iman girmemesi için onun bağlanması olduğu düşünülmüştür. Bu âyet Hz. Musa’ya ait bir duadır. Çünkü o, Firavun ve ileri gelenlerini defalarca mucize ve delillerle uyarmış, onlara öğüt vermiş, küfürde sabit kalırlarsa akıbetlerinin ne olacağına dair inzarda bulunmuş ancak onlar hiçbirine kulak asmamış ve büyülenmeye devam etmişlerdir. Neticede Hz. Musa Mısırlılarla ilgili yapabileceği hiçbir şey kalmadığı ve onları dalaletlerinde bırakmaktan başka elinden bir şey gelmediğini görmüş ve bu niyazda bulunmuştur. Hz. Musa bununla iman etmemelerini isteyerek olumsuz bir temennide bulunmuştur.⁵²⁰

Kalplerin sıkılması konusunda dört görüş öne sürülmüştür. Birincisi kalbin daralmasından kasıt mühürlenmesidir. İkincisi, onların kafir olarak helak edilmesidir. Üçüncüsü, kalplerinin sapıklıkla sıkıştırılmasıdır. Sonuncu görüş ise kalplerinin katılaşmasıdır.⁵²¹ Bu yorumların ortak noktası da içerisine imanın yerleşmesinin imkansız olduğu kalp durumunun oluşmasıdır.

Dünyanın geçici nimetleri ve servet; sapmaya ve saptırmaya sebep olarak görülmüştür. Allah’a (c.c.) şükretmeleri için verilen mal mülk, kafirlerin küfürlerine vasıta olmuştur.⁵²² Halbuki dünya nimetleri, insanlar için bir imtihan ve deneme aracıdır. Müminler, dünya hayatının Allah’ın lütfunun yanında bir değer taşımadığını ve sadece bir vasıta olduğunu kavrayabilen bir kalbe sahiptirler. Ancak inkarcılar bu nimetleri dünyada başkalarına boyun eğdirme ve aldatma aracı olarak kullanırlar.⁵²³ Bu yüzden Hz. Musa, mallarının yok edilerek imana engel olan tüm vasıtaların kesilmesini talep etmiştir. Ayrıca kalplerine darlık verilmesini ve imanın ona nüfuz etmemesini istemiştir. Zira malını şükür bağlamında imana vesile kılmayan kimselerin kalbine imanın girmesine engel olacak derecede bağlanması gerektiği görülür. Kafirin imana karşı direnmesi sonucu kalbinin darlık içerisinde bir hale geldiği belirtilir.

⁵¹⁹ Yûnus 10/88.

⁵²⁰ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 2/365.

⁵²¹ Cevzî, *Zâdu'l-Mesîr*, 2/346.

⁵²² Bursevî, *Rûhu'l-Beyân*, 4/74.

⁵²³ Kutub, *Fi Zilali'l-Kur'ân*, 3/1817.

2.2.2.4. Cahiliye Taassubu Yerleşmiş Kalp Hali (حمية الجاهلية)

Hamiyet; öfkenin coşma ve artma halidir.⁵²⁴ Fetih Sûresindeki âyette iki defa zikredilen ve taassup olarak ifade edilen hamiyet kelimesi, din vatan ve namus gibi yüce değerleri koruma, saldırılara öfkeyle karşı koyma, bunları savunma anlamında bir ahlak terimidir. Aralarında kan bağı bulunan kişilerin birbirini savunması anlamına da gelir.⁵²⁵ Kafirler, kalplerine cahiliye taassubunu iyice yerleştirmiş insanlardır. Cahiliye taassubu ile kastedilen, bir kişinin kendi gururu ve şöhreti uğruna, kendi çıkarları doğrultusunda, bile isteye uygunsuz bir şeyi yapmasıdır. Mekkeliler, herkesin hac ve umre için Kabe'yi ziyaret etme hakkına sahip olduğunu bildikleri halde Müslümanlara engel olmuşlardır. Haksız olduklarını bilmelerine rağmen gururları uğruna Müslümanların Mekke'ye girip umre yapmalarına izin vermemişlerdir. İnananlar ise bu hamiyete sükunetle yani sabır ve vakarla karşılık vermişlerdir. Öfkelenip şüursuzca tepki vermek yerine sükunet göstermişlerdir.⁵²⁶ Bu iki gruptan birinde taassup; diğerinde sekinet yerleşmiş bir kalp görülmektedir. “Hani inkar edenler kalplerine taassubu, cahiliye taassubunu yerleştirmişlerdi. Allah ise Peygamberine ve inananlara huzur ve güveni indirmiş ve onların takva sözünü tutmalarını sağlamıştı. Zaten onlar buna layık ve ehil idiler. Allah, her şeyi hakkıyla bilmektedir.”⁵²⁷

Kafirlerin kalplerine koydukları öfke ve gayretin cahiliye döneminin adeti olduğu görülmektedir. Onların bu öfkesi bir dava, inanç veya sistem uğruna olmayıp boş bir kibir, şımarıklık ve eziyet etme üzerinedir. Müminlerin Mescid-i Haram'da ibadet etmelerine müsaade etmemelerinin altında da bu durum yatmaktadır.⁵²⁸ Cahiliye hamiyeti, yersiz ve hakkı kabule engel teşkil eden bir hamiyettir. Zira anlaşma metni yazılırken Rasulullah'ın namını kabul etmeyerek besmeleyi Müslümanların kullandığı şekliyle kullanılmasına müsaade etmemişlerdir.⁵²⁹ Dolayısıyla taassup yerleşmiş kalp, kendisini yansıtan kötü söz ve fiilleri meydana getirmektedir. Allah (c.c.) onların taassubuna karşı müminlerin kalplerine sükun ve sabır lütfetmiştir.⁵³⁰ İçerisinde taassup bulunduran kalbin kendi

⁵²⁴ İsfahânî, “hmy”, 259.

⁵²⁵ İbn Manzûr, “hmy”, 3/347-348.

⁵²⁶ Mevdûdî, *Tefhîmu'l Kur'ân*, 5/425.

⁵²⁷ el-Fetih 48/26.

⁵²⁸ Kutub, *Fi Zilali'l-Kur'ân*, 6/3329.

⁵²⁹ Yazır, *Hak Dini Kur'ân Dili*, 6/4431.

⁵³⁰ İbn Kayyim el-Cevziyye, *Bedâi'u't-Tefsîr / İbn Kayyim Tefsiri*, 3/674.

çıkarlarını gözettiği, haksız bile olsa kan bağı bulunan kişileri desteklediği, düşmanı kabul ettiği kimselere karşı şüursuz bir öfke beslediği görülmektedir. Kafirin imana karşı direnmesine neden olan cahiliye taassubu barındıran kalp halinin iman edenlere karşı büyük bir öfke ve kin beslemesinin temel nedeni olduğu vurgulanır.

2.2.2.5. Paslanmış Kalp Hali (ران)

Rayn, parlak bir şeyin üzerinde bulunan pastır. İşlenen günahlar da kalp parlaklığı üzerinde bir pas gibi olmuş ve kişinin hayır ve şerri ayırt edememesine sebep olmuştur.⁵³¹ “Hayır, hayır! Doğrusu onların kazanmakta oldukları kalplerini paslandırmıştır.”⁵³² Paslanma, kalbi basan günah ve kasvetlerin bir sonucudur.⁵³³ Nefsî duyguların istilasıyla cismanî karanlıkların kalbe yerleşerek ilahî nura karşı kalbin üzerinde oluşan engeldir.⁵³⁴

Kalp gūnahtan dolayı paslanır. Günahlar arttıkça pas ona galebe çalar ve rayn gerçekleşir. Pas arttıkça kalp kilitlenir, mühürlenir ve damgalanır.⁵³⁵ Nitekim bir hadis-i şerifte “Kul bir günah işlese kalbine siyah bir nokta konur. Eğer sahibi pişman olur, tövbe ve istiğfar ederse kalp yine parlar; etmez de günaha devam ederse o leke de artar, nihayet arta arta öyle bir raddeye gelir ki leke bir kılıf gibi bütün bir kalbi kaplar.”⁵³⁶ buyrulur bu âyet yorumlanmıştır. Günahlar çoğaldıkça kişide bir alışkanlık gelişir ve kalpteki olumsuz etkisi katlanarak artar. En sonunda kalpte bir kılıf gibi tabaka oluşturup imana karşı duyarsızlaşmasını sağlar.

Fiillerin kalp üzerindeki değişik etkilerinden biri paslanmadır. Bir günahı sürekli işleyen kişi bunu alışkanlık haline getirmektedir. Allah’tan başka şeylerle uğraştıran her şey karanlık ve lekedir. O halde tüm günahlar kalbi karartmaya sebep demektir. Ancak günahların derecesi farklı olduğu için bazıları kalbi mühürlemekte bazıları kapatmakta bazıları da paslandırmaktadır.⁵³⁷ İşlenen kötülüklerin fazlalığından, günahların katmerleşmesinden ve kalplerinde kökleşip engelleyici bir set oluşturmasından kalbin

⁵³¹ İsfahânî, “ryn”, 373.

⁵³² el-Mutaffifin 83/14.

⁵³³ Asım Efendi, “ryn”, 6/5378.

⁵³⁴ Cürcanî, “Rânn”, 70.

⁵³⁵ İbn Kayyim el-Cevziyye, *Bedâi’u’t-Tefsîr / İbn Kayyim Tefsiri*, 4/465.

⁵³⁶ İbn Mâce “Zühhd”, 29(No.4244).

⁵³⁷ Süleyman Ateş, *Kur’ân Ansiklopedisi* (İstanbul: Kuba Yay., 1997), 11/199.

tabiatında düzeltilemeyen bozulmaların oluşma halidir. İş bu raddeye gelince Rabbi ile kul arasına bir engel girer ve mağfiret kapısı ona kapanır.⁵³⁸

Paslanma, günah üstüne günah işleyen kişinin kalbinin manen ölmesidir. Kişinin kalbi avuç içi gibidir. Günahlar orada birleşir ve çoğaldıkça kalp o karaktere bürünür. Bu da rayn halidir.⁵³⁹ Kalpleri öylesine paslanmış ki apaçık delillere rağmen ceza ve mükafat gününü inkar etmektedirler.⁵⁴⁰ Kafirin kalbinde meydana gelen bu durum günahlardan rahatsızlık duymamasından kaynaklanır. Kişinin günahlarında giderek artış görülmesi kalbinin üzerinde oluşan lekelenmelere, dolayısıyla imana yanaşmada bir engel oluşmasına sebep olduğu görülür. Halbuki insan, imana meyledecek fitrata sahiptir. Ancak zamanla kazandığı paslanmış kalp haliyle kafirin küfürde sabit kalma hali gerçekleşmektedir.

2.2.2.6. Ağır Bir Gafletteki Kalp Hali (غمرة)

Ğamra kelimesi, sahibini örten cehalet ve koyu bir gaflettir.⁵⁴¹ Bu kelime su için kullanıldığında suyun örtmesi, ırmakla kullanıldığında içine gireni kaplayan nehir, insan için kullanıldığında tecrübesizliği sebebiyle çabuk kanan, aldanan kimse anlamına gelir.⁵⁴² “Ancak kafirlerin kalpleri bu Kur’ân’a karşı bir gaflet içindedir. Onların bundan başka yapageldikleri birtakım (kötü) işleri de vardır.”⁵⁴³ Âyette kafirlerin kalplerinin, salih kimselerin vasfedildiği tüm özelliklerden uzak, tamamen bir gaflet içerisinde olduğu vurgulanır.⁵⁴⁴ Onlar, Kur’ân’a imandan gaflet içindedirler. Vahyi anlamak istemezler.⁵⁴⁵ Kalplerinin sapıklık içinde yüzmesinden dolayı Kur’ân’ın hakikatlerini kavrayamazlar. Onların iman etmemelerinin sebebi güçlerinin üzerinde yük yüklenmesinden değil, içinde buldukları durumu ve yapageldikleri şeyleri bırakmak istememelerindedir.⁵⁴⁶ Gaflet, cehalet ve habersizlik anlamında kullanılan ğamra, Kur’ân’dan habersiz ve onun

⁵³⁸ İbn Arabî, *Tefsîr-i Kebîr*, 2/1423.

⁵³⁹ Râzî, *Meñâtihü'l-Gayb*, 31/88.

⁵⁴⁰ Mevdûdî, *Tefhimu'l Kur'ân*, 7/67.

⁵⁴¹ İsfahânî, “ğmr”, 614.

⁵⁴² Kurtubî, *El-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 12/134.

⁵⁴³ el-Mü'minûn 23/63.

⁵⁴⁴ Beydâvi, *Envâr't-Tenzil ve Esrârü't-Te'vil*, 4/90-91.

⁵⁴⁵ Mukâtil b Süleymân, *Tefsîr-i Mukâtil*, 3/160.

⁵⁴⁶ Kutub, *Fî Zilâli'l Kur'ân*, 4/2473.

güzelliklerinin farkına varamayan kafir kalbin bir halidir. Hakikati duyamayan bu kalp batıla kaymaya mahkum olmaktadır.⁵⁴⁷

Kafirlerin kalpleri, hakkı söyleyen kitap olan Kur'ân'a veya müminlerin üstün niteliklerine dair tam bir bilgisizlik karanlığı içindedir. Onlar ne Kur'ân'ın değerini anlayabilmekteler ne de iman ettikleri takdirde kazanacakları konum ve kıymeti kavrayabilmektedirler.⁵⁴⁸ Bu yüzden kalpleri kazanacakları şeylerden habersiz bir durumdadır. Küfürde sabit kalarak kendilerini üstün zannetmeleri ile kaybettikleri şeylerin farkına varamamaktadırlar.

2.2.2.7. Kılıflanmış Kalp Hali (غلف)

Ğulf kelimesi şişe, kılıç, palan ve eyere kılıf geçirilmesinden kinaye olarak kalp için kullanılmaktadır. Kafirler, kalplerinin ilim kapları olduğunu, tebliğe ihtiyaçları olmadığını ve sahip oldukları ilimlerinin kendilerine yettiğini düşünmektedirler.⁵⁴⁹ Anlayışsız ve temyiz gücü bulunmayan kalp için de ğulf kullanılmıştır.⁵⁵⁰ Kur'ân'da ğulf, sadece iki âyette geçmektedir.⁵⁵¹ “Kalplerimiz muhafazalıdır, dediler. Öyle değil. İnkârları sebebiyle Allah onları lanetlemiştir. Bu yüzden pek az iman ederler.”⁵⁵² Kafirlerin kendi kalplerini bu şekilde vasıflandırmaları, ilahî mesaja karşı kapalı olduklarına işarettir. Onlar böyle diyerek yaratılıştan ötürü kalplerinin kılıflı olmasıyla tebliğin ulaşamadığı ve ilahî mesajı anlayamadıklarını kastetmektedirler. Hali hazırda kalplerinin ilim kapları olduğunu savunarak Hz. Peygamberin söylediklerinin dışında her şeyi anladıklarını kastetmektedirler. Böylece kalplerinin ilimle dolu olduğu ve ellerinde olanın onlara yetmesinden dolayı başkasına ihtiyaç duymadıklarını işaret etmişlerdir. Her insanda kalp, hakkı kabule meyyal bir fitrat üzerine yaratılmıştır. Fakat kafirlerin inkarcı tavırları onların kalplerindeki anlama kabiliyetini azaltmış hatta yok etmiştir. Anlamamaları yaratılıştan gelen bir eksiklik olduğundan değil, küfürleri ve kibirleri yüzünden Allah'ın onları bundan mahrum bırakmasındandır.⁵⁵³

⁵⁴⁷ Bayraklı, *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur'ân Tefsiri*, 13/251.

⁵⁴⁸ Muhammed b. Ali eş-Şevkânî, *Fethu'l-Kadir* (Beyrut: Dâru'l-Kelimi't-Tayyib, 1414), 3/579; Karaman vd., *Kur'ân Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*, 4/33.

⁵⁴⁹ İsfahânî, “ğlf”, 612.

⁵⁵⁰ Sâbûnî, *Safvettü't-Tefâsîr*, 1/67.

⁵⁵¹ el-Bakara 2/88; en-Nisâ 4/155.

⁵⁵² el-Bakara 2/88.

⁵⁵³ İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, 1/324.

Kalpleri yosun tutmuş ve duyarsızlaşmış bu insanlar, Kur'ân'ın irşadına ve Hz. peygamberin davetine karşı kendilerini kapatmış, onu dinlemeye, anlamaya ve tâbi olmaya yanaşmadıklarını alaycı ve küçümseyici bir tutumla destekleyerek inkarcı tavırlarıyla iftihar etmişlerdir.⁵⁵⁴

İnkarcıların verdikleri sözden caymaları, gönderilen peygamberleri öldürmeleri ve kalplerimiz kılıflı demeleri sebebiyle lanete uğradıkları fakat kalplerinin, inkar etmelerinden dolayı mühürlendiği görülür.⁵⁵⁵ Hakikatin oraya ulaşmasına engel kılıflar içerisinde olması değil, inkarları dolayısıyla mühürlenmiş olduğu görülür. İddia ettikleri gibi kalplerinin kapalı olması yüzünden inkar etmemişlerdir. Küfürde direktmeleri dolayısıyla kalplerine mühür vurulduğu için imana yönelemedikleri görülür.⁵⁵⁶ Kafirler, Hz. Peygamberin tebliğine ihtiyaç duymamalarını, kalplerini çepeçevre saran bir kılıfı bahane ederek imana yanaşmak istemediklerini belirtmişlerdir. Bunu dile getirirken kalplerine ulaşamamasını vurgulayarak inanç noktasında kalbin ehemmiyetini ortaya koymaktadırlar. Kalplerinin kılıflı haliyle imanın içlerine işlemesine dair engellerin bulunduğu ifade edilmektedir.

2.2.2.8. Tab' Edilmiş Kalp Hali (طبع)

Tab' edilme işi, Kur'ân'da münafık kalbinin bir özelliği olmasının yanı sıra kafir kalbi de nitelendirmektedir. Haddi aşmış ve dik kafalı bu inkarcılar daha önce zihinlerinde şekillendirdikleri batıl görüşlerine körü körüne bağlıdırlar. Bu yüzden tüm öğütlere kulaklarını ve kalplerini kapayarak hidayetten mahrum kalmışlardır.⁵⁵⁷ Kafirler her türlü mucizeye karşı kalplerini kapatmaktadırlar. Mucizeler onları inkarcılık noktasındaki inatlarından vazgeçirmemiş üzerinde tefekkür ederek ibret almamışlardır.⁵⁵⁸ “Sonra, onun ardından birçok peygamberi kendi toplumlarına gönderdik. Onlara apaçık mucizeler getirdiler. Fakat onlar önceden yalanlamakta oldukları şeye inanacak değillerdi. İşte biz haddi aşanların kalplerini böylece mühürleriz.”⁵⁵⁹ Önceki kavimlerin kafirlerinin, inkara sıkı sıkıya sarılmaları ve bunda ısrar etmeleri iman etmelerinin ne

⁵⁵⁴ Yazır, *Hak Dini Kur'ân Dili*, 1/415.

⁵⁵⁵ en-Nisâ 4/155.

⁵⁵⁶ Bursevî, *Rûhu'l-Beyân*, 2/316.

⁵⁵⁷ Mevdûdî, *Tefhîmu'l Kur'ân*, 2/351.

⁵⁵⁸ Kutub, *Fî Zilâli'l Kur'ân*, 3/1813.

⁵⁵⁹ Yûnus 10/74.

kadar muhal olduğunu gösterir. Peygamber gönderilmeden önceki sahip oldukları tüm aşırılıklarına devam ettikleri için onlarda hiçbir değişiklik görülmemektedir. Sanki hiç peygamber gönderilmemiş, tebliğe muhatap olmamış gibi olmaları mühürlü kalpleri sebebiyledir. Buradaki mühürleme onların inat ve katılıklarından kinayedir.⁵⁶⁰ Onlar hakkı yalanlama işini bir huy haline getirdikleri için imana yanaşmamaktadırlar. Dalalete daldıkları ve alışkanlıklarından vazgeçemedikleri için kafirlerin kalpleri mühürlenmiştir.⁵⁶¹

İnançsızlık ve şükran duygusunun körelmesi anlamında küfr; tanrının kalpte belirmesi, varlığına inanılması, kalbinin kapısını açık tutması ve tanrıyı aramaya yönelmesi yerine, kibirli, nankör, inatçı ve müstağni olup Tanrıya yönelmeyerek O'nun kendini kalpten geri çekmesiyle gerçekleşir. Çünkü dinde ilk adımı atan daima irade gücü verilen insandır. Onun bu teşebbüsü olmadığında, kalbin tanrı tutulmasına uğrayıp kalpten tanrının gittikçe yok olduğu görülmektedir.⁵⁶² Bu tutulma ise imandan uzaklaşma ile eşdeğerdir. Kalbi mühürlenmiş kafirin, Allah'a ilk adımını atmayıp imana yönelmediği görülür. Zira Allah (c.c.) içinde hayır bulunduran ve kendisine yönelen bir kalbe hidayet edip doğru yoldan ayırmayacağını vaat ettiği vurgulanmıştır.

Mü'min Sûresi 35. âyette geçen mühürlenme eyleminin dört ana sebebi belirtilmiştir. Bunlar müsrif, mürtâb, mütekebbir ve zorba bir karakter inşa eden insanın, kalbî yetilerinin kapanıp yok olacağını göstermektedir. Hz. Musa'nın (as) kavmine karşı yaptığı uyarıların fayda vermemesi ve Firavun karşısında halkın imana meyledemediği büyük bir medeniyetin hüsrân ile sonuçlanan gidişatlarını konu alan âyetlerin, sonucunu kalp mühürlemesine bağladığı görülmektedir. Müsrif, doğruluk, mizan ve hakikatten uzak her türlü inanç ve düşünce tarzına sahip kişi için kullanılmıştır. Kur'ân bununla peygamberler ve onların tebliği karşısında öfke ve şiddet duygularına kapılarak tepkisel davranış sergileyen sağduyulu ve gerçekçi davranışlardan sapan putperest ve inkarcıları kastetmiştir. Mürtâb ise hakikate kâni olsa bile çıkarları, tutkuları ve hevâsı için ilahî gerçeklere kuşku ile bakan kötü niyetli kimsedir. Mütekebbire gelince, imana karşı kibirlenen ve böbürlenen, bu sebeple kesin bir önyargı ile ret ve inkar tavrına bürünen nankör kişidir. Son olarak Cebbâr, zalimce ve despotça tavır sergileyen kişi ve yönetime

⁵⁶⁰Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 2/361.

⁵⁶¹Beydâvî, *Envâr't-Tenzil ve Esrâru't-Te'vîl*, 3/120.

⁵⁶²İlhami Güler, "Çağımızın en büyük felaketi: Tanrı Tutulması veya Kalbin Körelmesi", *Kelam Araştırmaları Dergisi*, 9/1 (2011), 8-9.

işaret eder.⁵⁶³ İsrâf, irtab, kibir ve cebr nitelikleri ile bir nevi Firavunun tarifi yapılarak onun imana karşı kalbinin tamamen mühürlenmiş olduğu kanıtlanmaktadır. Firavun, baskıcı tavrını halkı ve emrindekilerin üzerinde nüfuz ettirmiş onların da inkarına yol açmıştır. Dolayısıyla iman kalbine giremeyecek küfür de çıkamayacak derecede kalbi hakikatlere kapanmıştır.

A'râf Sûresi 101. âyet de yukarıdaki âyet gibi peygamberlerin açık delillerini yalanlayıp onlara kendini kapatan inkarcı kafirlerin durumunu ele almaktadır.⁵⁶⁴ Hakikatten yüz çeviren, onu inkar eden ve kabul etmeyen kişinin cezası imandan uzaklaşmak iman ile arasına engel girmesi ve kalbinin dalalete düşmesidir.⁵⁶⁵ Yoksa mühürleme fiili Allah'ın keyfi bir eylemi değil kulun yapıp ettiklerinin bir neticesi olarak görülmelidir.⁵⁶⁶ Kalbin mühürlenmesi kafirin bir cezası niteliğindedir.

Âyette, geçmiş kavimlerin peygamberlerine karşı menfi tavırları ve inançsızlıkları sebebiyle helak edilmelerine doğru bir serüvenden bahsedilmiştir. Peygamberlerinin inzârının hiçbir fayda vermediği hatta inkarcılığa şiddetle devam ettikleri görülmektedir. Kalplerinin mühürlenmesi, yapılan uyarıların, verilen öğütlerin ve gösterilen mucizelerin iç dünyalarına hiçbir tesir etmediğine, küfür ve inatlarındaki ısrarlarının arttığına işaretir.⁵⁶⁷ Bu ısrarda devam ettikleri için Allah (c.c.) onların kalplerini imanın içine giremeyeceği, inkarın da dışarı çıkamayacağı bir kalp hali olan mühürlenmeye müstahak olduklarını vurgulamıştır.

Sözlerinde durmamaları, âyetleri inkar etmeleri, peygamberlerini öldürmeleri ve kalplerinin kılıflı olduğunu söyleyerek inkarda diretmeleri da Allah'ın (c.c.) kalplerini mühürlemesine sebep olmuştur.⁵⁶⁸ Kafirler öyle insanlardır ki kötü yöndeki tercihleri ve fiilleri sebebiyle hakkı anlamaktan, dinlemekten ve görmekten mahrum kalmışlardır. Dünya hayatını ahirete tercih etmelerinden dolayı böyle bir hüsrana iletilmişlerdir.⁵⁶⁹ Zira onlar hakkı yalanlamayı bir huy haline getirmişlerdir. Yüce Allah da bu hallerini sabitleştirmek için onların kalplerini mühürleyerek hakikatlere ulaşmaktan uzaklaştırmıştır.

⁵⁶³ Karaman, *Kur'ân Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*, 4:659.

⁵⁶⁴ el-A'râf 7/101.

⁵⁶⁵ İbn Kayyim el-Cevziyye, *Bedâi'u't-Tefsîr / İbn Kayyim Tefsiri*, 2/156.

⁵⁶⁶ Esed, *Kur'ân Mesajı Meal Tefsir*, 365.

⁵⁶⁷ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 2/135.

⁵⁶⁸ en-Nisâ 4/155.

⁵⁶⁹ Bilmen, *Kur'ân-ı Kerim Türkçe Meâl-i Âlisi ve Tefsiri*, 4/1828-1829.

2.2.2.9. Perdelenmiş Kalp Hali (اكنة)

Müfredi kinan olan bu kelime örtü, perde ve bir şeyin gizlendiği sütre anlamına gelir.⁵⁷⁰ Bir şeyin muhafaza edildiği, saklandığı sığınak, barınak, çardak ve ev için de kullanılmıştır. Sâffât Sûresi 49. âyetinde geçen “Sanki onlar, örtülüp saklanmış yumurta gibidirler.” kısmında geçen “مَكْنُونٌ” ifadesi insanın içinde gizlediği şeyler için kullanılmıştır.⁵⁷¹ Ancak kalp için kullanıldığında menfi bir muhteva içerir. “İçlerinden, (Kur’ân okurken) seni dinleyenler de var. Onu anlamamaları için kalpleri üzerine perdeler (gereriz), kulaklarına ağırlık koyarız. Her türlü mucizeyi görseler de ona inanmazlar. Hatta tartışmak üzerine sana geldiklerinde inkar edenler; bu evvelkilerin masallarından başka bir şey değil, derler”⁵⁷² F-k-h fiiliyle ilişkilendirilen kalbin, Kur’ân’ı fikhî bir zevkle dinlemelerine engel olan örtülerle kaplı olduğu söylenmiştir. Bununla birlikte kulaklarındaki ağırlık da duydukları şeyleri kavramalarına engel olmuştur. Hak ne kadar açık olursa olsun fitratın gereği olan anlamak ve işitmeye mani olan şeyler batıl inanışlar, yanlış fikirler ve nefsin ihtirasların eline geçmesidir. Bunları tabiatı haline getiren bir kalbin hakkı kabul edip anlama istidatı ve kabiliyeti yok olur.⁵⁷³ Perde ve ağırlık ileri derecede buğz, nefret ve yüz çevirmedir. Bunların hepsi kafirlerin kendi davranış ve sözlerinden kaynaklanmaktadır.⁵⁷⁴

İnsan küfre kadir olduğu kadar iman etmeye de kadirdir. Zira bunlara götüren sebepleri kişi kendisi kazanır. Küfre götüren sebepler, kalpte imana engel olacak bir perde oluştururken kulakta imanın delillerini dinlemeye mani olan ağırlıklar oluşturur. Bu yüzden kalbe perde gerilmesi ve kulaklara ağırlık koyulma işini Yüce Allah kendisine atfederek küfre götüren fiil ve düşünceleri yerine getirecek kuvvet ve saiki verenin kendisi olduğuna işaret etmiştir.⁵⁷⁵ Bu yüzden âyette kalplerin üzerine perde germe işi Yüce Allah’a atfedilmiştir. Çünkü Sünnetullah gereği her şey Allah’ın (c.c.) emriyle gerçekleşmektedir. İnanmakta direnen kafirler, Peygamberin mesajını dinler gibi

⁵⁷⁰ İbn Manzûr, “knn”, 12/172.

⁵⁷¹ İsfahâni, “knn”, 726-727.

⁵⁷² el-En’âm 6/25.

⁵⁷³ Yazır, *Hak Dini Kur’ân Dili*, 3/1902.

⁵⁷⁴ İbn Kayyim el-Cevziyye, *Bedâi’u’t-Tefsîr / İbn Kayyim Tefsiri*, 2/15.

⁵⁷⁵ Râzî, *Mefâtihu’l-Gayb*, 12/506.

görünseler de inatları, önyargıları ve isteksizlikleri yüzünden melekeleri çalışmamaktadır. Dolayısıyla anlayamaz, işitemez ve göremez hale gelmişlerdir.⁵⁷⁶

Kafirlerde imana mani olacak şeylerin kökleşmesi nedeniyle imana gelmelerinin beklenmeyeceği vurgulanır.⁵⁷⁷ “Kur’ân’ı anlamamaları için kalpleri üzerine perdeler, kulaklarına da ağırlık koyarız. Kur’ân’da (ibadete layık ilah olarak) sadece Rabbini andığın zaman arkalarına dönüp kaçarlar.”⁵⁷⁸ âyetinden önce yüce Allah ahirete inanmayanlarla Hz. peygamberin arasına gizli bir perde çekildiğini bildirmiştir. Burada, ahirete ve hesap gününe inanmayanların Kur’ân okunduğu zaman anlamamaları için kalplerine perde çekilmesi sonraki âyette onların kibir ve inatlılıklarına bağlanmıştır. Kafirlerin aşırı inatları, kinleri kalp katılıkları ve bağnazlıkları gerçekte kendileri arasında bir perde oluşturur. Kalpleri onu anlayamayacak şekilde bir perde ile kulakları da işitemeyecek şekilde bir ağırlıkla engellenir.⁵⁷⁹

Peygamberimizin inkarcılara okuduğu âyetlerin, onlarda hiçbir tesir yaratmadığı görülmektedir. Âyetlerin üzerinde samimi ve öznel bir şekilde kafa yorup düşünecekleri yerde, önyargılı bir tavırla âyetlere ve delillere karşı çıkmışlardır.⁵⁸⁰ Bu insanların ahvali, işittiğini düşünemeyen hayvanlara benzetilmiştir.⁵⁸¹

Perdeli anlamında ekinne kelimesi, Kehf Sûresi 57. âyette de geçmektedir. Kur’ân’ı anlamamaları için kalplerine perdelerin gerildiği buyrulur.⁵⁸² Hz. Peygamberin tüm emir ve yasakları iletmesine rağmen bunlardan yüz çeviren kafirlerin, mesajı anlamaması için kalplerine perde gerilip kulaklarına da ağırlıkların koyulduğu vurgulanır. Onlar, hakka çağrılısalar ve tebliğe muhatap olsalar bile hidayete erememektedirler.⁵⁸³

Kafirler Kur’ân okunduğu zaman onu dinlemeye katlanamamışlar ve bu sebeple onu anlamalarına mani olacak bir perde kalplerini kaplamıştır. Tüm bunları onlar kendi iradeleriyle gerçekleştirmişlerdir. Kendi seçimleri olduğu için bundan mükellef olmuşlardır.⁵⁸⁴

⁵⁷⁶ Mevdûdî, *Tefhîmu'l Kur'ân*, 1/541.

⁵⁷⁷ Ahmed b Mustafâ el-Merâğî, *Tefsîru'l-Merâğî*, (Mısır: Şirketü Mektebe ve Matbaa Mustafâ, 1946), 7/97.

⁵⁷⁸ el-İsrâ 17/46.

⁵⁷⁹ Derveze, *Tefsîru'l-Hadis*, 3/390.

⁵⁸⁰ Karaman, *Kur'ân Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*, 3:489.

⁵⁸¹ el-Bakara 2/171.

⁵⁸² el-Kehf 18/57.

⁵⁸³ Taberî, *Câmiu'l-Beyân Fî Te'vili'l-Kur'ân*, 18/51.

⁵⁸⁴ Râdî, *Kur'ân'ın Mecazları*, 152.

Kafirlerin bu tutumunun temel sebebi olarak inatları gösterilmektedir. Hz. Peygamberin davetine kasten icabet etmedikleri ve direnç gösterdikleri belirtilmektedir. Çünkü âyetlerin kalpler üzerinde etkisi olduğunu gördükleri için Hz. Peygamber'i, tebliğinden vazgeçirmek için çabalamaktadırlar.⁵⁸⁵ Ancak bu gayretlerine rağmen Hz. Peygamber yoluna devam ederek davet hareketinden vazgeçmemiştir. Ebû Cehil ve Kureys'in ileri gelenlerinden bazı inkarcılar hakkında nazil olduğu rivayet edilen Fussilet Sûresi 5. âyette Peygamberimizin inzarına karşılık "Ey Muhammed senin ne dediğini anlamıyoruz, kalplerimizin üzerinde perdeler var" demişlerdir. Ebu Cehil elindeki bez parçasını, kendisiyle Rasulullah'ın arasına gererek "senin davetine karşı kalplerimiz örtüler içinde, kulaklarımız sağır ve aramızda da hicap var." demiştir.⁵⁸⁶ Davete icabet etmemekle birlikte alaycı bir tavır kullanarak inkarda direnmişlerdir. Savundukları batıl düşüncede sabit kalıp imana karşı inat etmelerinden dolayı kalplerinin perdelendiği ve hak ile aralarında set oluştuğu görülür. Bu kalp hali sebebiyle ile kafirlerin iman ile aralarında mesafe olduğu görülür.

2.2.2.10. Anlamayan Kalp Hali

İbret almada görmenin ve haberleri işitmenin tesiri çok büyüktür. Ancak bu ikisi de kalbin düşünmesiyle birleşince tam ve mükemmel olur. Çünkü kişi görüp duyup da bunlarla elde ettiği verilerin üzerinde düşünmezse ibret alma gerçekleşemez. Bu yüzden âyette "Yeryüzünde gezip dolaşmadılar mı ki düşünecek kalpleri, işitecek kulakları olsun! (Dolaştılar, ama ibret almadılar) Çünkü gerçekte gözler değil göğüslerdeki kalpler kör olur."⁵⁸⁷ buyrularak ilmin yerinin kalp olduğu vurgulanmıştır. Cahilliğe de körlük denilerek cahil kimsenin şaşkınlık halinin kör gibi olduğu düşünülmüştür.⁵⁸⁸

Allah Teala insanları, helak edilen kafir kavimlerin harabelerini görüp ibret almaları konusunda teşvik etmiştir. Ancak kafirler, ibret almamıştır. Çünkü düşünme yetilerini ve vahyi işitme özelliklerini kullanmamaktadırlar.⁵⁸⁹

⁵⁸⁵ Kutub, *Fî Zilâli'l Kur'ân*, 5/3108.

⁵⁸⁶ Şehâbu'd-Dîn Mahmûd b. Abdullâh el-Hüsni el-Âlûsî, *Rûhu'l-Meânî*, (Beyrût: Dâru'l-Kitâbi'l-İlmiyye, 1415), 12/350; Bilmen, *Kur'ân-ı Kerim Türkçe Meâl-i Âlisi ve Tefsiri*, 7/3181.

⁵⁸⁷ el-Hac 22/46.

⁵⁸⁸ Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, 23/233.

⁵⁸⁹ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 3/162.

Yüce Allah, kalpleri olduğu halde anlamayan, gözleri olduğu halde görmeyen, kulakları olduğu halde işitemeyen pek çok cin ve insanın bulunduğunu bildirmiştir. Hatta onların hayvanlardan daha aşağıda olduğunu belirtmiştir.⁵⁹⁰ Bunlar cismanî anlamda anlamayan, göremeyen ve işitemeyen varlıklar değildir. Dünya ve ahiretlerinde kendilerine faydası olacak şeyleri idrak edemeyen, bunları göremeyen ve işitemeyen kafirlerdir. Zira cismanî anlamda hayvandan farkları yok hatta daha aşağıda oldukları vurgulanmıştır. Çünkü onlar insanlık mertebesinin gereklerini ifa edememişlerdir.⁵⁹¹

Akletme, kalbin niteliklerinden biri olarak görülmüştür. Zira akıl etmek; nefsin arzu ve isteklerini kontrol altına almak ve onları hak çerçevesinde tutmaya çalışmak olarak bilinmektedir. Amaç, bilgiye ulaşan zihinsel bir düşünmeden ötedir. Nice akılsızlar vardır ki hakikatin bilgisine ulaşmıştır. Çünkü onlar nefislerini dizginleyecek güçlü iradeye sahiptir. Nice ilmî zekası üstün olanlar da akletmemekle eleştirilmiştir. Onlar da nefislerini heva ve hevsten alıkoyacak bir iradeye sahip olamamışlardır.⁵⁹² Kafirler; hakkı tanımaya zihinlerini yönlendirmeyen, yaratılanlara ibret nazarıyla bakmayan, âyetleri tedebbür maksadıyla dinlemeyen bir haldedirler. Küfürde derinleştikleri, iman etmemekte direttikleri ve kendilerinden sadece cehennem ehlinin amelleri sadır olduğu için Yüce Allah onların cehennem için yaratılmış mahlukatlar olduğunu ifade etmiştir. Cehennem onlara müstahak kılınmıştır. Çünkü onlar kendilerini cehenneme sürükleyen amellere dalıp gitmişlerdir.⁵⁹³ Bu amelleri ortaya çıkaran temel hareket noktası olan kalp, anlama yetisini kaybeden kafirin kalbidir. Yaratılanlara ibret nazarıyla bakmayan hakikatlerin temelini idrak edemeyen bir kalp hali ile onların imandan uzaklaştıkları görülür.

2.2.2.11. Körelen Kalp Hali (عمى)

A-m-y; gözün ve görmenin yitilmesi anlamında kullanılmaktadır. Aynı zamanda basiretin kaybı da körlük olarak adlandırılarak gerçek anlamda gözün yitilmesi körlük bile sayılmamıştır.⁵⁹⁴ Körlük; kalple de ilişkilendirilmiştir. Kalplerin kör olması sözü

⁵⁹⁰ el-A'râf 7/179.

⁵⁹¹ Taberî, *Câmiu'l-Beyân Fi Te'vili'l-Kur'ân*, 13/278.

⁵⁹² Abdurrahman Hasan Habenneke el-Meydânî, *el-Ahlâku'l-İslâmiyye* (Dımeşk: Dâru'l-Kalem, 1987), 281-282.

⁵⁹³ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 2/179.

⁵⁹⁴ İsfahânî, "amy", 588.

gerçek anlamda olmayıp mecaz bir ifadedir. Bununla kastedilen kalbin bilgiye götüren delilleri düşünmeyi yerine getirmemesidir. Gaflet ve dalalet körlük olarak görülmüştür. Çünkü Araplarda görmek anlamında ru'yet kelimesi daha çok bilmeyi ifade etmektedir.⁵⁹⁵ Gerçekte gözlerin değil, göğüslerdeki kalplerin kör olabileceğinin vurgulandığı âyette⁵⁹⁶ asıl körlüğün cismaniyette olmadığı bilakis manevi anlamda olduğu vurgulanır. Âyette geçen fikh kavramı bir şeyi benzeri veya düzenleyicisi ile arasında ilişki kurarak bilmek demektir. Kafirler, varlıklara bu ilişkiyi gözeterek bakmadıkları için eşyanın hakikatini ve manasını bilememektedirler. Bilakis onlar, sadece dış görünüşe odaklanmaktadır. Gözleri olduğu halde görememeleri buna işarettir. Çünkü nesnelerin dış görünüşüne baktıklarından dolayı onları yaratanın düzenlemesine ve hikmetine ilişkin anlamları görememektedirler.⁵⁹⁷

Kalp tüm zihni, ve ahlakî niteliklerle duyguların merkezi kabul edildiğinden, bu ifade onların inatçılıkları yüzünden hakikatleri duymaktan ve bilinçli hareket etmekten uzaklaştıklarını kastetmektedir.⁵⁹⁸ Eğer kalplerin basireti açık olsaydı geçmiş milletlerin yurtlarından geçerken ibret almaları ve imana meyletmeleri gerekirdi. Ancak onların kalpleri azaptan korkmaktan çok, onun hemen isabet etmesini istemektedir.⁵⁹⁹

Basiret yani derinlemesine görme işi kalbe aittir. Akılla kalbi birleştiremeyenler gerçeği göremezler ve zamanla sinelerindeki kalpler de körleşir.⁶⁰⁰ Kalp körelince de onun damgalanıp mühürlenmesi muhtemel hale gelir. Bu aşamaya gelen kişinin hidayet nurundan uzaklaşıp dalalete sapması kolaylaşırken yüce alemle irtibat kurması zorlaşır.⁶⁰¹ Gerçeği idrak edemedikleri için kalpleri zamanla imana karşı kör hale gelir. Kalbin körelmesi halinde kafirin, eşyanın hakikati ve yaratıcısını kavrayamadıkları vurgulanır. Bu yüzden inkarda sabit kalmakta, gerçeklerden ibret alamamaktadırlar.

⁵⁹⁵ Râdî, *Kur'ân'ın Mecazları*, 195.

⁵⁹⁶ el-Hac 22/46.

⁵⁹⁷ Mâturîdî, *Tefsîru'l-Mâturîdî*, 5/97.

⁵⁹⁸ Mevdûdî, *Tefhîmu'l Kur'ân*, 3/375.

⁵⁹⁹ Kutub, *Fi Zilali'l-Kur'ân*, 4/2430.

⁶⁰⁰ Bayraklı, *Kur'ân'da Değişim, Gelişim ve Kalite Kavramları*, 109.

⁶⁰¹ Güneş, *Kur'ân'da Kalp Kavramının Semantik Analizi*, 112.

2.2.3. Müşriklerin Kalp Halleri

Kelime olarak ortak olma, ortaklık, iki veya daha fazla kişinin maddi ya da manevi durumda ortak olması demektir.⁶⁰² Dini bir terim olarak ise Allah'a (c.c.) zatında, sıfatlarında ve fiillerinde ortak koşma ve O'nun yanında başka ilahlar da edinme demektir.⁶⁰³

İnsanın dinde şirk koşması iki çeşittir. İlk, büyük şirk olarak isimlendirilen Allah'ın (c.c.) ortağı olduğuna inanmaktır. Diğeri ise küçük şirk denilen yaptığı işlerde Allah'ın (c.c.) yanı sıra başka şeylerin de hoşnutluğunu gözetmektir. Riya da buna dahildir.⁶⁰⁴ Görüldüğü gibi şirk kuru bir fiil veya inançtan ziyade her davranışta yansımaları bulunan bir aktivitedir. Kur'ân ise bu anlamda şirke ve müşrike karşı büyük bir mücadele vermiş, insanları tevhide çağırmıştır.⁶⁰⁵

Tevhit inancının inkarı olan şirk, putperestliğin muadili olarak da görülebilir. Onların şirki sadece puta taparak değil, Allah'a (c.c.) karşı yalan uydurup iftira ederek ve hevaya tabi olarak da gerçekleşmektedir. Kur'ân; şirkin zannî bilgiye dayandığını, dayanaksız, asılsız ve kesin olmayan bir sanıya karşılık geldiğini belirtmektedir. Müşriklerin taptıkları putların sahte ve bu zannın ürünüden başka bir şey olmadığı görülür.⁶⁰⁶

Müşrik, Allah'ın varlığı değil de birliğine iman etmediği için kurguladığı aracı tanrılar üzerinden bireysel ve toplumsal yaşamını inşa eder. Bu oluşturduğu hayat çokluk üzerine tanımlanmıştır. Tek bir tanrının vasıflarını pek çok varlık üzerinde bölüştürmüş aracı tanrıları ihdas etmiştir. Bu şekilde yüce Allah'a (c.c.) zatında, sıfatlarında, isimlerinde ve fiillerinde ortak koşan kişi esasında tanrının küçük düşürülüp acizleştirildiği bir inanç modeline sahip demektir.⁶⁰⁷

Şirk önemli bir husus olduğu için İslâm alimleri hangi fiillerin şirke sebebiyet verdiğine dair farklı görüşler sunsalar da Şâh Veliyyullah ed-Dihlevî (öl. 1762) konuya şu şekilde bir açıklık getirmiştir;

⁶⁰² İbn Manzûr, "şrk", 7/99.

⁶⁰³ Şerafettin Gölcük vd, *Kelam (Tarih-Ekoller-Problemler)* (Konya: Tekin Dağıtım, 2001), 141.

⁶⁰⁴ İsfahânî, "şrk", 452.

⁶⁰⁵ Yolcu, *Kur'ân'da İnkâr Psikolojisi*, 61-62.

⁶⁰⁶ İzutsu, *Kur'ân'da Dini ve Ahlakî Kavramlar*, 215-217.

⁶⁰⁷ Okumuş, *Bütün Yönleriyle Şirk; Şirk İnancının Parametreleri*, 130.

1-Müşrikler putlara ve yıldızlara secde ederlerdi. Bu yüzden Allah'tan başkasına secde etmek şirke neden olmaktadır.

2-Hastalıktan kurtulmak, zenginleşmek, sıkıntıların def edilmesi gibi her türlü ihtiyaç durumunda Allah'tan (c.c.) başkasına arzda bulunmak şirke sebeptir.

3-Din bilginlerini Allah'tan ayrıca Rab edinerek helal-haram kılma yetkisini, hüküm koyma gücünü onlara tesis ettirmek de şirke götürür.

4-Putlara ve yıldızlara yaklaşmak için onlar adına kurban kesmek de şirkidir.

5-Bazı müşrikler anlaşmazlık durumlarında karşı tarafa putların isimleriyle eman verdirmektedirler. Allah Teâla bunu yasaklamış ve şirk olarak saymıştır.⁶⁰⁸

İnsanoğlu şirk koşarak yönünü haktan çevirmiş olur. Bu yüzden şirk büyük ve affedilmez bir günah sayılır. İnsanın yaratılış sebebini idrak etmek istememesi ve kainatta bulunan tüm delillere karşı gözünü kapatması şirkin temel sebebidir. Zira hem kendinin hem de evrenin yaratılışına dair bir ve tek olan yaratıcıya ulaşmak için sayısız deliller bulunur.⁶⁰⁹

Ehl-i Kitap güruhu da Allah'a şirk koştukları gerekçesiyle müşrik kapsamında sayılmıştır. Delil olarak ise Hristiyanların teslis inancına sahip oldukları, Yahudilerin de Hz. Üzeyir'i Allah'ın oğlu kabul etmelerinin anlatıldığı âyetleri getirmişlerdir.⁶¹⁰ Müşriklerin Allah'a ortak koşarken varlığına dair bir inkarcılık gütmedikleri gibi Ehl-i Kitap da bu amacı gütmemektedir. İki grup da Allah'ın varlığına iman etmiş ancak birliği konusunda inkara sapmışlardır. Putperestler bunu yaparken kendi putlarını aracı kılmış, kitap ehli insanlar peygamberlerini, din adamlarını veya hevalarını vasıta kabul edip şirk koşmuşlardır. Dolayısıyla bu çalışmada müşrik başlığı altında Ehl-i Kitap inkarcıları da ele alınacaktır.

2.2.3.1. Taşlaşmış Kalp Hali (قسست)

Taşın sertliğinden gelen kasvet kelimesi, Kur'an'da kalp katılığı için kullanılmıştır.⁶¹¹ Kasvet kelimesi merhametsiz, sert, insafsız, dayanması zor, etkiye karşı

⁶⁰⁸ Şâh Velîyyullah ed-Dihlevî, *Huccetullâhi'l-Bâliğa*, çev. Mehmet Erdoğan (İstanbul: İz Yayıncılık, 1994), 1/228-233.

⁶⁰⁹ Mehmet Soysaldı, *İnançla İlgili Temel Kavramlar* (İzmir: Çağlayan Yayınları, 1997), 73.

⁶¹⁰ Soysaldı, *İnançla İlgili Temel Kavramlar*, 68-71.

⁶¹¹ İsfahânî, "ksv", 671.

tepkisiz gibi anlamlara gelir.⁶¹² Kalp kasveti onun sertleşmesi ve bundan ötürü duyarsızlaşmış öğütlere karşı taş gibi olmasıdır.⁶¹³ “Sonra bunun ardından kalpleriniz yine katılaştı; taş gibi hatta daha katı oldu. Çünkü taş vardır ki içinden ırmaklar fişkirir. Taş vardır ki yarılr da içinden sular çıkar. Taş da vardır ki Allah korkusuyla (yerinden kopup) düşer. Allah yaptıklarınızdan hiçbir zaman habersiz değildir.”⁶¹⁴ Taş olma vasfı bir cisme arız olduğunda, o cismin etkilenmeyi kabul etmediği anlaşılır. Kalp de böyledir. Delilleri, âyetleri ve ibret verici şeyleri görünce etkilenir. Ancak bazı kalpler isyan, kibir ve inatçılıkta o kadar ileri gitmiştir ki hiçbir etkiye karşı duyarlılığı kalmayarak taş gibi olmuşlardır.⁶¹⁵ Taşlaşma fiili, onun ders ve ibret almamasına bir mesel olarak verilmiş, onun taş gibi sert ve kaba oluşuna işaret etmiştir.⁶¹⁶ Başka bir ifadeyle bu, kalbin vurdumduymaz hale gelerek önemli değerlere kendini kapaması ve hidayete aldırış etmemesi halidir.⁶¹⁷ Yukarıdaki âyette kastedilen grup, Yahudi topluluğudur. Onlar gerek Hz. Musa döneminde sığır mucizesiyle gerekse Hz. peygamberin tebliğ ettiği âyetlerle kalpleri yumuşamayan bir yapıya sahiptirler. Hatta kalplerinin taştan da daha sert olduğu vurgulanır. Çünkü taş akıl sahibi bir varlık olsaydı bu tür deliller karşısında sertliğini yitirir ve Rabbinde iman ederdi. Aynı zamanda Allah’a (c.c.) itaat konusunda daha duyarlı olur ve yumuşardı.⁶¹⁸ Ancak müşrikler öğütlere karşı duyarsızlaşmış taştan da katı bir hale gelmiştir. Müminlerin kalbî halleri ise şirk koşanların aksine Allah’ın (c.c.) adı anılınca hemen yumuşamaya müsait yapıdadır.

Kasvet kelimesinin geçtiği âyetler incelendiğinde, tamamının imanı kabulden uzak olan insana işaret ettiği görülür.⁶¹⁹ “İşte verdikleri sözleri bozmaları sebebiyledir ki onları lanetledik, kalplerini de kaskatı kıldık. Kelimeleri yerlerinden ve anlamlarından uzaklaştırır (tahrife uğratar)lar. Akıllarından çıkarmamaları istenen şeylerden önemli bir kısmını da unuttular. (Ey Muhammed!) içlerinden pek azı hariç, onların daima bir hainliğini görüyorsun. Yine de sen onları affet aldırış etme. Çünkü Allah iyilik yapanları sever.”⁶²⁰ âyetinde Yahudilerin kalplerinin katılaştığını ve buna sebep olan şeyin iman ve

⁶¹² Bayraklı, *Kur’ân’da Değişim, Gelişim ve Kalite Kavramları*, 93.

⁶¹³ Güneş, *Kalp Kavramının Semantik Analizi*, 100.

⁶¹⁴ el-Bakara 2/74.

⁶¹⁵ Râzî, *Mefâtihu’l-Gayb*, 3/555.

⁶¹⁶ Beydavi, *Envâr’u’t-Tenzil ve Esrâr’u’t-Te’vil*, 1/88.

⁶¹⁷ Demirci, *Kur’ân’ın Ana Konuları*, 120.

⁶¹⁸ Râzî, *Mefâtihu’l-Gayb*, 3/556-557.

⁶¹⁹ Hatice Cerrahoğlu, *Kur’ân-ı Kerîm’de Akıl ve Kalp Kavramları ve Bunların Birbirleriyle Münasebetleri* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1993), 130.

⁶²⁰ el-Mâide 5/13.

ibadet noktasında verdikleri sözden caymaları olduğu vurgulanmıştır. Yapıp ettikleri yüzünden kalplerinin taş gibi olduğu ve artık hiçbir nasihatın, öğütün fayda veremeyeceği hale geldiği görülür. Dünya tutkusu onları esir aldığından dolayı Rablerine karşı sorumluluklarını unutmuş ve istediklerine ilahî bir kılıf uydurmak amacıyla âyetleri tahrif etmişlerdir. Bu davranış bozukluğunun nesilden nesle aktarıldığı, hatta Hz. Peygamber dönemindeki Yahudilerde bile kendini gösterdiği görülmüştür.⁶²¹ “İman edenlerin Allah’ı zikretmekten ve inen haktan dolayı kalplerinin saygı ile ürpermesinin zamanı gelmedi mi? Daha önce kendilerine kitap verilip de üzerinden uzun zaman geçen böylece kalpleri katılaştıranlar gibi olmasınlar. Onlardan birçoğu fasık kimselerdir.”⁶²² âyeti kalplerin sertleşmesi fiilinin bizzat kimlerde gerçekleştiğini gözler önüne sermektedir. Ehl-i Kitap kendilerine gönderilen peygamberden yıllar sonra ahlakî bir çöküntüye girmişler ve zaaflarına teslim olmuşlardır.⁶²³ Âyetlerden yüz çevirmiş, dünyaya meyletmış, iyilik ve itaat için hiçbir tepki göstermeyecek kadar kalpleri sertleşmiştir. Peygamberleriyle aralarındaki zaman uzayınca kitabı değiştirip, ondaki emirleri kulak ardı edip, din adamları ve rahipleri rab edinmişler, böylece ilahî uyarıya karşı kalpleri kaskatı olmuştur.⁶²⁴ Yüce Allah müminleri Ehl-i Kitaba benzemekten sakındırmak için onların bu kalp halleri müminlere örnek olarak vermiş bu durumdan sakınmaları konusunda onları uyarmıştır.

Yumuşak kalbin, taşla dönüşmesinin altındaki temel neden âyette Allah’ı (c.c.) anmaktan ve ilahî vahyi kavramaktan uzaklaşmak olarak belirtilmiştir. Bunu yapan gönüllerin zamanla değişime uğradığı ve hakikat nurunun tesir edemeyecek kadar duyarsızlaşacağı vurgulanmıştır. Manevi gelişimi ihmal edip nesilden nesle aktarmayan ehli kitap kalbi, mesajlara karşı tamamen tepkisiz bir hale bürünmüştür.⁶²⁵ “Hiç olmazsa onlara azabımız geldiği zaman yakarıp tövbe etselerdi ya... Fakat (onu yapmadılar) kalpleri katılaştı. Şeytan da yapmakta olduklarını zaten onlara süslü göstermişti.”⁶²⁶ âyetinde peygamberlerini yalanlayanların sıkıntı ve belalarla imtihan edilmelerine rağmen itaate yanaşmamaları, kalplerinde bir dönüşüme sebebiyet vermiştir. Kur’ân, Firavun ve kavminin ileri gelenlerinin başlarına getirilen musibet ve belaları buna en iyi

⁶²¹ Karaman, *Kur’ân Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*, 2/233.

⁶²² el-Hadîd 57/16.

⁶²³ Mevdûdî, *Tefhîmu’l Kur’ân*, 6/129.

⁶²⁴ Sâbûnî, *Safvettü’t-Tefâsîr*, 3/308.

⁶²⁵ Bayraklı, *Kur’ân’da Değişim, Gelişim ve Kalite Kavramları*, 94.

⁶²⁶ el-En’âm 6/43.

örnek olarak vermiştir. Onlar, akılları başlarına gelsin diye yıllarca süren kuraklık ve ürün kıtlığına uğratılmışlardır. Allah Teâla kendilerine gelmeleri, vicdan ve pratik hayatlarını denetim altına almaları için onları sınamıştır. Ancak onlar buna yanaşmamış, sıkıntının şiddeti kalplerinde tesir bulmamıştır. Sıkıntıların yumuşatamadığı ve Allah'a yöneltmediği kalp; taşlaşmış ve ölü bir hale gelmiştir. İçindeki fitri alıcıları işlevini kaybetmiş ve hiçbir uyarıdan etkilenmez hale gelmiştir.⁶²⁷

“Allah’ın zikrine karşı kalpleri katı olanların vay haline! İşte onlar açık bir sapıklık içindedirler.”⁶²⁸ Âyetteki kalbi katı olanlardan kasıt müşriklerdir.⁶²⁹ Onlar Allah’ın (c.c.) zikrine karşı duyarsızlaşmışlardır. Halbuki Allah’ı (c.c.) zikretmek, kalbi itminana götürür. Müşriklerin kalbi bu itminan halinden de uzaktır. Zira insanın kalbi iki sebepten dolayı mutmain olmaz. İlki; daralan ve sıkılan kalbe sahip olmaktır. Bunların kalbi tamamen kararmadığı için İslâm’a yönelme ihtimalleri hala yok olmamıştır. İkincisi ise katılaştırmış bir kalbi olanlardır. Bu insanların hakkı kabul edip Müslüman olmaları imkansızdır. Onlar helak olmaktan başka bir şey beklememeleri konusunda uyarılmaktadırlar.⁶³⁰ İnsanın iç dünyası bozuk yapıda olur ve ruhani şeylere ilgi duymaktan uzak ve kötülüğe meyyal olursa Allah’ın zikri, onun katılık ve bulanıklığını artırır. Bu güneşin ışığının çamaşırcının yüzünü karartırken çamaşırları beyazlatmasına ya da sıcaklığın mumu eritmesine rağmen tuzu katılaştırmasına benzer. Kısacası Allah’ın zikri temiz ve ruhani nefislerde imanı, itminanı ve hidayeti artırırken; kötü ve şeytani nefislerde haktan uzaklaşmayı ve kasveti gerektirir. Bu yüzden manevi sağlığın en temel devası Allah’ı zikirdir.⁶³¹ Allah’ın (c.c.) zikrine karşı katılaştıran bir kalp halinin imana meyledemediği görülür. Çünkü kalp, zikirle tatmin olamayacak kadar sert bir durumdadır. Bu yüzden iman karşısında taş gibi duyarsız kalmıştır.

2.2.3.2. Korku Salınmış Kalp Hali (رعب)

Ru'b kelimesi, daha önce de değinildiği gibi korku demektir. Ancak bu korkunun dolmak ve kesilmek manaları içermesinden dolayı⁶³² diğer korkulardan daha şiddetli ve

⁶²⁷ Kutub, *Fi Zilali'l-Kur'an*, 2/1089.

⁶²⁸ ez-Zümer 39/22.

⁶²⁹ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 3/166; Bursevî, *Rûhu'l-Beyân*, 6/50.

⁶³⁰ Mevdûdî, *Tefhîmu'l Kur'an*, 5/105.

⁶³¹ Râzî, *Mefâtîhu'l-Gayb*, 26/441.

⁶³² İsfahânî, “rab”, 356.

psikolojik etkiler barındırdığı görülür. Kalplere salınan bu korkunun inkarcılara has olduğu savunulur. Çünkü İslâm düşmanlarının kalbinde ya savaşırken ya da tartışırken Müslümanlara karşı bir korku oluşur.⁶³³ Onların kalplerini korkuyla dolduracak olan da Allah'tır. Bu korku, kalbi öylesine doldurur ki başka bir duyguya yer bırakmaz. Bu yüzden inkar eden, şirk koşan ve delilsiz iş yapan kişi korkaktır. Kendine güveni yoktur.⁶³⁴ Nitekim âyette “Hakkında hiçbir delil indirmediği şeyleri Allah'a ortak koştuklarından dolayı; inkar edenlerin kalplerine korku salacağız. Barınakları da cehennemdir. Zalimlerin kalacakları yer, ne kötüdür.”⁶³⁵ buyrulur bu korkuya işaret edilmiştir. Müşriklerin, Allah'a imanın verdiği moral gücüne sahip olmadıkları için Uhud Savaşında galip gelmelerine rağmen kalplerinde oluşan korkudan dolayı savaş meydanını terk etmelerinden bahsedilmektedir. Müslümanların, paniğe kapılıp dağılmış olmasına rağmen müşrikler önemli bir netice elde edemedi çekip gitmiş, hatta dönüp Müslümanların işlerini bitirmeyi düşünseler bile cesaret edememişlerdir. Bunun sebebi Yüce Allah'ın, kalplerine saldırdığı korkudur.⁶³⁶ Bu korkunun sebebi ise şirk koşmuş olmaları ve tevhide inanmamalarındandır. Dolayısıyla bu âyet, Müslümanlara Allah'ın birliğine ve ihlase sarılmaları hususunda ders niteliğindedir.⁶³⁷

Haşr Sûresi 2. âyette bir Yahudi kabilesi olan Nâdiroğulları, Uhud Savaşından sonra Mekkelilerle iş birliği için verdikleri sözden dönmüş, ancak münafıklardan ve yandaşlarından bekledikleri yardımı görememiş ve kalplerine korku salınmıştır. İhanetlerinin sonucu olarak kalelerinden çıkarılmışlardır. Hatta Müslümanlar kullanmasın ve faydalanmasın diye evlerini yıkmışlardır.⁶³⁸ Burada inkarcılığın getirdiği korkunun kişiye neler yaptırdığı görülmektedir. Onların yurtlarını terk etmeleri ve evlerini kendi elleriyle yıkmaları bu korkunun neticesidir.⁶³⁹ Allah, ilk aşamada düşmanlarının kalplerine bu korkuyu salarak psikolojik olarak yenilgiye uğratmıştır. Bu korku kendi sonlarını getirmeye yetmiştir.

Müşriklere Hendek savaşında yardım eden ehl-i kitaptan Benî Kurayza kabilesi de Müslümanlara verdikleri sözden caydıkları için kalplerine korku salınan gruptur.⁶⁴⁰

⁶³³ Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, 9/385.

⁶³⁴ Bayraklı, *Kur'ân'da Değişim, Gelişim ve Kalite Kavramları*, 107.

⁶³⁵ Âl-i İmrân 3/151.

⁶³⁶ Karaman, *Kur'ân Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*, 1/689; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 1/425.

⁶³⁷ Yazır, *Hak Dini Kur'ân Dili*, 2/1198.

⁶³⁸ Karaman, *Kur'ân Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*, 5/285.

⁶³⁹ Bayraklı, *Kur'ân'da Değişim, Gelişim ve Kalite Kavramları*, 107.

⁶⁴⁰ el-Ahzâb 33/26.

Medine'den düşman çekilince Müslümanlara ihanet eden bu Yahudi kabilesi, yaptıklarının bedelini ödeyeceklerini bildiklerinden kalplerine bir korku salınarak kalelerinden çıkmak zorunda kalmış ve Tevrat'ın hükümlerine tabi olarak savaşçı erkekleri idam edilmiştir.⁶⁴¹ Uhud Savaşında galip gelmelerine rağmen inkarcılar korkaklığa bürünmüş, istedikleri emellere ulaşamamışlardır. Diğer âyetlerde de Yesrib'in önderleri ve soyluları olan Yahudilerin, itaatsizlikleri ve sözden caymaları yüzünden toplum nazarında itibarları yerle bir olmuş, kalpleri korkuyla dolmuş ve cezalarına katlanmak zorunda kalmışlardır. Kalplerini korkunun bürümesinin ise Allah'tan başka dayanaklara sırtlarını yaslamalarından olduğu görülür. Müşrik kalbinin bu hali, Allah'a ortak koşmaları, delilsiz iş yapmaları, verdikleri sözden caymaları ve arkadan iş çevirmeleri yüzündendir.

2.2.3.3. Şirk Sevgisi Sinmiş Kalp Hali (شرب)

Ş-r-b; su yada başka bir içeceği içmek demektir. Ancak burada kalp ile birlikte kullanılarak gerçek anlamından uzaklaşmıştır. Buzağıya olan aşırı sevgilerinden dolayı sanki buzağı kalplerine bağlanmıştır. Aynı zamanda Araplar, bedene etkisinin şiddeti ve kuvvetini belirtmek için karışık sevgi ve nefretten bahsederken şeribe fiilini kullanmışlardır.⁶⁴² Kalbe buzağı sevgisinin içirilmesi meselesi üzerinden şirk koşmalarının sevdirmesi olayı Kızıl Denizi geçip de Samiri adındaki adamın yaptığı buzağıya tapan İsrailoğulları'na işaret etmektedir. “Hani Tûr'u tepenize dikerek sizden söz almıştık, size verdiğimiz Kitab'a sımsıkı sarılın; ona kulak verin demiştik. Onlar da dinledik, karşı geldik demişlerdi. İnkarları yüzünden buzağı sevgisi kalplerine sindirilmişti. Onlara de ki: (Tevrat'a beslediğinizi iddia ettiğiniz) imanınızın size emrettiği şey ne kötüdür, eğer inanan kimseler iseniz!”⁶⁴³ Sindirilme manası verilen ve içmek anlamına gelen ş-r-b fiiliyle istiare yapıldığı görülmektedir. Burada İsrailoğulları'nın kalplerinin buzağı sevgisinde aşırı gitmesi betimlenmiştir. Sanki bir içeceğin yudum yudum, sindire sindire içilip vücuda karışması gibi buzağı sevgisiyle şirkleri kalplerine karışıp sinmiştir. Zira kalplerin buzağıyı içmesi şeklinde bir anlam

⁶⁴¹ Karaman, *Kur'ân Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*, 4/378.

⁶⁴² İsfahânî, “şrb”, 448-449.

⁶⁴³ el-Bakara 2/93.

düşünülemez.⁶⁴⁴ Allah'ı inkar etmelerinden dolayı kalplerinde buzağıya karşı bir sevgi oluşmuştur. Çünkü Tevrat'taki hükümleri görünce buzağıya tapınmanın daha kolay olacağını düşünmüşlerdir. Şeriatı uygulamayı reddedip başka bir dini otorite aramışlardır.⁶⁴⁵

Boyanın elbiseye nüfuz etmesi gibi buzağı sevgisi ve ona tapınma kalplerine yerleşmiştir. Aynı zamanda suyun tüm nebatata hayat vermesi gibi bu sevgi de onlardan çıkan tüm fiil ve davranışların hayat kaynağı olmuştur. Bu sebeple buzağı sevgisiyle gerçekleşen şirkleri hayatlarına sinmiştir.⁶⁴⁶ Onun ilah olduğu düşüncesi kalplerine nüfuz etmiştir.⁶⁴⁷ Şirk duygusu içlerine işleyen müşriklerin, bunun yanlış bir yol olduğunu kavrayamamaları buzağı sevgilerinin kalplerine nüfuz etmesindedir. Söküp çıkarılması imkansız hale gelen bu sevginin kalp alemlerinde büyük tahribat oluşturduğu inanç dünyalarında bir kaos meydana getirdiği görülür.

2.2.3.4. İnkarcı Kalp Hali (منكرة)

Kur'an'da insanı inkarcı hale yönelten bazı etkenlerin varlığından bahsedilir. Bunlar; kibir, hased, heva, ön yargı, şüphe, cehalet, kin gibi psikolojik motivler olabildiği gibi baskı, zulüm, aşırı tazim, çevre gibi sosyal motivler de olabilmektedir. Hatta Kur'an buna şeytanın dalalete saptırmasını da ekler.⁶⁴⁸ Bu etkenler kişiyi imandan gittikçe uzaklaştırarak inkar karanlığına doğru sürükleyebilmektedir. Fakat bunu gerçekleştirme gücünü Allah, insana vermiş ve tercihlerinde özgür bırakmıştır. Dolayısı ile insanın kalbinin imana ve inkara meyledebilecek kabiliyette yaratıldığı görülmektedir. Şirke sapmak da bunlardan biridir. Tevhide sarılmak ya da şirk koşmak iradenin gereğidir. Buna iten motivler de ehemmiyet taşımaktadır. Zira inkarın altında yatan psikolojik bir motiv olan kibrin şirkle ilişkisi bağlamında yüce Allah bir âyette “Sizin ilahınız tek bir ilahtır. Ahirete inanmayanların kalpleri bunu inkar etmekte, kendileri de büyüklük taslamaktadırlar.”⁶⁴⁹ buyurarak ahirete iman etmeyenlerin kalplerinin tevhit inancını kabullenemediği vurgulanmıştır. Putlara ve heykellere tapanların inançlarının önceki

⁶⁴⁴ Râdî, *Kur'an'ın Mecazları*, 28-29.

⁶⁴⁵ Mâturîdî, *Tefsîru'l-Mâturîdî*, 1/512.

⁶⁴⁶ Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, 3/604-605.

⁶⁴⁷ Kurtubî, *El-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'an*, 2/32.

⁶⁴⁸ Abdurrahman Kasapoğlu, *İman Psikolojisi* (İstanbul: Yalnızkurt Yayınları, 1997), 167.

⁶⁴⁹ en-Nahl 16/22.

âyetlerde çürütülmesinden ve yollarının yanlışlığı belirtildikten sonra Yüce Allah insanları tevhit inancı altına çağırılmaktadır. Müşrikler ise bu konuda direnmektedir. Ancak müşriklerin bu çağrıya cevap vermemesinin altında ahirete iman etmemeleri yatar. Mükafata kavuşma arzusu ya da cezadan sakınma endişesi duymayan bu kalpler, kendi görüş ve düşüncelerine uymayan söz ve tavsiyeyi reddedip başkalarının sözüne kulak verme hususunda kibirlenip cehalet ve dalalette ısrar etmektedir.⁶⁵⁰

Müşrikler, kendilerinden öncekilerin öğretilerine körü körüne tabi oldukları ve alışkanlıklarından vazgeçemedikleri için Hz. Peygamberi tasdik etmemişlerdir. Aynı zamanda imanı gururlarına yediremediklerinden dolayı inkarcı tavırları kalplerine sinmiştir.⁶⁵¹ Bu yüzden tüm iman esaslarını reddetmişlerdir.

İnkâr etme vazifesi akla değil kalbe izafe edilmiştir. Ahirete inanmama ve büyükleme kalbin tevhidini kabul etmeyerek inkarcı olmasına sebep olarak gösterilmektedir.⁶⁵² Halbuki tek olan Allah'ın hikmeti ve adaleti daha çok ahirette tecelli edecektir. Onların ahirete inanmama sebebi ise yapıları ve karakterlerinde gizlidir. Kalpleri kötü ve inkarcıdır. Bu yüzden onlar gözlerinin önündeki delilleri görememektedirler.⁶⁵³ Kalplerinin sürekli inkâr halinde bulunması, ahireti kabul etmeyip ceza ve mükafatın olacağına iman etmemelerindedir. Amellerinin karşılığının verileceği bir uhrevî aleme inanmayan kişi, ahireti yaratan varlığa da inanmayacaktır. Dolayısıyla kalbi tüm bu hakikatleri inkâr eder hale gelmektedir.

2.2.3.5. Eğri Kalp Hali (زِيغ)

Eğrilik anlamındaki zeyğ kelimesi doğruluktan sapmak, eğrilmek demektir. Allah'ın, müşrikin yoldan sapmasına karşılık, kalplerine aynısıyla muamele etmesidir.⁶⁵⁴ Kur'ân'da eğrilikle kastedilen şeyin ne olduğu hakkında iki görüş vardır. İlki onun kalpte ortaya çıkan bir şüphe olduğudur. Diğeri ise doğru yoldan sapma anlamında bir meyil olduğudur.⁶⁵⁵ Nitekim Yüce Allah âyette “Kalplerinde eğrilik olanlar, fitne çıkarmak ve onun olmadık yorumlarını yapmak için müteşâbih âyetlerinin ardına düşerler.”⁶⁵⁶

⁶⁵⁰ Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, 20/196.

⁶⁵¹ Beydavi, *Envâr't-Tenzil ve Esrâru't-Te'vil*, 3/224.

⁶⁵² Bayraklı, *Kur'an'da Değişim, Gelişim ve Kalite Kavramları*, 110.

⁶⁵³ Kutub, *Fi Zilali'l-Kur'an*, 4/2167.

⁶⁵⁴ İsfahânî, “zyğ”, 387.

⁶⁵⁵ Cevzî, *Zâdu'l-Mesîr*, 1/260.

⁶⁵⁶ Âl-i İmrân 3/7.

buyurarak kalplerinde eğrilik bulunan bir gürhün âyetlere karşı tavrını ele almaktadır. Kalplerinde şüphe ve haktan sapma meyli olanlar; lafızları birbirine benzeyen ancak anlamları çeşitli olan âyetleri tevil edip yorumlayıp ona tabi olurlar. Böylece tevilde güçlük çekenlerin aklına fitne sokup kendi sapkınlıklarını onlara da aşlamaya çalışırlar. Aynı zamanda muhkem olan âyetleri müteşâbih âyetlere göre, müteşâbihleri de muhkemlere göre yorumlayarak kafa karışıklığı oluşturmaya çalışırlar. Bidatleri hak gibi göstermek için onları müteşâbihlerle delillendirirler. Kalplerinde sapma eğilimi bulunanların kim olduğu ile ilgili görüşler de farklıdır. Hz. İsa hakkında sorular sorup laf oyunu yapan Necran Hristiyanları ya da İslâm ümmetinin ne kadar ömrünün olduğunu mukattaa harflerinden çıkarmaya çalışan Yahudiler olduğu söylenmektedir. Ancak fitne çıkarmanın Allah'a ortak koşmakla bağdaştırıldığı da düşünülmektedir. Bu âyetleri yorumlayarak kalplerindeki batıl düşünceyi delillendirmek isteyenler şirk koşanlardır.⁶⁵⁷ Şirk koşanlar müteşâbih âyetlerin peşine düşüp kendi düşüncelerine göre onları yorumlamış ve böylece insanların kalplerine fitne tohumları bırakmışlardır. Bunu yapmalarındaki temel itici güç ise kalplerinin eğri bir halde olması ve dalalete sapmış olmasındandır. Bu sapkın halde kendilerini sürüklemekle yetinmemiş başkalarını da o yöne meylettirmek için müteşâbih âyetleri kullanmışlardır. Hem otorite olarak Yüce Allah'a ortaklar getirip hem de O'nun indirdiği âyetleri delil olarak kullanmaları şirklerini ortaya koymaktadır. İçlerindeki otorite karmaşasının neden olduğu şüphelerinin kalplerinde eğri bir hal oluşturduğu görülmüştür.

2.2.3.6. Birbirine Benzeyen Kalp Hali (تشابهت قلوبهم)

Ş-b-h fiilinin asıl manası nitelik bakımından iki şeyin benzerlik göstermesidir. Somut yada soyut olan benzerlikten dolayı iki şeyin birbirinden ayırt edilememe durumudur. Müşriklerle kitap ehlinin kalpleri de cehalet ve azgınlıkta benzerlik göstermektedir.⁶⁵⁸ Ehli Kitab'ın kalbinin şirk koşmaları sebebiyle müşriklerle aynı kategoride incelenmesinin yanı sıra Yüce Allah kalp hali olarak da bu iki grubun birbirlerine benzediklerini bildirmektedir. Zira âyette “Bilmeyenler; Allah bizimle konuşsa ya da bize bir mucize gelse ya! derler. Bunlardan öncekiler de tıpkı böyle

⁶⁵⁷ Taberî, *Câmiu'l-Beyân Fi Te'vili'l-Kur'ân*, 6/186-187.

⁶⁵⁸ İsfahânî, “şbh”, 443.

bunların dedikleri gibi demişti. Onların kalpleri (anlayışları) birbirine benziyor. Biz âyetleri kesin olarak inanacak bir toplum için açıkladık.”⁶⁵⁹ buyrularak benzerlikleri belirtilmiştir. Bunu söyleyenler müşrikler ve ehl-i kitaptan cahillikte bulunanlardır. Müşriklerin, tıpkı önceki kavimler gibi vahyi bizzat Yüce Allah’tan almayı ya da kendilerine mucizeler gösterilmesini istedikleri görülür. Bu iki grubun da körlük ve inat bakımından benzer nitelikte kalpleri bulunmaktadır.⁶⁶⁰ Aynı zamanda peygamberi yalanlamada da benzerlik gösterirler.⁶⁶¹ Çünkü onlar kibirlenerek ve küstahça Allah’ın (c.c.) meleklerle ve Hz. Musa’yla konuştuğu gibi kendileriyle de konuşmasını istemişlerdir. Onlardaki bu tavır kalplerinin inanmak istememesindedir. Öncekilerin de bu düşüncelerde bulunmasıyla kalplerinin benzerliği vurgulanmaktadır. Zira Zariyât Sûresi 53. âyette de peygamberlere büyücü demelerini birbirlerine vasiyet etmiş gibi oldukları üzerinden benzerliklerine dikkat çekilmiştir.⁶⁶²

Kalplerinin birbirine benzemesinin; işi yokuşa sürmek, mucize beklemek ve iman etmede direnmek hususunda da olduğu görülmektedir.⁶⁶³ Zira onlar, tıpkı Hz. Musa’nın getirdiği mucizelere şahit olup Allah’ın âyetlerini dinleyen Yahudiler gibi iman etmemişlerdir. Aralarında davranış benzerliği görülmektedir.⁶⁶⁴ Görüldüğü gibi Yahudilerin, müşriklere karşı bir üstünlüğü yoktur. Zira onlar; zihniyet, inatçılık ve sapkınlık bakımından benzer kalplere sahipler.⁶⁶⁵

Şirk koşan bu grupta, temelde peygamberlik makamına değer vermedikleri ve gereksiz buldukları düşüncesinin yattığı görülür. Zira âyetlerin bizzat kendilerine aracısız bir şekilde indirilmesini ve kendilerine mucizelerin gösterilmesi talebi buna delil olarak verilebilir. Bu düşünce sadece onlarda değil, kendilerinden önce gönderilen kitap ehlinde de bulunmaktadır. Bu yönleri ile kalplerinin birbirine ne kadar benzediği görülmektedir. Fakat bunun temel nedeni imana yanaşmak istememeleridir. Dolayısıyla kalp halleri inkarda diretmeye ortak olan bu iki grubun aynı bahanelerin ardına sığınmak istediği görülür.

⁶⁵⁹ el-Bakara 2/118.

⁶⁶⁰ Beydavi, *Envâru't-Tenzil ve Esrâru't-Te'vil*, 1/103.

⁶⁶¹ Sâbûnî, *Safvettü't-Tefâsîr*, 1/80.

⁶⁶² Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 1/182.

⁶⁶³ Kurtubî, *El-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 2/92.

⁶⁶⁴ Mukâtil b Süleymân, *Tefsîr-i Mukâtil*, 1/134.

⁶⁶⁵ Kutub, *Fî Zilâli'l Kur'ân*, 1/107.

2.2.3.7. Mühürlenmiş Kalp Hali (ختم)

Kafir için de kullanılan ve mühürleme anlamına gelen hatm işinin âyetlerde müşrik kalbe de nispet edildiği görülür. Hakka dönük olmayan ve sakıncalı fiiller gerçekleştiren kafirin, öğüdün işleyemediği bir kalbinin olduğu vurgulanmıştı. Müşrikteki kalp mühürlenmesinin arzu ve isteklerinin peşine düşüp onun kontrolü altına girmesi sebebiyle olduğu görülür. Nitekim âyette bu konu “Nefsinin arzusunu ilah edinen, Allah’ın; (halini) bildiği için saptırdığı ve kulağını ve kalbini mühürlediği, gözüne de perde çektiği kimseyi gördün mü? Şimdi onu Allah’tan başka kim doğru yola eriştirebilir? Hala düşünüp ibret almayacak mısınız?”⁶⁶⁶ şeklinde belirtilmiştir. Burada nefsin ilah edinen kimselerin kalplerinin mühürleneceği ifade edilmiştir. Nefis, kalbi işgal edince insana kendisini Tanrı olarak hissettirmektedir. Dolayısıyla onu şirke bulaştırmış olur. Müşrikler, şirkten kurtulmaya meyletmeyerek kalplerini, kendi tercihleri sonucu mühürletmişlerdir.⁶⁶⁷ Arzusunu ilah edinme ile nefsinin tüm isteklerini yerine getirmesi ve davranışlarının Allah (c.c.) katında helal mi haram mı olduğuna dikkat etmemesi kastedilmektedir. Nefsin isteklerine itaat edilmesi apaçık bir şirktir. Kişi nefsin ilah edinmiş ve onun kölesi haline gelmiştir. Bu yüzden dalaletle itilmiş, kalbi ve kulağı mühürlenmiş gözüne perde çekilmiştir.⁶⁶⁸ Allah (cc) nefsinin isteklerini kendine din edinen kişinin kalbini ve kulağını öyle mühürlemiştir ki onlar, âyetleri ve uyarıları düşünmez, öğütlerden etkilenmezler. Heva ve heveslerine tapma, bilmelerine rağmen yoldan çıkma, kulak ve kalplerinin mühürlenmesi, gözlerine perde çekilmesi şeklinde dört ayrı sıfatla nitelenen bu insanlar hiçbir şekilde hidayete erememektedir.⁶⁶⁹

Arzularının peşine düşen, onlara tapan, onları her davranışının hareket kaynağı haline getiren ve onu, her isteğinin yerine getirildiği bir tanrı konumuna çıkararak kişinin kalbinde hidayete yer kalmamaktadır. Hevâ ve heveslerine tapması yüzünden imana ulaştırılan tüm kanallar kapanmaktadır. Çünkü hevâsına karşı koymamakta ve ona tam bir teslimiyet göstermektedirler.⁶⁷⁰ İçerisinde arzularının emirlerini barındıran ve ona itaatten vazgeçmeyip isteklerinin kulu haline gelen müşrikin kalbinin, bu hal üzere mühürlenmiş

⁶⁶⁶ el-Câsiye 45/23.

⁶⁶⁷ Bayraklı, *Kur’an’da Değişim, Gelişme ve Kalite Kavramları*, 102.

⁶⁶⁸ Mevdûdî, *Tefhîmu’l Kur’ân*, 5/327.

⁶⁶⁹ Sâbûnî, *Safvettü’t-Tefâsîr*, 3/173.

⁶⁷⁰ Kutub, *Fî Zilâli’l Kur’ân*, 5/3230.

olduğu görülür. Artık imanın giremeyeceği ve şirkin çıkamayacağı bir duruma gelen kalbin komutunu hevasından aldığı vurgulanır.

2.2.3.8. Nefret Eden Kalp Hali (شماز)

Müşriklerin, Allah'ın birliğine ve ahirete inanmamaları sebebiyle inkarcı kalp haline sahip oldukları görülmüştür. Bu iman esaslarından bahsedilmesi bile müşrikleri rahatsız etmiştir. Bunu kalplerinde nefret emarelerinin oluşması ifadesi karşılamaktadır. “Allah, bir tek (ilah) olarak anıldığında ahirete inanmayanların kalpleri daralır. Allah'tan başkaları (ilahları) anıldığında bakarsın sevinirler.”⁶⁷¹ âyette ş-m-e-z fiili ile ahirete iman etmeyenlerin kalplerinin nefret etmesi anlaşılmıştır.⁶⁷² Allah'ın bir olarak anılması ahirete inanmayanları tiksinsine sebep olmuştur. Burada üç farklı izah yapılmıştır. Kalplerinin tiksilmesi ya tevhitten daralması, ya kibirlenmesi ya da nefret etmesidir.⁶⁷³ Bu üç çeviri de aynı manaya yani tevhitten hoşlanmayan kalbin haline işaret etmiştir.

İşmi'zaz, müşriklerin kötü fiillerinden biridir. Allah'tan (c.c.) başka ilah olmadığı söylendiğinde onların yüzlerinde ve kalplerinde nefret izleri oluşmaktadır. Ancak putlardan ve taptıkları diğer ilahlar bahsedildiğinde yüzlerinde ve kalplerinde bir mutluluk (istibşâr) belirlemektedir. Bu, onların cehalet ve ahmaklıklarındandır. Onların nefretleri ve sevinmeleri cehaletlerinin ileri derecede olduğuna işarettir.⁶⁷⁴

İşmi'zaz ve istibşar birbirinin muarızı olarak kullanılmaktadır. Aynı zamanda her biri kendi babında zirveyi ifade etmektedir. Nefret ve sevinci dorukta yaşamaktır. Bu nefret o kadar ileri seviyedir ki öfke ve üzüntünün iyice artıp canın kalbin içinde sıkıldığı ve böylece yüzünde, yerin karanlığı gibi bir karanlığın ve bulanıklığın belirmesini ifade etmektedir.⁶⁷⁵ Kalplerinde oluşan nefret ve sevincin inançla bağdaşmış olması kalp ile iman ve küfrün ilişkisine delil olmaktadır. Kendi ideolojileri hakkındaki durumların bahsinde mutlu olmaları ve bu duyguyu kalplerinde hissetmeleri inkarlarının şiddetini göstermektedir. Buna mukabil iman esaslarının kalplerinde nefret izleri oluşturduğu vurgulanmaktadır. Allah'ın birliğinin bahsinin geçmesi bile bu kalpte derin bir nefret açığa çıkarmaktaysa, imanın belirmesi bir o kadar güç görünmektedir.

⁶⁷¹ ez-Zümer 39/45.

⁶⁷² İsfahânî, “şmez”, 464.

⁶⁷³ Cevzî, *Zâdu'l-Mesîr*, 4/21.

⁶⁷⁴ Râzî, *Mefâtîhu'l-Gayb*, 26/457.

⁶⁷⁵ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 4/132.

2.2.3.9. Gaflet İçindeki Kalp Hali (غفل)

Gaflet; bir şeyi dikkatsizlik veya hafıza zayıflığı sebebiyle terk etmek, ihmal etmek, uyanık olmamak, refah içerisinde bulunmak anlamına gelir.⁶⁷⁶ Bir şeyden gaflet etmek, onu umursamamak, aldırış etmemek ve o şeyin akla gelmemesidir. Aynı zamanda nefsin arzu ettiği şeylere tabi olunmasıdır.⁶⁷⁷ Lehv ve ğamra kelimeleri de kalp gafleti manasında kullanılsa da onlar ayrı başlıklarda incelenmiştir. Kur'ân'da kalbin gaflet hali sadece bu âyette geçmektedir. “Sabah akşam Rablerine, O'nun rızasını dileyerek dua edenlerle birlikte ol. Dünya hayatının zinetini arzu edip de gözlerini onlardan ayırma. Kalbini bizi anmaktan gafil kıldığımız, boş arzularına uymuş ve işi hep aşırılık olmuş kimselere boyun eğme.”⁶⁷⁸ Bu âyetin Kureyş'in ileri gelen müşrikleri hakkında nazil olduğu rivayet edilmektedir. Onlar Rasulullah'tan Mekkeli fakirler olan Bilal, İbn Mesud, Ammar ve Habbab gibi sahabelerle oturup kalkmayı bırakıp sadece kendileriyle ilgilenmesini istemişlerdir. Bunun üzerine Allah (c.c.) Hz. Peygamberin dünya hayatının zinetini tercih eden ve Allah'ı anmaktan uzak olan müşriklerle oturup kalkmasını uygun görmemiş, fakir de olsalar Müslümanlardan ayrılmamasını emretmiştir.⁶⁷⁹

Gaflet, hasedi artırıp nedameti çoğaltmaktadır. Aynı zamanda nimetin elden gitmesine sebep olur ve Allah yolundan alıkoyar.⁶⁸⁰ Dünya nimetlerine dalıp, heva ve heveslerinin peşinden gidip esas gayeden uzaklaşmak, kalbin gaflete bürünmesine götürür. İnsanın en kötü hallerinden biri, kalbinin hakkı zikirden boşalarak heva ve arzularla dolmasıdır. Allah'ı (c.c.) zikir bir nurken kalpte başkasına yer vermek zulmet nedenidir. Bu sebeple Allah'ın zikri kalpte parladığında orada aydınlık ve nur oluşur. Ancak kişi bunu bırakıp mahlukata yönelirse orada zulmetler meydana gelir. Kalbin gaflet hali de kişinin hakkı bırakıp heva ve hevesine tabi olmasıdır. Aynı zamanda aşırılığa gitmiş, işleri güçleri hep dünyalık olmuş, asıl görevleri olan dini vazifelerden yüz çevirmişlerdir.⁶⁸¹ Allah'ı anmaktan gafil olan kimse zamanla arzuların kölesi olup

⁶⁷⁶ İsfahânî, “ğfl”, 609.

⁶⁷⁷ Cürcanî, “ğaflet”, 116.

⁶⁷⁸ el-Kehf 18/28.

⁶⁷⁹ Taberî, *Câmiu'l-Beyân Fî Te'vîli'l-Kur'ân*, 18/6-7.

⁶⁸⁰ Muhammed b. Muhammed el-Gazâlî, *Kalplerin Keşfi*, çev. Ömer Faruk Haznederoğlu vd. (İstanbul: Medine Yay., ts.), 30.

⁶⁸¹ Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, 21/457.

bütün sınırları aşarak aşırılığın kurbanı haline gelecektir. Ona uyan kimse de aynı yolu izleyerek onun arkasından sapkınlığa gidecektir.⁶⁸²

Kur'ân'da kalpleri olduğu halde anlamayan, gözleri olduğu halde göremeyen, kulakları olduğu halde işitemeyen ve hayvanlardan da aşağıda bulunan insanlar da gafil olarak nitelendirilir.⁶⁸³ Gafletli kalbin iman edip de kalbine iman yazılmış kalbin zıddı olduğu görülür.⁶⁸⁴ İman edenlerin hallerinin iyiliği ve amellerinin temizliğine delalet etmek için üzerine koyulan işaretlerden, gafleti dolayısıyla inkar eden kişinin mahrum bırakılmasıdır.⁶⁸⁵ Bir bakıma uyku halinde olan gafil kalp, her şeye kapalı bir tavır içindedir. Bu insanlar dünyanın sadece zahirini bilir ve onun peşinden koşarken ahiretin farkına bile varamamaktadırlar.⁶⁸⁶ Dolayısıyla gafil kalbi bulunan müşrik, Allah'ı anmak yerine boş arzularının ardına düşüp imana aldırış etmemiş bir haldedir. Gönlünde Allah'ı zikri barındırmak yerine hevâ ve heveslerine yer vererek bu dünya için çalışmıştır. Tevhide ve ahirete iman konusunda kalbinde bir inkar ve nefret olduğu görülen müşrik kalbi sadece dünya hayatını düşünüp ona göre yaşantısını sürdüren imandan gafil bir durumdadır.

İnancın merkezi konumunda olan kalbin barındırdığı fikirlerin dışı yansımaları görülmektedir. Bu yansımalar iç alemin niteliğine göre bir seyir izlemektedir. Mümin, imanının gereği üzere fiilleri gerçekleştirirken kalbindeki olumlu halleri yansıtmakta olduğu ortaya çıkmaktadır. Aynı şekilde inkara meyleden, onda karar kılan, hakikatlerden yüz çeviren, şirk koşan, iman ile inkar arasında kararsız kalıp kendi çıkarlarını düşünen inkarcı tiplerin de olumsuz kalp hallerine sahip olduğu görülür. Tüm bunlar kalbin iyiye ve kötüye yönelebilecek yapıda olmasından kaynaklanmaktadır. Aynı zamanda içerdiği hal ne ise buna uygun fiiller meydana getirecek yapıda bulunmasındandır.

⁶⁸² Mevdûdî, *Tefhîmu'l Kur'ân*, 3/168.

⁶⁸³ el A'râf 7/179.

⁶⁸⁴ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 2/718.

⁶⁸⁵ Râdî, *Kur'an'ın Mecazları*, 165.

⁶⁸⁶ Bayraklı, *Kur'an'da Değişim, Gelişim ve Kalite Kavramları*, 108.

SONUÇ

İslâm alimlerinin geneli, imanın temelini oluşturan unsurların kalp ile tasdik, dil ile ıkrar ve salih amel olduğu savunulmaktadır. İ dñnyanın tasdikiyle gerçekleşmesi gereken iman, sözlü ve fiili taktırir ile bunu zahire aktarmaktadır. Kur'ân-ı Kerîm'de yüce Allah ideal bir mümin şahsiyetini ve onun sahip olması gereken kalbî hallerini birçok ayette tasvir etmiştir. Bununla birlikte bir kulun sahip olmaması gereken vasıflar da belirtilerek kişinin inanç noktasında nifak, küfür ve şirk gibi dalalet yoluna meyletmemesi istenmiştir.

Âyetlerde müminin olumlu bir kalp hali çerçevesi bulunurken inkarcı tiplerin kalbinin olumsuz hallerine de işaret edilmiştir. Bu olumsuzluk kendi içerisinde bazı nüanslar barındırmaktadır. Münafık daha çok iman ile inkar arasında gidip geldiği ve şüphede, hastalık, kararsızlık, oyalanma gibi bir kalp halinde bulunduğu için ne inkarda ne de imanda sabit kalmıştır. Ancak kafir, kesin bir şekilde küfürde direnen, imana yanaşmayı hiç düşünmeyen sabitkadem inkarcı bir kalp hali ortaya koymaktadır. Bunlar, imanlarından ümit kesilen inkarcı tiplerdir. Müşriklerin ise dayanacak güç ve itaat edilecek otorite olarak Allah'ın yanı sıra başka şeyleri de ilah edinmeleri, Allah inançlarını boşa çıkarmış ve yoldan çıkmış bir kalp hali oluşturdukları görölmüştür. Münafık, kafir ve müşrik kişiliğinin oluşumuna sebep olan kalplerinin vasıfları bazı noktalarda benzerlik göstermekle birlikte farklılık arz eden durumları da tespit edilmiştir.

Kalpteki inancın durumunun bir terazi gibi olduğu görölmüştür. Terazinin hangi kefesi ağır basarsa diğer taraf ehemmiyetsizleşir ve yok hükmünde olur. Ancak terazi örneğinden farkı aynı anda iki kefenin eşit olmamasıdır. Zira bir kalpte iki farklı inanç durumu barınmaz. Kalbe iman girdikten sonra ona karşı iştiyak gittikçe artmaktadır. Bununla birlikte nifak, şirk, fiske, inkar ve küfür gibi olumsuzluklar yok olmakta ve kalpte barınmaz hale gelmektedir. Çünkü kalbe iman çekici geldikten sonra imana karşı olan tüm batıllar orada yer edinmemektedir. Dolayısıyla kalpte aynı anda olumlu ve olumsuz haller bulunamamaktadır. Mümin; günahlardan, ahlakî yozlaşmalardan, şirk, küfür, vesvese ve şüphelerden kaçınan sağlam, bozulmayan ve selim bir kalbe sahipken münafığın, onun tam tersi hasta; kafirin ise paslanmış bir kalp haline sahip olduğu görölmüştür. İman edenlerin sağlam kalpleri Allah'a yönelen, münib bir kalbî duruma onları sevk ederken inkarcıların bozuk kalpleri onları imandan uzaklaştırmıştır. Zira münafıkta vahyi anlamak istememeleri ve kibirleri yüzünden imandan döndürölmüş bir

kalp haline, müşrikte ise eğri bir kalp haline sebep olmuştur. Çünkü içerisinde bir hayır bulunan yani imana meyil görülen kalbi Yüce Allah; vesvese, şüphe ve kuruntulardan arındırılmış, onu doğru yola iletmış, onu imanla süsleyerek imanı kalpte toplamıştır. Bilakis münafığın imana meyiletmeyen kalbine Allah (c.c.) tarafından iki yüzlülük yerleştirilmiş, şüphe sokulmuş ve Allah'ın kalplerini bunlardan temizlemek istemediği görülmüştür. Müşrik de içerisine şirkin sindiği ve tevhide dair her şeyden nefret eden bir kalp halindedir. Kafir ise imanı içinde hiç barındırmadığı için onun kalbini tasvir eden kelimelerin genellikle perde, mühür, kılıf, körlük, taassup gibi bir engel ve set mahiyeti barındıran şeyler olduğu görülmüştür.

İman edenlerin kalbi Allah'ın emir ve yasakları karşısında titreyip korkuya kapılmaktadır. Fakat bu korku imanlarının azlığı, amellerinin yetersizliği ve ahirette Yüce Allah'a mahcup olma ihtimalinin korkusudur. Bu yüzden Allah'ın adı anıldığı zaman kalpleri titremekte ya da bir günah işlemeye meylettiklerinde bu korku, onları yapacakları fiilden alıkoymaktadır. Savaş, korku ve endişe anında yüce Allah müminlerin kalplerini feraha erdirmek için sekinet vermektedir. Böylece iradeleri güçlenmekte, kararlılıkları ve cesaretleri artmaktadır. Münafıklar ise cihada gitmek konusunda kalplerinde bir korku hali mevcuttur. Bu yüzden kaçacak yer aramaktadırlar. Kafir ve müşrikler ise fiziki olarak güçlü olsalar bile kalplerine Allah tarafından salınmış bir korku yüzünden tedirgin halde oldukları görülmüştür. Münafık, kafir ve müşrik kişiliklerinin inkarları dolayısıyla Allah'a imanın getirdiği sebat ve cesarettten mahrum oldukları görülmüştür.

İnkarcı kişilik tiplerinde bazı kalp halleri birbiriyle ortak başlıklar içermektedir. Zira hepsinin inkarın sac ayakları olması sebebiyle bağlantıları bulunmaktadır. Tab' edilmiş kalp halinin, münafıkta cihattan kaçmak için bahane uydurmaları, kafirde ise peygamberleri yalanlayarak haddi aşmalarından dolayı meydana geldiği görülmüştür. Bir başka mühürlenme işi olan hatm halindeki kalp ise kafir ve müşrik kişiliklerde ortaktır. Kafirler küfürde direttikleri; müşrikler ise hevalarını ilah edindikleri için kalplerine mühür vurulmuştur. Son olarak korku salınmış kalbin de hem kafir hem de müşrik kişiliğinde ortak olduğu görülmüştür. Kafir ve müşriklerin müminlerle savaşırken galip geleceklerini bilmelerine rağmen cesaretlerinin kırılmasıyla bu kalbe sahip oldukları belirtilmiştir. Bunların dışında lehy, ğamra, gaflet gibi yakın anlamları ifade eden kalp hallerinin de bulunduğu ancak aralarında bazı farkların olduğu tespit edilmiştir. Lehy, münafığın âyetleri dinlerken alaya alma halini ifade ederken ğamra kafire ait olup Kur'ân

hakikatlerine karşı kalbin duyarsızlık halidir. Gafletin ise içerisinde imana yer bulamayacak kadar boş şeyler ve arzularla dolu olan müşrikin kalp hali olduğu görülmüştür. İnanç gruplarının kalp hallerinin Kur'ân-ı Kerîm'de birbirinden farklı zikredildiği görülmüştür. Bu farklılıklar kişiliğin ve fiillerin tezahüründe gün yüzüne çıkmaktadır.

Kalbin, inanç bağlamında incelenmesi üzerinden sadece mümin, münafık, kafir ve müşrik kişilik tipleri hakkında bu çalışma yürütülürken farklı çalışmaların yapılabilme imkanı görülmüştür. Kalbin sadece inanç değil duyguları da barındırması sebebiyle kalbin merhamet, şefkat, huşu gibi olumlu ve nefret, korku, şüphe gibi olumsuz duygu durumları psikolojik bir tefsir çalışması ihtiyacını doğurmaktadır. Ayrıca çalışmamız kişilerin sadece dünya hayatında sahip oldukları kalp hallerini içerdiğinden ahiret hayatına dair hacimli bir çalışma yapılması konunun daha iyi anlaşılmasına katkı sağlayacaktır. Yapılabilecek bu tarz bir çalışmada kişilik tipleri çoğaltılıp fâsık ve zalim gibi karakterler de eklenerek kapsamı genişletilebilir.

KAYNAKÇA

- Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî. *el-Müsned*. thk. Şuayb el-Arnâvût vd.. 45 cilt. by.: Müesseseti'r-Risâle, 2001.
- Abdulgâkî, Muhammed Fuâd. *el-Mu'cemu'l-Müfehres li-Elfâzi'l-Kur'âni'l-Kerîm*. Kahire: Dâru'l-Hadîs, 1988.
- Akbudak, Kazım Karabekir. *Kur'ân'ın inanç ve İnançsızlığa Bakışı: Psikolojik Bir Yaklaşım*. Adana: Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2012.
- Algül, Hüseyin. *İslâm Tarihi*. 4 Cilt. İstanbul: Gonca Yay, 1991.
- Alper, Hülya. "Münâfik". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 31/565-568. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Alptekin, Zeynel Abidin. *Kur'ân'da İman Kavramının Semantik Analizi*. Van: Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2009.
- Âlûsî, Şehâbu'd-Dîn Mahmûd b. Abdullâh el-Hüsnî. *Rûhu'l-Meânî*. 15 cilt. Beyrût: Dâru'l-Kitâbi'l-İlmiyye, 1415.
- Ateş, Süleyman. *Kur'ân Ansiklopedisi*. 30 cilt. İstanbul: Kuba yay., 1997.
- Ateş, Süleyman. *Yüce Kur'ân'ın Çağdaş Tefsiri*. 12 Cilt. İstanbul: Yeni Ufuklar Neşriyat, 1988.
- Bayraklı, Bayraktar. *Kur'ân'da Değişim, Gelişim ve Kalite Kavramları*. İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yay., 1999.
- Bayraklı, Bayraktar. *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur'ân Tefsiri*. 21 cilt. İstanbul: Bayraklı Yayınları, 2002.
- Beydâvî, Nâsiruddîn Ebû Saîd Abdullah b. Ömer b. Muhammed Kâdî. *Envâru't-Tenzil ve Esrâru't-Te'vil*. 5 cilt. Beyrut: Dâru'l-İhyâ, 1998.
- Bilmen, Ömer Nasûhî. *Kur'ân-ı Kerîm'in Türkçe Meâl-i Âlisi ve Tefsiri*. 8 cilt. İstanbul: Bilmen Yayınevi, 1985.
- Bolay, Süleyman Hayri. "Akıl". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 2/238-242. İstanbul: TDV Yayınları, 1989.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail. *el-Câmi'u's-Sahîh*. nşr. Mustafa el-Buğâ. 5 Cilt. Dimeşk: Dâru'l Ulûmil-İnsâniyye, 1993.
- Bursevî, İsmâil Hakkı. *Rûhu'l-Beyân*. 10 cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, ts.

- Cerrahoğlu, Hatice. *Kur'ân-ı Kerîm'de Akıl ve Kalp Kavramları ve Bunların Birbirleriyle Münasebetleri*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1993.
- Cevherî, Ebu Nasr İsmail b. Hammad. *es-Sıhah (Tacu'l-Lügati ve Sıhahu'l- Arabiyyeti)*. 15 cilt. Beyrut: Daru'l-İlmi li'l-Melayin, 1990.
- Cevzî, Ebu'l-Ferec. *Zâdu'l-Mesîr fi İlmi't-Tefsîr*. 4 cilt. Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1422.
- Cevziyye, İbn Kayyim. *Nefis terbiyesi*. çev. Osman Arpaçukuru vd. İstanbul: Polen Yayınları, 2006.
- Cevziyye, Muhammed İbn Kayyim. *Bedâi'u't-Tefsîr / İbn Kayyim Tefsiri*. çev. Ahmet Ağırakça vd. 4 cilt. İstanbul: Polen Yay., 2011.
- Cürcânî, Ebu'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Alî es-Seyyid eş-Şerif. *et-Ta'rîfât*. Beyrut: Dârü'l-Fikr, 1997.
- Çağrııcı, Mustafa. "Hayır". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 17/43-46. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.
- Çağrııcı, Mustafa. "Hilim", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 18/33-36 İstanbul: TDV Yayınları, 1998.
- Çavuş, Cennet Ceren. *İmam Gazzali'nin İhyasında Akıl ve Kalp*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2014.
- Çelik, Celaleddin. *Kur'ân'da Toplumsal Değişim*. İstanbul: İnsan Yay., 1996.
- Dârimî, Abdullah b. Abdurrahman. *es-Sünen*. 2 Cilt. b.y: Dâr İhyâ es-Sünne en-Nebeviyye, ts.
- Demirci, Muhsin. *Kur'ân'ın Ana Konuları*. İstanbul: İFAV yayınları, 2013.
- Derveze, Muhammed İzzet. *Tefsîru'l-Hadîs*. 9 cilt. Kahire: Dâru'l-İhyai'l-Kitabi'l-Arabiyye, 1383.
- Dihlevî, Şâh Veliyyullah. *Huccetullâhi'l-Bâliğa*. çev. Mehmet Erdoğan. 2 cilt. İstanbul: İz Yayıncılık, 1994.
- Durmuş, Zülfikar. "Yanlış Anlamlandırma ve Değerlendirmelere Konu Olan Bakara 54. Âyetindeki 'Uktulû Enfüsekü'm' İfadesinin Çözümlemesi". *EKEV Akademi Dergisi* 7/17 (2003), 29-48.

- Ebû Dâvûd, Süleyman b. El-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdî. *es-Sünen*. thk. Şuayb el-Arnâvut- Muhammed Kâmil Karabelli. 7 Cilt. Beyrut: Dâru'r-Risâleti'l-İlmiyye, 2012.
- Ebu's-Suud Efendi. *İrşâd-ı Akl-ı Selîm Îlâ Mezâya'l-Kitâbi'l-Kerîm*. 9 cilt. Beyrut: Dâru'l-İhya, ts.
- Ergül, Adem. *Kur'ân ve Sünnet'te Kalbî Hayat*. İstanbul: Altınoluk Yay., 2000.
- Esed, Muhammed. *Kur'ân Mesajı: Meal Tefsiri*. Türkçeye çev. Cahit Koytak - Ahmet Ertürk. İstanbul: İşâret Yayınları, 1999.
- Ferâhîdî, Ebû Abdîrahmân el-Halîl b. Ahmed b. Amr b. Temîm. *Kitabu'l-Ayn*. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2003.
- Fîrûzâbâdi, Ebu't-Tâhir Mecdüddîn Muhammed b. Ya'kûb b. Muhammed. *Kâmusu'l-Muhit*. 4 Cilt. Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2007.
- Gazzâlî, Muhammed b. Muhammed. *Kalplerin Keşfi*, çev. Ömer Faruk Haznederoğlu vd. İstanbul: Medine Yay., ts
- Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed b Muhammed. *Mearicü'l-kuds*. çev. Serkan Özburun. İstanbul: İnsan Yay, 1995.
- Gehlen, Arnold. *İnsan, İnsanın Nereden Geldiği, Biricikliği, Eylem ve Zeka*. İstanbul: Edebiyat Fakültesi Matbaası, 1973.
- Gezgin, A. Galip. "Kur'ân'da Huşu Kelimesinin Semantik Analizi". *Tasavvuf: İlmi ve Akademik Araştırma Dergisi* 2/4 (2000), 79-106.
- Gökçe, Ferhat. *İslam İrfan Geleneğinde Hadis Yorumu*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2010.
- Gölcük, Şerafettin vd. *Kelam (Tarih-Ekoller-Problemler)*. Konya: Tekin Dağıtım Yay., 2001.
- Güler, İlhami. "Çağımızın en büyük felaketi: Tanrı Tutulması veya Kalbin Körelmesi". *Kelam Araştırmaları Dergisi* 9/1 (2011): 7-9.
- Güneş, Abdülhakî. *Kur'ân'da Kalp Kavramının Semantik Analizi*. Van: Ahenk Yayınları, 2003.
- Hamidullah, Muhammed. *Hız. Peygamberin Savaşları*. çev. Nazire Erinç Yurter. İstanbul: İnkılâb Yayınevi, ts.
- Izutsu, Toshihiko. *Kur'ân'da Dini ve Ahlakî Kavramlar*. çev. Selahattin Ayaz. İstanbul: Pınar Yayınları, 2011.

- Izutsu, Toshihiko. *Kur'ân'da Tanrı ve İnsan*. çev. M. Kürşad Atalar. İstanbul: Pınar Yayınları, 2014.
- İbn Arabî, Muhyiddin. *Tefsir-i Kebir*. çev. Vahdettin İnce. 2 cilt. İstanbul: Kitsan yay., 2008.
- İbn Aşûr, Muhammed b Tâhir. *Tefsîru't-Tahrîr ve't-Tenvîr*. 30 cilt. Tunus: Daru't-Tunûsiyye, 1984.
- İbn Dureyd el-Ezdî, Ebu Bekir Muhammed b el-Hasen. *Cemheratü'l-Luga*. 3 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2005.
- İbn Kesîr, Ebu'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâil b Ömer. *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*. 8 cilt. Dâru't-Tayyibe li'n-Neşr, 1999.
- İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullah. *Ğarîbu'l Hadîs*. thk. Abdullah el-Cebûrî, 3 cilt. Bağdat: Matbaatu'l-Ânî, 1397.
- İbn Manzûr, Muhammed b. Mükerrrem. *Lisanu'l-'Arab*. 18 cilt. Beyrut: Mektebe Tahkiki't-Türas, 1993.
- İbn Teymiyye, Ahmed b. Abdulhalîm. *İbn Teymiyye Tefsiri*. çev. M Beşir Eryarsoy. 10 Cilt. İstanbul: Karınca Polen Yayınları, 2017.
- İbni Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd Mâce el-Kazvînî. *Sünen-i İbn-i Mâce*. thk. Muhammed Fuâd Abdulbakî. 2 Cilt. B.y.: Dâru'l-İhyâi'l-Kitâbi'l-Arabiyye, ts.
- İbnü'l-Esîr, Mecdüddîn Ebû's-Saâdât el-Mübârek. *en-Nihâye fî Ğarîbi'l-Hadîs ve'l-Eser*. Beyrut: Mektebetü'l-İlmiyye, 1979.
- İsfahâni, Ebu'l Kâsım el-Hüseyn b. Muhammed Rağıp. *Müfredât Elfâzi'l-Kur'ân*. thk. Safvan Adnan Dâvûdi. Dimeşk: Daru'l-Kalem, 2014.
- İşcan, Mehmet Zeki. *Emr-i Bi'l-Ma'rûf ve Nehy-i Ani'l-Münker*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1991.
- Karadağ, Ahmet. *Kur'ân-ı Kerîm'e Göre Kalbin Nitelikleri*. Elazığ: Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2011.
- Karaman, Hayreddin vd.. *Kur'ân Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*. 5 cilt. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2007.
- Kasapoğlu, Abdurrahman. *İman Psikolojisi*. İstanbul: Yalnızkurt Yayınları, 1997.
- Kaya, Mahmut. "Gönül". *Kur'ân Mesajı İlmî Araştırmalar Dergisi* 1(Kasım 1997), 9-12.

- Kılınçlı, Sami. “Kur’ân’daki Kalbinde Hastalık Olanlar İfadesinin Muhatapları”. *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 14/2 (Temmuz-Aralık 2014), 63-86.
- Kur’ân-ı Kerîm Meali*. çev. Halil Altuntaş-Muzaffer Şahin. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 4. Basım, 2009.
- Kurtubî, Muhammed b. Ahmed. *El-Câmi’ li-Ahkâmi’l-Kur’ân*. 20 cilt. Kahire: Dâru’l-Kütübi’l-Mısriyye, 1964.
- Kuşeyrî, Abdulkerîm. *Letâifu’l-İşârât*. 3 cilt. Mısır: El-Hey’etü’l-Mısriyyeti’l-Âmmeti Li’l-Kitâb, ts.
- Küçük, Ahmet. *Kur’ân’da Toplumsal Sinanma ve Sonuçları*. Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2006.
- Mâturîdî, Muhammed b Muhammed Ebû Mansûr. *Tefsîru’l-Mâturîdî (Te’vîlâtü Ehli’s-Sünne)*. 10 cilt. Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 2005.
- Merâğî, Ahmed b Mustafâ. *Tefsîru’l-Merâğî*. 30 cilt. Mısır: Şirketü Mektebe ve Matbaa Mustafâ, 1946.
- Mevdûdî, Ebu’l-A’lâ. *Tefhîmu’l Kur’ân (Kur’ân’ın Anlamı ve Tefsiri)*. çev. Muhammed Han Kayani vd. 7 cilt. İstanbul: İnsan Yay., 2003.
- Meydânî, Abdurrahman Hasan Habenneke. *el-Ahlâku’l-İslâmiyye*. Dimeşk: Dâru’l-Kalem, 1987.
- Mukâtil b Süleymân, Ebu’l-Hasen. *Tefsîr Mukâtil b. Süleymân*. 5 cilt. Beyrut: Dâru’l-İhyâ et-Türâs, 1423.
- Mukâtil b. Süleyman. *Kur’ân Terimleri Sözlüğü el-Ezbâh ve’n-Nezâir fi’l-Kur’âni’l-Kerîm*. Çev. M. Beşir Eryarsoy. İstanbul: İşaret Yayınları, 2004.
- Müslim, Ebû’l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc. *el-Câmiu’s-Sahîh*. thk. Muhammed Fuâd Abdulbâkî. 5 cilt. Beyrut: Dâru’l-İhyâi’t-Türâsi’l-Arabî, ts.
- Mütercim Âsım Efendi. *Kâmus Tercemesi*. 6 Cilt. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2013.
- Okumuş, Namık Kemal. *Bütün Yönleriyle Şirk; Şirk İnancının Parametreleri*. Ankara: Araştırma Yay., 2015.
- Pişgin, Yasin. “Kur’ân’da Kalbin Akledişi: İman”. *Kelam Araştırmaları Dergisi* 11/2 (2013), 112-128.
- Radî, Şerîf. *Kur’ân’ın Mecazları*. çev. İsmail Durmuş. İstanbul: KURAMER yay., 2016.

- Râzî, Ebû Abdillâh Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin. *Mefâtihu'l-Gayb Tefsîr-i Kebîr*. 32 cilt. Beyrut: Dâru'l-İhyâ, 1999.
- Sâbûnî, Muhammed Ali. *Safvettü't-Tefsîr*. 3 cilt. Kahire: Daru's-Sâbûnî, 1997.
- Sâbûnî, Ebû Muhammed Nûruddîn Ahmed b. Mahmûd b. Ebî Bekr. *el-Bidâye fi Usûli'd-Din*. Dimeşk: 1979.
- Seâlibî, Abdurrahman b. Muhammed b. Mahluf. *el-Cevâhiru'l-Hisân fi Tefsîri'l-Kur'ân*. 5 cilt. Beyrut: Dâru'l-İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1418.
- Selvi, Dilaver. "İnsan Bünyesinde İnşa Edilecek En Büyük Değer: Kalb-i Selim". *Uluslararası İnsani Değerlerin Yeniden İnşası Sempozyumu*. ed. Cengiz Gündoğdu. 1/447-466. Erzurum: 2015.
- Serrac et-Tûsî, Ebu Nasr. *el-Lüma'*. nşr. Abdulhalim Mahmud, Abdalbaki Sürur. Mısır: Daru'l-Kütübi'l-Hadis, 1960.
- Seyyid Kutub. *Fi Zilali'l-Kur'ân*. 6 cilt. Beyrut: Dâru's-Şurûk, 1992.
- Sifil, Ebubekir. *Hikemiyat Kalb-i Selim İçin*. İstanbul: Ravza Yayıncılık, 2015.
- Sinanoğlu, Mustafa. "İman". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 22/212-214. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Sinanoğlu, Mustafa. "Küfür". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 26/533-536. Ankara: TDV Yayınları, 2002.
- Soysaldı, Mehmet. *İnançla İlgili Temel Kavramlar*. İzmir: Çağlayan Yayınları, 1997.
- Sülün, Murat. "Nefs-i Mutma'inne Âyetine Yeni Bir Yaklaşım". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 50/1 (2009), 1-24.
- Şener, Mehmet. "Huşû" *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 18/422-423. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.
- Şevkânî, Muhammed b. Ali el-Yemenî. *Fethu'l-Kadîr*. 6 cilt. Beyrut: Dâru'l-Kelimi't-Tayyib, 1414.
- Şimşek, M. Sait. *Kur'ân'ın Ana Konuları*. İstanbul: Beyan yayınları, 2015.
- Şinkîti, Muhammed el-Emîn el-Muhtâr el-Cekenî. *Edvâ'ul-Beyân fi d'dâhi'l-Kur'âni bi'l-Kur'ân*. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1415/1995.
- Tabâtabâî, Allâme Seyyîd Muhammed Hüseyin. *el-Mizân fi Tefsîri'l-Kur'ân*. çev. Vahdettin İnce. 15 Cilt. İstanbul: Kevser Yayınları, 2001.
- Taberî, Ebû Câfer Muhammed b. Cerîr. *Câmiu'l-Beyân Fi Te'vîli'l-Kur'ân*. thk. Ahmed Muhammed Şâkir. 24 cilt. b.y.: Müesseseti'r-Risâle, 2000.

- Taş, Cengaver. *Tasavvufta Ruh Kavramı*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1994.
- Tirmîzî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre. *es-Sünen*. thk. Amr Şevket. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1. Baskı, 1428/2007.
- Tirmîzî, Hakim. *Kalbini Bul*. çev. Hacı Bayram Başer. İstanbul: Hayy Kitap Yay., 2013.
- Tirmîzî, Muhammed b. Ali Hakim. *Beyânu'l-Fark Beyne's-Sadr ve'l-Kalb ve'l-Fuâd ve'l-Lübb*. thk. Nikola Hîr. Kahire: 1958.
- Topaloğlu, Bekir. "Raûf". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 34/468. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.
- Uludağ, Süleyman. "Kalb". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 24/229-232. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- Ünal, Necdet. "Kur'ân-ı Kerîm'de geçen Kalb-i Selim Üzerine Bir Araştırma". *Sosyal Bilimler Dergisi* 4/13(Ağustos 2017), 123-135.
- Yavuz, Yusuf Şevki. "Hidâyet". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 17/473-477 İstanbul: TDV Yayınları, 1998.
- YAZICI, Turgay. *Gazzali'de insanı tanımlayan temel kavramlar: Ruh, Kalp, Akıl, Nefs*. Rize: Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2014.
- Yazır, Elmalılı Muhammed Hamdi. *Hak Dini Kur'ân Dili*. 10 Cilt. İstanbul: Eser Neşriyat, 1971.
- Yolcu, Mehmet. *Kur'ân'da İnkâr Psikolojisi*. İstanbul: Çıra Yayınları, 2004.
- Zebîdî, Ebu'l-Feyz Muhammed el-Murtazâ b. Muhammed b. Muhammed b. Abdîrezzak el-Bilgrâmî el-Hüseynî. *Tâcü'l-Arûs*. 20 Cilt. Beyrut: Dâru'l Fikr, 2005.
- Zemahşerî, Ebu'l-Kasım Muhammed b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî. *Esâsu'l-Belâğa*. Mısır: Matbaatü Dâri'l-Kütüb, 1973.
- Zemahşerî, Ebu'l-Kasım Muhammed b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî. *el-Keşşaf an Gavamizu't-Tenzil ve Uyunu'l-Ekâvil fi vucuhi't-Te'vil*. 4 cilt. Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1407.
- Zuhaylî, Vehbe b Mustafâ. *et-Tefsîu'l-Münîr Fi'l-Akîde ve's-Şerîa ve'l-Menhec*. 30 cilt. Dimeşk: Dâru'l-Fikr ve'l-Muâsır, 1418.